

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ФЕДОРЧУК ВОЛОДИМИР ЯРОСЛАВОВИЧ

**ДИСЕРТАЦІЯ
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИКО-ВЛАДНИХ ВІДНОСИН В
УКРАЇНІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

В.Я. Федорчук

Науковий керівник **Новакова Олена Вікторівна**, доктор політичних
наук, професор

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Федорчук В.Я. Трансформація політико-владних відносин в Україні в умовах сучасних цивілізаційних викликів. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» – Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Київ, 2025.

Сучасні реалії – від геополітичних змін до кризи демократії – суттєво позначаються на функціонуванні політичних інститутів та владній взаємодії. Це актуалізує потребу наукового переосмислення механізмів реалізації влади, аналізу нових суб'єктів політичного впливу та ролі держави в умовах сучасних викликів.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням проблеми політико-владних відносин в Україні у контексті цивілізаційних викликів, що надало можливість визначити основні тенденції їхньої трансформації – конструктивні (процеси децентралізації влади та розширення повноважень місцевого самоврядування; демократизація виборчого процесу; активізація громадянського суспільства та закріплення євроінтеграційних стратегій) та деструктивні (викривлення принципу поділу влад, надмірна централізація влади, поширення корупції та інші) й окреслити шляхи дотримання балансу між забезпеченням національної безпеки і збереженням засадничих принципів демократії. Досліджено також інституційну спроможність, адаптивність та ефективність управління політичними процесами в умовах воєнного стану. Відповідно визначено теоретичну основу, наукову розробленість проблеми, окреслено методологію дослідження.

Уперше запропоновано авторське бачення багатовимірності та багаторівневості процесів трансформації політико-владних відносин в

Україні, що розглядаються через призму сучасних цивілізаційних викликів – глобалізаційного, технологічного, соціокультурного, геополітичного та безпекового, які зумовлюють зміни у структурі, формах, методах політичної взаємодії, принципах функціонування політичних інститутів, колі учасників політичних відносин та їх впливу на прийняття рішень, а також готовності політичних суб'єктів до мінливих і невизначених умов. Аргументовано, що ці умови потребують формування нової якості політичної суб'єктності, яка характеризується стійкістю та спроможністю суб'єктів влади ефективно відповідати на сучасні виклики та загрози.

На основі узагальнення та систематизації сучасних теоретичних і емпіричних досліджень політичних трансформацій сформульовані основні напрями підвищення ефективності політичної влади в Україні в умовах активної динаміки сучасних цивілізаційних змін і воєнного стану, зокрема: забезпечення оперативного прийняття рішень за рахунок досягнення балансу між концентрацією влади та посиленням горизонтальних зв'язків у системі політичного управління; перехід до стратегічної антикорупційної політики, реалізація програм стримувального та конструктивного запобігання корупційній діяльності; підвищення репутаційної спроможності інститутів влади за рахунок неелекторальних механізмів підтримки легітимності; розвиток і вдосконалення системи електронного врядування; створення дієвих механізмів суспільного залучення до співпраці з владою у сфері вирішення нагальних проблем. Розроблено практичні рекомендації щодо реалізації цих напрямів підвищення ефективності політичної влади в Україні.

У процесі проведеного дослідження поглиблено системний аналіз основних чинників, що впливають на трансформацію політико-владних відносин в умовах безпекових загроз, війн, ерозії традиційних владних структур. Визначено сутність сучасного цивілізаційного конфлікту як протистояння між демократичними та авторитарними системами, підкреслено особливе значення збереження та укріплення демократичних

цінностей, принципів та інститутів для України, оскільки боротьба з агресором спрямована на захист вибору демократичного шляху суспільно-політичного розвитку.

Поглиблено висновок щодо впливу сучасних інформаційно-комунікативних технологій на процеси прийняття та реалізації політичних рішень, механізми легітимації влади, взаємодію інститутів держави та громадянського суспільства, що ґрунтується на необхідності адаптації демократичних механізмів до викликів цифрової епохи.

Також дістали подальшого розвитку: 1) положення щодо вдосконалення механізмів політичного управління в умовах сучасного розвитку, зокрема через використання інструментів електронного врядування, цифрової демократії, розширення політичної суб'єктності політико-владних відносин та підвищення рівня політичної відповідальності суб'єктів влади; 2) розуміння тенденцій, суперечливості та багатовимірності демократичного транзиту українського суспільства; 3) висновок про те, що напередодні повномасштабної війни відбулися суттєві соціально-політичні зміни, які зумовили перехід політичної системи України на якісно новий рівень трансформації політичного режиму – демократичної консолідації суспільства. Пріоритетним завданням політичної влади в Україні визначено збереження позитивних результатів проведених реформ, а також цінностей та принципів демократії в умовах воєнного стану та загрози підсилення авторитарних тенденцій.

Методологічна основа дослідження базується на принципах історизму, об'єктивності та наукового плюралізму та інших. Застосовано комплексний інструментарій, що поєднує філософсько-світоглядні, загальнонаукові та спеціальні методи. Використання міждисциплінарного підходу надало змогу інтегрувати теоретичні здобутки політології, соціології, права, психології, комунікативістики та інших галузей знань, забезпечивши цілісність аналізу.

Дисертаційна робота складається з трьох розділів, кожний з яких розкриває різні аспекти проблеми трансформації політико-владних відносин в Україні в умовах сучасних цивілізаційних викликів.

У першому розділі розглянуто основні методологічні підходи та концепції, які пояснюють природу влади, поділ її функцій, легітимність і механізми функціонування. Визначено, що політико-владні відносини є одним із феноменів, який потребує комплексного дослідження з урахуванням складності та динаміки реалій сьогодення. Аналіз досліджень трансформаційних процесів влади в зарубіжній та вітчизняній політичній науці дозволив встановити загальні тенденції розвитку сучасних політико-владних відносин, серед яких: посилення ваги геополітичного чинника, криза впливу традиційних політичних суб'єктів, посилення ролі медіа та інформаційно-комунікативних технологій на політичні процеси, зміна механізмів легітимації влади, розширення кола акторів, залучених до прийняття політичних рішень та інші. Окреслені глобальні тенденції доповнюються низкою умов та особливостей, що характеризують політико-владні відносини безпосередньо в Україні та формують унікальний контекст їхнього розвитку. Аналіз наукових доробків вітчизняних дослідників засвідчив, що оновлення владних відносин зумовлене потребою демонтажу радянських практик у моделях державного управління та прийняття рішень; врахуванням національного контексту як основи для проведення демократичних реформ і необхідністю подальшого реформування основних суспільних сфер; курсом на євроінтеграцію; необхідністю деколонізації політичної свідомості та культури тощо.

У другому розділі характеризуються основні виміри формування та функціонування політико-владних відносин в умовах сучасних цивілізаційних викликів. У процесі проведеного дослідження поглиблено системний аналіз основних чинників, що впливають на трансформацію політико-владних відносин в умовах безпекових загроз, війн, ерозії

традиційних владних структур. Чинники охоплюють як внутрішні, так і зовнішні впливи, що визначають напрям розвитку змін політичної системи, трансформацію її інститутів та владних відносин. Серед внутрішніх чинників, що безпосередньо пов'язані з особливостями розвитку політичної системи певного суспільства розглянуто: політичні, правові, соціально-економічні, культурно-історичні та соціально-психологічні. Серед зовнішніх чинників, які формуються за межами держави, але мають значний вплив на її політичну систему виокремлено такі групи: глобалізаційні процеси (поширення демократичних цінностей та стандартів безпеки); геополітичні (міжнародні конфлікти та війни, вплив сусідніх держав і великих геополітичних акторів, дипломатичний тиск і санкції); міжнародно-правові зобов'язання та участь у глобальних союзах. Окрему групу становлять технологічні чинники, зокрема розвиток інформаційних і цифрових технологій, вплив медіа та соціальних мереж на формування громадської думки, кібербезпека й нові виклики для державного управління. Досліджено трансформацію політичної суб'єктності під впливом цивілізаційних викликів і воєнного стану.

Третій розділ дослідження присвячений аналізу напрямів та особливостей політико-владних трансформацій в Україні, визначенні їх перспектив в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення українського суспільства. У роботі проаналізовано процеси політичної трансформації в Україні, визначено такі її характеристики, як суперечливість, адаптивність, модернізаційні тенденції та потребу в стабілізації. Обґрунтовано необхідність політичної модернізації через оптимізацію інститутів, підвищення їхньої ефективності, розширення реальної громадянської участі та системну протидію корупції. Доведено, що війна трансформувала громадянське суспільство у повноправного політичного суб'єкта та змінила модель рекрутування еліт, посиливши роль громадських активістів. Наголошено на важливості захисту демократичних надбань попри виклики

воєнного стану. Визначено багатовимірний характер трансформацій політико-владної системи України, зумовлений адаптацією інститутів до безпекових викликів. Аргументовано, що об'єктивна централізація влади в умовах війни поєднується з дотриманням демократичних стандартів через зміцнення антикорупційних механізмів та євроінтеграційний курс. Окреслено повоєнні пріоритети розвитку: відновлення повноцінної політичної конкуренції, прозорість виборчого процесу та завершення інституційних реформ для вступу до ЄС.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості застосування положень та висновків дисертаційного дослідження для науково-дослідної роботи, планування політичних стратегій, формування напрямів державної політики, діяльності органів державної влади України, окреслення орієнтирів для повоєнного відновлення та подальшого розвитку України, а також освітньої діяльності.

Ключові слова: політична влада, політико-владні відносини, трансформація, цивілізаційні виклики, інституційна спроможність, легітимність влади, політична комунікація, політична система України, принцип поділу влади, війна, політичні інститути, громадянське суспільство.

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Федорчук В.Я. Політичний аспект владних відносин у сучасному вітчизняному науковому дискурсі. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. Серія 22. 2023. Випуск 34. С. 20-28.

2. Федорчук В.Я. Трансформація владних відносин в українському соціумі під впливом війни. *Науковий журнал «Політикус»*. 2024. Випуск 5. С. 120-126.

3. Федорчук В.Я. Суб'єкт-об'єктний аспект владних відносин за сучасних умов: вплив на політичний процес. *Науковий журнал «Політикус»*. 2025. Випуск 1. С. 100-106.
4. Федорчук В.Я. Зміна кліматичних умов світу як глобальний виклик трансформацій владних відносин. *Політичне життя*. 2025. Випуск 2. С. 130-137.
5. Федорчук В.Я. Особливості політико-владних відносин в контексті інтеграційних стратегій України. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. Випуск 7. <https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/113/57>
6. Федорчук В.Я. Political transformations in Ukraine: state and features of development. *Innovative Solutions In Modern Science*. 2024. № 4(64). С. 41 - 57.
7. Федорчук В.Я. Трансформація політико-правових відносин в Україні в умовах війни. *Трансформація правової системи України: виклики сучасності* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 17 грудня 2024 р.). Київ. 2024. С. 497-500.
8. Федорчук В.Я. Функціональна спроможність інститутів влади України під час війни. *Russia-Ukraine War: Consequences for the World: Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Internet Conference* (Дніпро, 30-31 січня 2025р.). Дніпро. 2025. С. 244-245.
9. Федорчук В.Я. Методологічні традиції та інновації у дослідженні проблеми політичного аспекту владних відносин. *Традиційні та інноваційні підходи до наукових досліджень*: збірник наукових праць з матеріалами VIII Міжнародної наукової конференції (Дрогобич, 31 січня, 2025 р.). Вінниця. 2025. С. 403-405.
10. Федорчук В.Я. Антикорупційні реформи в Україні. в умовах воєнного стану: європейський моніторинг. *International scientific-practical conference «Current Issues of the World Economy, International Economic Relations and International Communications Amidst the Formation of a New*

World Order and Polarization of the World» (March 24–25, 2025). Vol. 2. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. С. 206-209.

11. Федорчук В.Я. Зміни політико-владних відносин: наслідки впливу сучасних глобальних процесів: матеріали I Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «*Crossroads of Ideas: Science, Technology and Society in a Global Context»* (Дніпро, 10-11 квітня 2025 р.). Дніпро. 2025. С. 211-212.

12. Федорчук В. Політична участь як чинник трансформації політико-владних відносин в Україні. *Дев'ятнадцяті юридичні читання. Наука і освіта в Україні: актуальні проблеми розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 29-30 квітня 2025 року). Київ. 2025. С. 301-303.

ABSTRACT

Fedorchuk V. Ya. Transformation of Political-Power Relations in Ukraine in the Conditions of Contemporary Civilizational Challenges. Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Political Science in the specialty 23.00.02 «Political Institutions and Processes». – Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv, 2025.

Contemporary realities – from geopolitical shifts to the crisis of democracy - significantly affect the functioning of political institutions and the dynamics of power interaction. This actualizes the need for a scholarly reassessment of the mechanisms of power implementation, the analysis of new actors of political influence and the role of the state under current challenges.

The dissertation constitutes a comprehensive scientific study of political power relations in Ukraine in the context of civilizational challenges, which made it possible to identify the main trends in their transformation – constructive

(processes of decentralization of power and expansion of local self-government authority; democratization of the electoral process; activation of civil society and consolidation of European integration strategies) and destructive (distortion of the principle of separation of powers, excessive centralization of authority, the spread of corruption and others) – and to outline ways of maintaining a balance between ensuring national security and preserving the fundamental principles of democracy. The study also examines institutional capacity, adaptability and effectiveness of political governance under martial law. Accordingly, the theoretical foundations, the state of scholarly development of the problem and the research methodology are defined.

For the first time, the author proposes an original interpretation of the multidimensional and multilevel nature of the transformation of political power relations in Ukraine, considered through the prism of contemporary civilizational challenges – globalization, technological, sociocultural, geopolitical and security related. These challenges determine changes in the structure, forms and methods of political interaction, the principles of functioning of political institutions, the range of actors involved in political relations and their influence on decision-making, as well as the readiness of political actors to operate under changing and uncertain conditions. It is argued that these conditions require the formation of a new quality of political subjectivity characterized by resilience and the capacity of power actors to respond effectively to contemporary challenges and threats.

Based on the generalization and systematization of modern theoretical and empirical studies of political transformations, the dissertation formulates key directions for increasing the effectiveness of political power in Ukraine amid the dynamic development of civilizational change and martial law. These include ensuring prompt decision-making through balancing the concentration of power with the strengthening of horizontal linkages in the political governance system; transitioning to a strategic anti-corruption policy and implementing preventive and constructive anti-corruption programs; enhancing the reputational capacity of

political institutions through non-electoral mechanisms of legitimacy support; developing and improving e-governance systems; and creating effective mechanisms for public engagement in cooperation with the authorities in addressing urgent societal problems. Practical recommendations for implementing these directions are provided.

The study deepens the systemic analysis of key factors influencing the transformation of political power relations under conditions of security threats, war and the erosion of traditional power structures. The essence of the contemporary civilizational conflict is defined as a confrontation between democratic and authoritarian systems. The importance of preserving and strengthening democratic values, principles and institutions in Ukraine is emphasized, as resistance to aggression is aimed at defending the democratic path of socio-political development.

The conclusions regarding the influence of modern information and communication technologies on political decision-making processes, mechanisms of legitimacy and the interaction between state institutions and civil society are further developed, highlighting the need to adapt democratic mechanisms to the challenges of the digital age.

Further development is given to: provisions concerning the improvement of political governance mechanisms under contemporary conditions, particularly through the use of e-governance and digital democracy tools, the expansion of political subjectivity and the enhancement of political responsibility among power actors; the understanding of the trends, contradictions and multidimensionality of Ukraine's democratic transition; the conclusion that significant socio-political changes occurred on the eve of the full-scale war, leading to a qualitatively new stage in the transformation of Ukraine's political regime, namely democratic consolidation. The preservation of reform achievements and democratic principles under martial law and the threat of authoritarian tendencies is identified as a priority task of political authority in Ukraine.

The methodological framework of the research is based on the principles of historicism, objectivity, scientific pluralism and others. A comprehensive toolkit combining philosophical, general scientific and specialized methods is employed. The interdisciplinary approach made it possible to integrate theoretical insights from political science, sociology, law, psychology, communication studies and related disciplines, ensuring the integrity of the analysis.

The dissertation consists of three chapters, each addressing different aspects of the transformation of political power relations in Ukraine under contemporary civilizational challenges.

The first chapter examines the main methodological approaches and concepts explaining the nature of power, its functional division, legitimacy and mechanisms of operation. It establishes that political power relations constitute a complex phenomenon requiring comprehensive analysis in light of contemporary realities. The review of international and Ukrainian scholarship identifies key trends, including the growing importance of geopolitical factors, the declining influence of traditional political actors, the increasing role of media and ICT, changes in legitimacy mechanisms and the expansion of political participation. Particular attention is paid to Ukraine's specific context, including the dismantling of Soviet governance practices, the implementation of democratic reforms, the European integration course and the decolonization of political consciousness.

The second chapter analyzes the key dimensions of the formation and functioning of political power relations under contemporary civilizational challenges. Both internal factors (political, legal, socio-economic, cultural-historical and socio-psychological) and external factors (globalization processes, geopolitical influences, international legal obligations and participation in international alliances) are examined. Special attention is given to technological factors, including the development of digital technologies, the influence of media and social networks and cybersecurity challenges. The transformation of political

subjectivity under the influence of civilizational challenges and martial law is also explored.

The third chapter focuses on the directions and specific features of political power transformation in Ukraine and their prospects under martial law and post-war reconstruction. The study highlights the contradictory, adaptive and modernization-oriented nature of political transformation, emphasizing the need for institutional optimization, increased efficiency, expanded civic participation and systemic anti-corruption measures. It demonstrates that the war has transformed civil society into a full-fledged political actor and altered elite recruitment patterns by strengthening the role of civic activists. The multidimensional character of political transformation is emphasized, including the combination of objective wartime centralization with adherence to democratic standards through anti-corruption reforms and the European integration course. Post-war priorities are identified, including the restoration of political competition, transparency of elections and completion of institutional reforms necessary for EU membership.

The practical significance of the results lies in the possibility of applying the dissertation's findings in academic research, political strategy planning, public policy development, the activities of state authorities, post-war reconstruction planning and educational practice.

Keywords: political power, political power relations, transformation, civilizational challenges, institutional capacity, legitimacy of power, political communication, political system of Ukraine, separation of powers, war, political institutions, civil society.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИКО-ВЛАДНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН.....	24
1.1. Методологічні засади дослідження політико-владних відносин у сучасному політологічному дискурсі.....	24
1.2. Сучасні трансформації влади як предметне поле політичної науки.....	51
Висновки до першого розділу.....	77
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКО-ВЛАДНІ ВІДНОСИНИ ТА ЇХ ВИМІРИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ.....	79
2.1. Чинники впливу на трансформацію політико-владних відносин.....	79
2.2. Особливості впливу сучасних цивілізаційних викликів на суб'єктів політико-владних відносин.....	104
Висновки до другого розділу.....	133
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИКО-ВЛАДНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ: СТАН ТА ПЕСПЕКТИВИ	135
3.1. Основні параметри та особливості демократичного транзиту українського суспільства.....	135
3.2. Напрями забезпечення ефективності політичної влади в умовах сучасних цивілізаційних змін і викликів	162
Висновки до третього розділу.....	189
ВИСНОВКИ.....	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	199

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сьогодення характеризується фундаментальними трансформаціями, які торкаються усіх сфер суспільного життя і визначають основні напрями розвитку як окремої держави, так і цивілізації загалом. Геополітичне переформатування світу, поширення війн і конфліктів, посилення антидемократичних тенденцій у низці країн, глобалізація, цифровізація, зміна моделей управління суттєво впливають на функціонування політичних інститутів і специфіку владних відносин. Окреслені реалії актуалізують переосмислення вироблених у науці концепцій влади, механізмів її реалізації, вивчення нових суб'єктів політичного впливу та усвідомлення ролі держави в сучасному суспільстві.

Трансформація політико-владних відносин є цілісним процесом, що поєднує як функціонування інститутів, так і ціннісні орієнтири суспільства, канали інформаційного обміну та методи залучення громадян до прийняття політичних рішень. Осмислення проблеми трансформації політико-владних відносин через призму глобальних викликів актуалізує потребу в ґрунтовному вивченні тенденцій сучасного розвитку політичних систем, напрямів розвитку існуючих режимів та пошуку шляхів ефективного управління сучасними політичними процесами за цих умов. Особливого значення ці питання набувають у контексті нових викликів, серед яких зміна світового порядку і нестабільність світової безпеки, гальмування демократизації як макросоціального процесу сучасного світу, інтенсивний інформаційний тиск, криза довіри до традиційних політичних інститутів, загострення соціальної нерівності тощо. Уваги потребують питання інституційної спроможності владних інститутів, зміни ролі політичних суб'єктів, моделі легітимності влади, обумовлені як окресленими глобальними, так і локальними викликами. Відповідно, зміни, що супроводжують період незалежності України, потребують комплексного

аналізу впливу як означених світових трендів, так і власних історичних, соціально-культурних, правових, економічних чинників, умов воєнного стану на інституційну спроможність влади, зміст і особливості політико-владних відносин.

Для України питання трансформації політико-владних відносин має не лише теоретичне, а й практичне значення. Становлення незалежної держави, Помаранчева революція, революція Гідності, російська агресія, повномасштабне вторгнення Росії позначилися на характері та функціях політичної системи України. Зміни політико-владних відносин відтворюють певну еволюцію демократії в незалежній Україні: від утвердження базових демократичних принципів і традицій, запровадження реформи децентралізації влади, підзвітності політичних інститутів суспільству до збереження державного суверенітету, дотримання конституційної рівноваги органами влади, довіри до влади, ефективності державного управління в умовах воєнного стану, впливу зовнішніх акторів, гібридних безпекових загроз тощо.

Теоретичні засади дослідження влади загалом і політико-владних відносин зокрема закладені у працях М. Вебера, Р. Даля, А. Грамші, Т. Парсонса, М. Фуко та багатьох інших. Вивчення трансформаційних процесів у сфері влади та політики здійснювали такі дослідники як З. Бауман, Ю. Габермас, С. Гантінгтон, Л. Даймонд, С. Ліпсет, Ф. Фукуяма та інші. Значний внесок у розуміння механізмів глобального впливу на політичні процеси зробили У. Бек, Д. Белл, І. Валлерстайн, Д. Гелд, М. Кастельс, М. Маклюен, Дж. Най та інші. У вітчизняній політичній науці окремі питання трансформації влади та політичних відносин досліджували В. Андрущенко, В. Бабка, О. Бабкіна, Ф. Барановський, В. Бортніков, С. Бульбенюк, К. Ващенко, В. Гапоненко, Є. Головаха, В. Горбатенко, Л. Герасіна, М. Дмитренко, Г. Зеленько, Л. Кияниця, В. Климончук, В. Корнієнко, О. Кукуруз, І. Курас, Н. Латигіна, Ю. Левенець, Т. Ляшенко, П. Мироненко,

М. Михальченко, О. Новакова, Н. Паніна, Т. Панченко, Т. Пояркова, О. Рафальський, Ф. Рудич, В. Смолянук, О. Стойко, В. Тімашова, Є. Цокур, О. Чальцева, М. Шаповаленко, Г. Щедрова та інші вчені. Проте, незважаючи на наявність значної кількості праць, потребує перегляду і подальшого осмислення проблема взаємодії вітчизняних політичних і владних інститутів, їхньої адаптації і гнучкості, функціональної спроможності та стійкості в умовах воєнного стану і контексті новітніх цивілізаційних змін. Дослідження трансформації політико-владних відносин дозволяє окреслити закономірності розвитку демократії в Україні, визначити потенціал і здатність політичних інститутів реагувати на сучасні виклики, а також оновлені формати діалогу між державою та громадянським суспільством. Вивчення цих та інших питань надасть можливість політичним суб'єктам окреслити орієнтири для повоєнного відновлення та подальшого розвитку України. Вказане вище зумовило вибір теми, визначення мети і завдань дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у межах комплексної наукової теми кафедри політичних наук «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід і українські реалії». Тема дисертації затверджена рішенням Вченої ради УДУ імені Михайла Драгоманова (протокол № 12 від 29 травня 2014 року).

Метою дослідження є визначення особливостей і тенденцій трансформації політико-владних відносин, формулювання напрямів підвищення ефективності управління політичними процесами в Україні в умовах сучасних цивілізаційних викликів. Реалізація мети передбачає вирішення взаємопов'язаних **завдань**:

- окреслити теоретико-методологічні підходи щодо вивчення політико-владних відносин;
- проаналізувати зміст феномену трансформації владних відносин у працях сучасних зарубіжних та вітчизняних дослідників;
- визначити чинники впливу на трансформацію політико-владних

відносин в Україні;

- розкрити особливості впливу сучасних цивілізаційних викликів на суб'єктів політико-владних відносин;

- дослідити основні параметри та особливості демократичного транзиту українського суспільства;

- окреслити напрями забезпечення ефективності політичної влади в умовах сучасних цивілізаційних викликів.

Об'єктом дослідження є політико-владні відносини в сучасному суспільстві. **Предмет дослідження** – особливості, тенденції та напрями трансформації політико-владних відносин в Україні, обумовлені сучасними цивілізаційними викликами і потребою у збереженні суверенітету та забезпеченні демократичних принципів суспільного життя.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, наукової об'єктивності, послідовності, плюралізму та інші. У дисертації дотримано використання комплексу філософсько-світоглядних, загальнонаукових і спеціальних підходів та методів.

Дослідження спирається на міждисциплінарний підхід, що дозволив поєднати знання політичної науки з напрацюваннями філософії, соціології, психології, права, комунікативістики та інших галузей знань. Системний метод застосовано для розкриття політико-владних відносин як цілісного, складного комплексу зв'язків і взаємодій, який обумовлюється як зовнішньо-, так і внутрішньополітичними чинниками, зміни у яких позначаються на функціонуванні окремих складових цього комплексу. Інституційний і неінституційний методи дозволили розкрити специфіку політичних акторів і політичних суб'єктів, визначити особливості політичної суб'єктності в умовах сучасних цивілізаційних процесів. Використання структурно-функціонального методу надало можливість дослідити чинники, що визначають ефективність, легітимність політичної влади, стабільність або деструкцію політико-владних структур. Урахуванню нелінійності розвитку

світового політичного процесу, впливу цілеспрямованих і спонтанних чинників на політико-владні відносини сприяло використання у дослідженні синергетичного методу. Історико-логічний метод застосовано для осмислення процесу змін політико-владних відносин в Україні за умов сучасних цивілізаційних викликів і загроз. Можливості аксіологічного методу сприяли розкриттю причинно-наслідкових аспектів трансформації політико-владних відносин в умовах демократизації сучасних політичних процесів в Україні, їхнього зв'язку з національними, пріоритетними політичними цінностями, що формують основу суспільства. Мережевий підхід використано як методологічну основу для осмислення сучасної динаміки взаємодії між державою та громадянським суспільством. Цей підхід також дозволив проаналізувати новітні характеристики влади та механізми ефективного управління, особливо в умовах воєнного стану.

Емпіричну основу дослідження становлять соціологічні дані Інституту соціології НАН України, Київського міжнародного інституту соціології, Національного інституту стратегічних досліджень, Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та інших дослідницьких центрів.

Наукова новизна дослідження. У роботі здійснено комплексний аналіз політико-владних відносин в Україні у контексті цивілізаційних викликів, що надало можливість визначити основні тенденції їхньої трансформації – конструктивні (процеси децентралізації влади та розширення повноважень місцевого самоврядування; демократизація виборчого процесу; активізація громадянського суспільства та закріплення євроінтеграційних стратегій) та деструктивні (викривлення принципу поділу влад, надмірна централізація влади, поширення корупції та інші) й окреслити шляхи дотримання балансу між забезпеченням національної безпеки та збереженням засадничих принципів демократії. Зокрема:

Уперше:

- запропоновано авторське бачення багатовимірності та багаторівневості процесів трансформації політико-владних відносин в Україні, що розглядаються через призму сучасних цивілізаційних викликів – глобалізаційного, технологічного, соціокультурного, геополітичного та безпекового, які зумовлюють зміни у структурі, формах, методах політичної взаємодії, принципах функціонування політичних інститутів, колі учасників політичних відносин та їх впливу на прийняття рішень, а також готовності політичних суб'єктів до мінливих і невизначених умов. Аргументовано, що ці умови потребують формування нової якості політичної суб'єктності, яка характеризується стійкістю та спроможністю суб'єктів влади ефективно відповідати на сучасні виклики та загрози;

- на основі узагальнення та систематизації сучасних теоретичних і емпіричних досліджень політичних трансформацій сформульовані основні напрями підвищення ефективності політичної влади в Україні в умовах активної динаміки сучасних цивілізаційних змін і воєнного стану: забезпечення оперативного прийняття рішень за рахунок досягнення балансу між концентрацією влади та посиленням горизонтальних зв'язків у системі політичного управління; перехід до стратегічної антикорупційної політики, реалізація програм стримувального та конструктивного запобігання корупційній діяльності; підвищення репутаційної спроможності інститутів влади за рахунок неелекторальних механізмів підтримки легітимності; розвиток і вдосконалення системи електронного врядування; створення дієвих механізмів суспільного залучення до співпраці з владою у сфері вирішення нагальних проблем. Розроблено практичні рекомендації щодо реалізації цих напрямів підвищення ефективності політичної влади в Україні.

Поглиблено:

- системний аналіз основних чинників, що впливають на трансформацію політико-владних відносин в умовах безпекових загроз, війн, ерозії традиційних владних структур. Визначено сутність сучасного

цивілізаційного конфлікту як протистояння між демократичними та авторитарними системами, підкреслено особливе значення збереження та укріплення демократичних цінностей, принципів та інститутів для України, оскільки боротьба з агресором спрямована на захист вибору демократичного шляху суспільно-політичного розвитку;

- осмислення впливу сучасних інформаційно-комунікативних технологій на процеси прийняття та реалізації політичних рішень, механізми легітимації влади, взаємодію інститутів держави та громадянського суспільства, що ґрунтується на необхідності адаптації демократичних механізмів до викликів цифрової епохи.

Дістали подальшого розвитку:

- положення щодо вдосконалення механізмів політичного управління в умовах сучасних цивілізаційних викликів, зокрема через використання інструментів електронного врядування, цифрової демократії, розширення кола акторів політичної взаємодії та підвищення рівня політичної відповідальності суб'єктів влади, що дозволяє підтримувати взаємодію між владою та суспільством, особливо в умовах воєнного стану та здатне мінімізувати корупційні ризики;

- розуміння суперечливого та багатовимірного характеру демократичного транзиту українського суспільства, визначено його основні тенденції та зроблено висновок про те, що напередодні та під час повномасштабної війни відбулися суттєві соціально-політичні зрушення, які обумовили вихід політичної системи України на якісно новий рівень трансформації політичного режиму – демократичної консолідації суспільства. Пріоритетним завданням політичної влади в Україні визначено збереження позитивних результатів проведених реформ, а також цінностей та принципів демократії в умовах воєнного стану та загрози посилення авторитарних тенденцій.

Теоретичне і практичне значення дослідження. Теоретичне і практичне значення дослідження. Основні ідеї, положення та висновки дисертації узагальнюють теоретичні досягнення та емпіричні дані щодо трансформаційних змін політико-владних відносин під впливом сучасних цивілізаційних викликів. Результати дослідження можуть використовуватися для подальшого теоретичного аналізу політико-владних відносин, їх трансформації у відповідь на сучасні виклики та загрози безпеки як для України, так і для світу загалом.

Положення і висновки дисертації стануть корисними для подальшого аналізу проблем і перспектив, шляхів та інструментів утвердження і збереження демократії в умовах воєнного стану і повоєнного відновлення України. Розроблені пропозиції та висновки можуть використовуватися політичними та громадськими діячами, експертами, державними службовцями, а також освітянами для викладання академічних курсів «Політичні інститути та процеси», «Загальна теорія політики», «Проблеми демократії та демократизації», «Геополітика» та інших, підготовки підручників, навчальних посібників, інших матеріалів з відповідних дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати дисертації отримані автором самостійно, всі опубліковані праці за темою дисертації є одноосібними.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертаційної роботи обговорювалися на засіданнях кафедри політичних наук УДУ імені Михайла Драгоманова, а також були представлені на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях. Зокрема: II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Трансформація правової системи України: виклики сучасності» (Київ, 2024); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Russia-Ukraine War: Consequences for the World» (Дніпро, 2025); VIII Міжнародній науковій конференції «Традиційні

та інноваційні підходи до наукових досліджень» (Дрогобич, 2025); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Current Issues of the World Economy, International Economic Relations and International Communications Amidst the Formation of a New World Order and Polarization of the World» (Riga, 2025); I Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Crossroads of Ideas: Science, Technology and Society in a Global Context» (Дніпро, 2025).

Публікації. Основні положення дисертації були опубліковані у фахових виданнях, зокрема у 6 наукових статтях, серед яких 5 – опубліковано у вітчизняних фахових виданнях категорії «Б», 1 – у зарубіжному виданні, а також у 6 тезах міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій.

Структура дисертації обумовлена метою і завданнями дослідження. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел (284 позиції). Загальний обсяг дисертації – 230 сторінок, основний текст – 184 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИКО-ВЛАДНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН

1.1. Методологічні засади дослідження політико-владних відносин у сучасному політологічному дискурсі

Дослідження політико-владних відносин є одним із напрямів сучасної політичної науки. Вони розкривають питання функціонування політичної системи, механізми ухвалення рішень та взаємодію влади із суспільством. Грунтовний аналіз політико-владних відносин потребує осмислення основних методологічних підходів та концепцій, які пояснюють природу влади та її розподіл, легітимність та механізми функціонування. Політико-владні відносини є одним із феноменів, який потребує комплексного дослідження з урахуванням складності та динаміки реалій сьогодення. Для розуміння його сутності варто зупинитись на понятті політичної влади, проаналізувати визначення, підходи, дискусійні аспекти.

Наукове осмислення влади має тривалий характер, охоплює класичні філософські концепції, соціологічні та політологічні теорії, а також сучасні міждисциплінарні підходи. Дослідники акцентують увагу на розмаїтті підходів щодо вивчення політики і політичної влади, що вказує на складність та багатоаспектність цих явищ. Наприклад, Ю. Фрицький виокремлює такі підходи:

- формалістичний (політика – як процес вироблення та реалізації рішень, до якого залучені суб'єкти прийняття рішень, який має такі ланки як вибір мети та методів їх реалізації з урахуванням контексту їх прийняття);

- поведінковий (політика засновується на особливостях людської природи людини, її потребі у соціальних зв'язках, які, своєю чергою, здатні

викликати конфлікти і супроводжуватися суперечками, а також потребують врегулювання для життєдіяльності суспільства);

- груповий (ґрунтується на теорії груп інтересів, інтерпретує політичний процес як динамічну взаємодію зацікавлених груп, спрямовану на артикуляцію та реалізацію колективних запитів у процедурах прийняття політичних рішень) [228, с. 139-140].

С. Бульбенюк слушно зауважує, що осмислення феномену влади, як системи відносин, включає і ціннісно-суб'єктне структурування політики. Науковиця у цьому контексті апелює до «веберівського» підходу, згідно з чим, основними суб'єктами політичного процесу виступають індивідуальні актори, чії ціннісні орієнтації та дії визначають зміст політичних відносин. А також і до іншого підходу, згідно якого політика пов'язується із своєю ієрархією певних спільнот, з пріоритетністю цінностей та духу «співтовариства» [30, с. 48].

Багатоаспектність феномену політичної влади підтверджує розмаїття підходів її дослідження у сучасній науці. Зокрема, можна виокремити такі:

- інституційний і неоінституційний, у межах якого розглядається інституційний контекст влади, який формують інститути, норми і правила, що регулюють політичну діяльність; відповідно, влада є частиною інституційної структури суспільства, що функціонує на основі правових норм і політичних традицій (М.Вебер, Р.Даль Д.Істон, Ш.Монтеск'є та інші);

- структурно-функціональний, де влада розглядається як система взаємодії різних елементів, що виконують певні функції в суспільстві, тобто влада – це такий механізм, який забезпечує підтримку політичної системи через виконання основних функцій (прийняття рішень, налагодження комунікації, забезпечення інтеграції суспільства тощо) (Г.Алмонд, Д. Істон, Т. Парсонс та інші);

- конфліктологічний, де акцентується увага на інструментальному потенціалі влади, який дозволяє розглядати питання пріоритетності і

домінування однієї соціальної групи над іншими та управління суспільними конфліктами; влада є ресурсом, за який ведеться боротьба між соціальними класами, елітами або групами інтересів (А.Грамші, Р.Дарендорф, та інші);

- елітарний підхід, згідно з яким влада належить вузькому колу осіб або соціальних груп (еліті), які управляють суспільством, мають доступ до ресурсів і контролюють прийняття рішень (Р.Міхельс, Г.Моска, В.Парето та інші);

- дискурсивний, де наголошується на комунікативному вимірі влади, який формується і виражається через дискурс і символічні практики, і не обмежується лише на рівні державних органах, а й відтворюється у щоденній комунікації, медіа, знаннях, культурних наративах тощо (П.Бурдьє, Ю.Габермас, М.Фуко та інші);

- теорія раціонального вибору, у межах якої влада є результатом раціональних дій політичних акторів, які прагнуть максимізувати власну користь, тобто політики та виборці діють раціонально, керуючись власними інтересами, що визначає політичний процес (Дж. Б'юкенен, Е.Даунс, М.Олсон та інші);

- соціально-психологічний, згідно з яким влада розглядається через поведінку індивідів та груп, їхньої мотивації та психологічних реакцій, наголошується на тому, що влада позначає вплив на поведінку інших, що можна досліджувати через соціально-психологічні механізми та такі форми як «влада-вплив» і «влада-примус» (А. Адлер, Є. Вятр, Г.Лассвелл, Б. Рассел, Г. Тард, З. Фройд, та інші).

Кожний із згаданих підходів містить певний дослідницький потенціал та дозволяє осмислити різні аспекти феномену влади і політичної зокрема. Так, інституційний підхід викривується для вивчення процесу і механізму розподілу влади, функціонування політичних і виборчих систем; структурно-функціональний – для аналізу стабільності політичних режимів, аналізу державного управління; конфліктологічний – для пояснення конфліктів між

політичними силами, конкуренції, політичних революцій тощо; елітарний – для вивчення специфіки політичних режимів, впливу олігархічних структур на прийняття політичних рішень тощо; дискурсивний – дозволяє аналіз політичної пропаганди, роль мас-медіа у формуванні суспільної думки; теорія раціонального вибору – осмислення процесу прийняття політичних рішень, формування, використання та наслідки виборчих стратегій; соціально-психологічний – надає можливість для дослідження моделей форм політичної та електоральної поведінки, політичного лідерства, особливостей політичної поведінки різних суспільних груп тощо.

Аналіз наукових джерел, присвячених сутності поняття влада, дозволяє зробити певні узагальнення, які викладено в авторській статті [223].

У науковому колі представлені різні тлумачення змісту цього поняття, серед яких такі:

- «влада є засобом упорядкування політичних процесів; є властивістю або ресурсом певної соціальної та/або політичної системи ... » (Т. Парсонс) [Цит. за: 58, с. 87-88];

- «здатність і можливість однієї особи, групи людей здійснювати визначальний вплив на політичну діяльність і поведінку громадян та їхніх об'єднань за допомогою різноманітних засобів: волі, авторитету, права, насильства» (Ф.Рудич) [185];

- «здатність і право одних суб'єктів реалізувати свою волю стосовно інших, управляти і наказувати іншим, використовуючи силу, авторитет і право» (І.Милосердна) [130, с. 29];

- «здатність суб'єкта реалізовувати власну волю, спираючись на відповідні правові і політичні норми (закони, інші нормативні документи), ґрунтуючись на примусі та спеціальному апараті примусу» (М.Козирев) [92, с. 303];

- зміст феномену політичної влади розкривається через призму взаємопов'язаних концептів – панування, авторитету та владної могутності,

які виступають основними параметрами її теоретичної інтерпретації (Б. Кухта) [Цит. за: 130, с. 29];

- влада як синергія психологічного, соціального та власне політичного вимірів, що дозволяє розглядати її як універсальний регулятор суспільних відносин; «здійснення певного впливу з боку одних суб'єктів (акторів) політики на інших, що дозволяє першим нав'язувати свою волю і спонукати других до вчинення дій; влада (як політична, так і державна) є складним соціально-психологічним феноменом, що має низку специфічних характеристик» (С.Бульбенюк) [31, с. 195, 196, 197];

- складова публічної політики (О.Чальцева) [232, с. 9].

Зокрема у згаданій статті мова йде про такі ознаки влади як:

- має суспільну природу і характер (тобто влада є невід'ємною складовою організації життя суспільства; впорядковує розмаїття соціальних зв'язків, які наявні у суспільстві; сприяє організації суспільного виробництва та підтримці цілісності і єдності суспільства;

- можливість використання примусу (примус як потенційна можливість, яку суб'єкти влади можуть використати у ситуаціях, коли інші засоби та інструменти впливу на об'єкти влади не є ефективними чи результативними) [223].

М.Козирєв звертає увагу на форми вияву влади і виокремлює серед них: фізичну силу; переконання як основа для формування, впливу на громадську думку; інституційні повноваження; примус; маніпуляція; авторитет [91, с. 46].

Також науковці виокремлюють ознаки політичної влади, за якими вона відрізняється від інших видів. Досліджуючи іманентні характеристики політичної влади, фахівці дискутують про співвідношення цього поняття з концептом «державна влада». Зокрема, І. Креста концептуалізує політичну владу як інструментально-функціональну сукупність засобів і механізмів впливу політичних суб'єктів, серед яких пріоритетна роль відводиться

державі, її впливу «на поведінку соціальних спільнот, організацій із метою управління, координації, узгодження, підпорядкування інтересів усіх членів суспільства (чи їх більшості) єдиній політичній волі шляхом переконання чи примусу» [102]. Дослідник підкреслює, що політична влада є стрижнем політичної системи суспільства, вона виконує організуючі, регулюючі і контрольні функції у житті суспільства і держави [102].

На нашу думку, політична влада має більш охоплюючий характер, оскільки на відміну від державної влади, включає більш широке коло акторів, може використовувати не лише інституційні механізми впливу на суспільні процеси, а й впливати на громадські організації та рухи, щоб отримати підтримку своїх дій і рішень, посилювати свій вплив через політичні сателіти та підконтрольні мас-медіа.

Обґрунтовуючи свою позицію щодо співвідношення державної й політичної влади у політичній системі, І. Тімкін та Н. Новикова відзначають дискусійність цього питання й наводять низку аргументів на користь суспільної природи влади, зокрема: «не держава конститує суспільство, а навпаки – сама держава конститується як складний суспільний інститут; ... вихідними складовими політичної системи є громадянське суспільство і держава, які взаємодіють; у результаті цієї взаємодії утворюються певні ознаки політичної системи; ... влада певних елементів громадянського суспільства має політичний характер, ... але не може тлумачитись як така, що делегована державою чи її органами. Наприклад, політичні партії, маючи політичну владу, отримують її не від держави, а саме від суспільства (громадян, конкретних соціальних груп тощо)» [209, с. 75].

Аналізуючи природу легітимності, Є. Цокур виокремлює комплекс детермінуючих ознак, що визначають специфіку та автономність політичної влади в системі суспільних відносин, зокрема: імперативність та універсальність, субординаційна функція, здатність політичної влади виступати регулятором і обмежувачем для інших форм владного впливу в

суспільстві; публічно-репрезентативна природа; прерогатива ресурсного забезпечення; територіальна детермінованість (поширення владної юрисдикції та політичного впливу в межах чітко визначених державних кордонів); моноцентризм прийняття рішень; ресурсна варіативність [231, с. 136].

Варто зауважити, що фахівці розглядають політичну владу і як складову публічної політики. Зокрема О. Чальцева визначає політичну владу як фундаментальний елемент публічної політики, наголошуючи на її багатоаспектності. Дослідниця виокремлює низку аналітичних вимірів цього феномену, зокрема: політико-управлінську діяльність, елітистський контекст, комунікативні практики, культурно-ціннісні чинники, а також механізми взаємодії між державою та інститутами громадянського суспільства. [232, с. 9]. У цьому сенсі публічна політика є формою реалізації політичної влади та виконує репрезентаційну функцію.

Як правило, політична влада реалізується через певні публічні (та непублічні) політико-правові практики, що сформувались у суспільстві та обумовлені історичними, економічними, соціальними умовами, культурними традиціями, а також потребами суспільства щодо здійснення володарювання. У цьому контексті Л. Герасіна зазначає, що політико-правові практики публічної політичної влади характеризуються відносною історичною стабільністю. Дослідниця пропонує комплексну характеристику публічної політичної влади, акцентуючи увагу на її соціально-політичній природі, що реалізується через систему політичних відносин і спрямована на гармонізацію інтересів різноманітних суспільних груп. Фундаментальними властивостями такої влади, які найбільш повно виявляються на державному рівні, визначено її універсальність та легальність. Разом із тим, особлива роль відводиться специфічним параметрам функціонування владних механізмів, зокрема: нормативно закріпленій ієрархічності вертикальних зв'язків, розгалуженій системі інструментів впливу та типу легітимності. Важливими

чинниками аналізу також постають особистісні характеристики суб'єктів владних повноважень і корпоративний характер політичних структур, що зумовлений процесами консолідації всередині організацій [44, с. 43-44]. Ці ознаки відрізняють, на думку дослідниці, публічну політичну владу від інших соціальних типів владарювання.

Концептуалізація феномену влади, зокрема в її політичному вимірі, посідає особливе місце у творчому доробку М. Фуко, де вона представлена крізь призму оригінального аналітичного підходу. На думку науковця, сучасне суспільство за своєю структурою схоже на структуру паноптикону. А. Гарбадин, досліджуючи ідеї влади в концепції М. Фуко, відзначає, що «Паноптикон – це концепт та конструкт, запропонований І. Бенґамом, який описує модель виправного закладу, побудовану на принципі постійної видимості як ефективного механізму контролю. У такій споруді в'язень постійно відчуває, що за ним спостерігають, хоча наглядач залишається невидимим. Основна ідея полягає у створенні стану безперервного усвідомлення контролю, що дозволяє владі діяти автоматично і непомітно. [41, с. 69-70].

На нашу думку, ідея паноптикону як системи здійснення влади і контролю набуває нового звучання в інформаційному суспільстві. За допомогою новітніх інформаційних технологій суб'єкти володарювання здатні «м'яко» впливати, спрямовувати і контролювати громадян та суспільні процеси. Слід зазначити, що посилений контроль активно реалізується в авторитарних країнах. Демократичні держави також застосовують технології «цифрової влади» та «цифрового контролю» суспільних процесів.

Сутність політико-владних відносин доцільно, на наш погляд, розглянути і через контекст поняття соціальних відносин. Згадане поняття має досить широкий зміст, що засвідчують наукові, навчальні, енциклопедичні джерела. В авторській статті [223] зміст та ознаки соціальних відносин розкриваються як «форма вияву соціальних зв'язків, які

дозволяють об'єднати різні елементи в єдине ціле – суспільство; вид суспільних відносин, які характеризують багатоманіття та динамічний характер форм взаємодії суб'єктів, зумовлену особливостями соціальної нерівності та особливостями розвитку певного суспільства; пов'язані з потребнісно-мотиваційною сферою, спрямуванням на задоволення первинних чи вторинних потреб (за А.Маслоу)» [223, с. 20-21].

К. Ващенко, В. Корнієнко виокремлюють групи формальних і неформальних, легітимних і нелегітимних, відкритих і прихованих, продуктивних і контрпродуктивних соціальних відносин [34, с. 33]. Заслуговує на увагу підхід О. Яременка, який на основі критеріїв інтенсивності, сили зв'язку, ступеня спільної участі, виокремлює ділові, комунікативні, інструментальні, морально-психологічні, відносини влади (табл. 1)

Таблиця 1.1

Типи соціальних відносин

Тип відносин	Учасники (суб'єкти)	Зміст	Форми	Особливості
Ділові	соціальні спільноти (політичні партії, громадсько-політичні рухи та інші); державні установи	забезпечення потреб учасників цих відносин	ділова комунікація, переговори, укладання договорів, громадський і суспільний контроль	прагматизм, раціоналізм, цілеспрямованість, успіх, усвідомленість учасниками актуальності, пріоритетності тих чи інших потреб для певної ситуації, регіону, суспільства та держави загалом
Комунікативні	громадянське суспільство; державні установи	передача та обмін інформацією	безпосереднє звернення до громадськості; опосередковане звернення до громадськості через медіа	сприяє довірі між державними установами та громадськістю
Інструментальні	окремі соціальні групи;	забезпечення потреб певних соціальних	прийняття рішень; розробка і	забезпечення необхідними ресурсами

	державні установи	груп необхідними ресурсами	впровадження соціальних програм; підтримка	(послуги, інформація, продукти)
Морально-психологічні	представники державних установ; представники громадських об'єднань	(не)підтримка влади	пошук прийняття рішень; обговорення; мітинги; демонстрації; пікети	якщо домінують зверхність, відстороненість, закритість, то це може викликати неконструктивні відносини
Відносини влади	державні установи; громадянське суспільство	досягнення авторитету влади	комунікація, переговори, прийняття рішень, громадський моніторинг і контроль	влада, взаємодія, вплив

Складено за [250, с. 15-16].

У наведеній таблиці привертають увагу відносини влади як тип соціальних відносин та їх основні характеристики (за О.Яременком). Одним із видів соціальних відносин є політичні відносини, які розкривають зв'язки між різними учасниками у політичній сфері. Сучасні дослідження, які торкаються проблематики політичних і владних відносин, політичної взаємодії, актуалізують увагу на наступних характеристиках: їхньому комунікативному вимірі (медіатизація, демократизація та раціоналізація як складові відносин (Д.Яковлев)); міждисциплінарному підході їхнього осмислення. Так, О.Кукуруз обґрунтовує взаємодію політики і права, переосмислює роль суб'єктів (індивідуальних і групових) у цій взаємодії та у процесі прийняття рішень [110]. Дослідниця вказує на ціннісній, інформаційно-комунікативній складових взаємодії політичної і правової сфер, політичну і юридичну відповідальність суб'єктів політичних та правових відносин.

Розглянуті тлумачення влади підкреслюють необхідність вибору методології для аналізу сучасних владних відносин. Оптимальним є застосування класичних принципів об'єктивності, історизму, системності,

детермінізму та інших. Саме вони дозволяють дослідити політико-владну взаємодію з урахуванням сучасних змін, історичного досвіду та конкретних суспільних особливостей. На наше переконання, сучасні умови, які супроводжуються змінами, викликами, загрозами, актуалізують також значення соціального підходу. Це дозволяє осмислити роль учасників політико-владних відносин в ініціюванні та реалізації політичних змін та реформ, вивчити як позитивний, так і негативний досвід їх запровадження, окреслити проблеми та шляхи їх вирішення для майбутнього розвитку суспільства.

Варто підкреслити, що політико-владні відносини базуються на певному комплексі взаємопов'язаних елементів, які доцільно розглядати за допомогою методу системного аналізу. Д. Неліпа визначає п'ять ключових принципів системного аналізу, які можна застосувати для розуміння суттєвих характеристик владних відносин. До них належать такі положення: «система є цілісним утворенням і не складається з простого набору елементів; властивості системи не дорівнюють просто сумі властивостей її складових; ефективність кожної системи оцінюється за шкалою від найвищого до найнижчого рівня, що залежить від умов зовнішнього середовища та функціональних особливостей її елементів; слід враховувати вплив навколишнього середовища та взаємозв'язок із ним, адже будь-яка система завжди є частиною більшої системи; поділ системи на дрібніші компоненти або підсистеми має здійснюватися із дотриманням усіх зазначених принципів» [142, с. 39].

Таким чином, у вивченні владних відносин конкретної країни слід виходити з того, що вони є цілісним утворенням, яке функціонує за своїми специфічними законами. Водночас, ми маємо враховувати вплив як зовнішніх чинників на цю систему (наприклад, глобальних процесів і змін), так і особливості функціонування окремих її складових підсистем (наприклад, органів місцевого самоврядування тощо).

Крім того, сучасні умови суспільного розвитку загострюють потребу не лише аналізу їх як феномену, але і прогнозу подальшого їхнього розвитку. У цьому контексті слухними видаються позиції дослідників про те, що системне прогнозування ... владних відносин ґрунтується на принципах: альтернативності; системності; плюралізму; безперервності прогнозування та верифікації [33, с. 169-171].

З вищенаведених принципів, на наше переконання, для якісного аналізу політико-владних відносин в умовах сучасних цивілізаційних викликів, важливим є принцип альтернативності, який спрямований на з'ясування можливих напрямів трансформацій досліджуваного феномену, а також для вибору оптимального вектору його розвитку.

Досліджуючи принцип альтернативності, О. Іванілов виокремлює його визначальні складові, до яких відносить: спрямованість логічного аналізу і результат дослідження; використання напрацьованого раніше матеріалу і знань щодо досліджуваної проблеми; обґрунтування процедури дослідження та усіх його елементів; «гнучкість» висновків, що надає можливості для уточнення позицій [74, с. 27].

Також О. Іванілов серед якісних критеріїв принципу альтернативності обґрунтовує дієвість, адекватність, ефективність, політичну здійсненність (врахування політичних ризиків і негативних результатів), доречність, відповідність прагненням суспільства та інші [74, с. 28-29]. Не менш важливим питанням для аналізу кожної з альтернатив, на слухну думку дослідника є втручання таких чинників: дійові особи (людина чи група, яких торкається певна проблема і їх реакція – підтримка або протидія альтернативам); переконання та мотивації дійових осіб; ресурси (влада, авторитет, фінансові можливості тощо); місце прийняття рішення (як конкретний контекст і суб'єкти прийняття рішення) [74, с. 29]. Виокремлені дослідником критерії та чинники логічно інстраполюються на досліджувану в дисертаційному дослідженні проблему особливостей, наслідків і можливих

перспектив трансформації політико-владних відносин в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України.

Л. Пал, аналізуючи основи державної політики, розкриває принцип альтернативності через низку ключових аспектів. Цей принцип за Л. Палом полягає у відмові від безальтернативних рішень на користь порівняння різних сценаріїв. Він розкривається через аналітичний розгляд варіантів за критеріями ефективності, економічності, політичної здійсненності, де ключову роль відіграє прогнозування ризиків та оцінка компромісів. Такий підхід дозволяє виявити оптимальний шлях розв'язання суспільної проблеми, враховуючи інтереси різних груп впливу та технічні можливості держави, що перетворює процес прийняття рішень із суб'єктивного вибору на раціонально обґрунтовану стратегію [149].

В умовах загострення глобальних, соціальних, безпекових проблем вироблення альтернативних моделей розвитку політико-владних відносин потребує врахування вже існуючих та потенційно можливих ризиків та їхніх наслідків.

Разом з цим, слід підкреслити важливість включення до досліджуваної проблеми не лише інституційної складової політико-владних відносин. Ці відносини мають не менш значимий компонент – ціннісне, політико-культурне наповнення. Відповідно, наукову цінність матиме і аксіологічний підхід як підґрунтя аналізу владної взаємодії та розмаїття її форм. Згаданий підхід передбачає виявлення й осмислення цивілізаційних, національних, духовних, класових та інших аксіологем, що становлять змістовне наповнення владних відносин у конкретній країні. Цілком очевидно, що сучасні цивілізаційні зміни передбачають і певне переформатування ієрархії цінностей, які виявляються у владних відносинах, діяльності й програмах політичних суб'єктів. Як слушно наголошує О. Іщенко, «на сучасному етапі трансформації держави громадяни, насамперед, прагнуть утвердження в Україні демократичних цінностей,

свободи, справедливості та рівності громадянських можливостей» [78, с. 83]. Водночас, упровадження цих цінностей залежить від ціннісних пріоритетів суб'єктів їх реалізації на рівні держави. Науковець підкреслює, що «політичні цінності, зокрема свобода, права людини, справедливість, солідарність і консолідація, слугують ідеологічною основою для формування політичних програм багатьох провідних партій світу, включаючи й Україну. Головним завданням у цьому контексті є трансформація цих абстрактних понять у конкретні дії та впровадження в реальну соціально-політичну практику» [78, с. 83].

Також слід зазначити, що сучасні цивілізаційні виклики впливають і на систему цінностей, що своє чергою позначаються на особливостях політико-владних відносин, змісті та формах діяльності їх учасників. На переконання Ю. Шайгородського, суспільні трансформації зумовлюють зміни у свідомості кожної окремої людини, впливаючи на її бачення світу, політики, економіки та соціальних відносин. Ці зміни знаходять своє відображення у її поведінці та діяльності. Дослідник звертає увагу на те, що це «взаємозалежний процес, коли відбувається переосмислення політичних та економічних цілей, релігійних норм і сімейних цінностей. Такий процес безпосередньо впливає на темпи економічного розвитку, формування стратегій політичних партій і загальні перспективи функціонування демократичних інститутів» [237, с. 38].

Досліджуючи динаміку політико-владних відносин, варто звернути увагу на систему принципів і підходів експертно-аналітичної діяльності, запропоновану І. Петренком. Зокрема, автор виокремлює такі засадничі принципи: об'єктивність (незалежність висновків від суб'єктивних інтересів та пошук балансу між науковою неупередженістю і стратегічними національними пріоритетами); достовірність та аргументованість (використання повної, актуальної інформації та обґрунтування кожного етапу трансформаційних процесів реальними фактами); системність (розгляд політичної влади як цілісної структури з ієрархічними зв'язками, що

дозволяє змодельовати механізми її реформування); альтернативність (врахування варіативності розвитку політичних подій та сценаріїв перерозподілу владному повноважень); науковий плюралізм (залучення міждисциплінарного інструментарію для комплексного розуміння природи політичних змін); верифікація та темпоральність (перевірка результатів на відповідність реаліям та визнання того, що майбутні зміни можуть скоригувати сучасні теоретичні моделі); рентабельність (відповідність запропонованих рекомендацій наявним ресурсам системи та орієнтація на практичну ефективність перетворень) [159, с. 65-66]. Реалізація окреслених принципів ґрунтується на застосуванні таких дослідницьких підходів: інституціоналізм та структуралізм (аналіз норм, функцій системи та її адаптації до середовища); біхевіоризм та плюралізм (вивчення політичної поведінки та взаємодії груп інтересів); девелопменталізм (комплексний аналіз політичного транзиту та інновацій); критико-ідеологічний підхід (аналізі прихованих сенсів, цінностей та способів мислення акторів) [159, с. 64]. Ця багатовекторність дозволяє охопити політику не лише як набір установ, а й як динамічну мережу взаємодій та процесів розвитку. Політико-владні відносини реалізуються в межах структур та алгоритмів політичного поля. Це спричиняє актуальність використання структурно-функціонального аналізу політичної влади як стрижня самих згаданих відносин, так і сучасних політичних змін та трансформацій.

У контексті дослідження методології та праксеології політичних процесів Л. Герасіна, серед інших методологічних парадигм, акцентує увагу на ключових аспектах структурно-функціонального підходу. За її твердженням, «центральною елементом цього методологічного напрямку є об'єднання уваги дослідників навколо внутрішньої структури, специфіки інфраструктури та функціонування політичної системи. Важливим є також врахування ролі соціального середовища, яке впливає на характер політичної

активності та формує процесуальні механізми дій і взаємодій між політичними акторами» [45, с. 19].

Відповідно, у центрі дослідницької уваги є характеристики, функції, практики соціальних, політичних груп і структур, політичних інститутів, політичної системи в цілому. Значимими для вивчення, як вказує дослідниця, є питання «конституювання політичної системи, реформи і революції, політична конкуренція, правотворчість і правореалізація, лобізм, виборчі кампанії, референдуми, політичні конфлікти і кризи, війни, політичні страйки, мітинги, демонстрації, петиції, політичні дискусії тощо» [45, с. 19]. Згадані політичні практики є формами політичного процесу, які обумовлюються особливостями соціальної структури суспільства, політичного життя, розстановкою політичних сил, масштабом політичного впливу окремих політиків і організацій, правовими традиціями та нормами. Л. Герасіна вважає, що структурно-функціональний підхід є адекватним для аналізу політичних макропроцесів у транзитивних суспільствах, а також для дослідження мегапроцесів, що формують світову політику [45, с. 19].

Використання структурно-функціонального підходу, на наш погляд, є одним із тих, що дозволяє дослідити політичну владу як складову політичної системи, «каталізатора» соціально-політичних в умовах трансформацій та сучасних викликів. У цьому сенсі кожна структурна одиниця владних відносин має виконувати певну функцію й бути підпорядкована спільній меті – сприяти позитивним змінам і водночас, підтримувати баланс та рівновагу соціальної системи, а також сприяти реалізації перетворень з урахуванням ризиків та їх наслідків.

У цьому контексті можна навести положення Т. Парсонса про те, що «з функціональної точки зору інституціоналізовані ролі є механізмом, який здатний об'єднати людські можливості в систему, що запобігає викликам ситуацій, які постійно супроводжують людську і суспільну життєдіяльність. Згадані ролі, по-перше, здатні актуалізувати ті можливості людської

поведінки, які відповідають потребам і умовам певної стандартизованої структури; пригнічуючи інші поведінкові дії. По-друге, через систему взаємної діяльності, ці ролі мають підтримувати мотиваційну основу дій, що адекватна ролевим очікуванням» [Цит. за: 244, с. 118-119].

Політичні актори, виконуючи визначені трансформаційною стратегією інституалізовані ролі, мають створювати такі управлінські, правові, економічні та духовні стимули у соціальній системі, які б зорієнтовували і спрямовували зміни, визначали конструктивні дії та необхідні перетворення.

На слушну думку В. Пермінова, зацікавленість суб'єктів політичної діяльності є основою для успішних змін та модернізації. Крім того, дослідник акцентує увагу на значущості політико-культурного чинника у періоди суспільної та політичної трансформації. Він зазначає, що «аналіз структурного виміру суб'єктів політичних змін здійснюється не лише через оцінку їхньої функціональної та інституційної здатності. Важливу роль відіграють місцеві соціокультурні традиції, які створюють нормативну основу. У цьому контексті політичні актори, прагнучі трансформацій, стають важливими елементами розвитку територій. Вони активно включаються в управлінські процеси та сприяють перетворенню ключових потреб і інтересів політичних спільнот у конкретні дії, спрямовані на керування суспільством» [158, с. 90-91]. Разом з цим, дослідник вказує, що емпіричні дані хоча і демонструють значні відмінності у структурних змінах середовища, дослідження вітчизняних та іноземних фахівців дозволяють дійти важливого висновку про те, що становлення зрілих і збалансованих суб'єктів політики є тривалим процесом, що нерозривно пов'язаний із комплексною трансформацією всієї політичної системи та суспільства [158, с. 92].

Таким чином, у межах структурно-функціонального аналізу задачами політичної влади розглядається не лише підтримка стабільності й ефективності державних і управлінських структур, а й забезпечення якісного

виконання ними соціальнозначимих функцій, а також їх обумовленість і взаємозв'язок зі змінами політичної системи.

Ю. Завгородня зазначає, що для соціальних систем у стані трансформації ефективність політичної влади визначається результатами реалізації стратегій і програм, умінням обирати оптимальні ресурси та інструменти, а також здатністю управляти всіма суспільними процесами. Дослідниця акцентує увагу на тому, що в науковому середовищі тривають обговорення щодо визначення поняття «ефективності влади», яке б окреслювало саме ефективність політичної влади. У загальному сенсі вона зазначає, що «ефективність влади передбачає застосування всіх доступних важелів впливу для задоволення інтересів громадян. Однак, якщо ці важелі використовуються задля задоволення власних інтересів владних структур, йдеться про так звану корупційну ефективність, яка становить загрозу і потребує суттєвих змін. У перехідному суспільстві, окрім боротьби за поділ повноважень та визначення сфер впливу, виникають проблеми, пов'язані з ефективним розподілом економічних ресурсів у межах держави» [68, с. 176].

Дослідниця також зазначає, що суспільна невизначеність і нестабільність політичних процесів формує їхню непередбачуваність та несе небезпеку для владної вертикалі. В сучасній політології дедалі частіше використовують термін «деструкція політичної влади» для опису руйнівних змін у системі [68, с. 177]. Деструкція влади, на думку Ю. Завгородньої, є наслідком нерегульованих політичних протистоянь, що переростають у системну кризу. Щоб уникнути руйнації державних інститутів, необхідно змістити акцент із конфронтації на діалог та виробити спільний ціннісний базис. Успіх демократичних перетворень залежить від консолідації зусиль держави і суспільства, а також від їхньої здатності діяти раціонально та дотримуватися етичних стандартів у політиці [68, с. 181].

С. Бульбенюк переконана, що за умов інформаційної доби «сучасна політична влада має видозмінені характеристики стосовно публічного впливу

й взаємодії з суспільством, а її структура позбавлена чітко сформованої схеми взаємозв'язків і правил входження до владної системи. Новітні аспекти політичної влади проявляються в існуванні неформальних центрів впливу, які відзначаються несистемністю або навіть хаотичністю владних відносин» [32, с. 67-68]. Цю тезу, на нашу думку, можна продовжити, оскільки під час політичних трансформацій і сучасних змін напрацьовуються також і нові практики взаємодії політичних суб'єктів у середині самої владної системи, виникають нові засоби та форми впливу на суспільство, громадян, політичних конкурентів й навпаки, виникають нові можливості впливу на органи влади з боку суспільства (наприклад, е-демократія).

Серед аспектів використання структурно-функціонального аналізу для вивчення політичної влади викликає увагу питання визначення функцій, повноважень та компетенцій владних суб'єктів. У дослідженні, присвяченому питанню компетенції органів публічної влади, М. Андріїв пропонує класифікацію способів набуття повноважень, включаючи кілька ключових підходів. До них належить «встановлення компетенції та нормативне закріплення предметів відання, прав і обов'язків» [4, с. 48]. Крім того, виокремлюються такі механізми як централізація, що передбачає «реалізацію функцій виключно центральними органами, та децентралізація, яка характеризується передачею частини функцій нижчим або місцевим органам. Деконцентрація полягає у розподілі управлінських функцій як за горизонталлю, так і вертикаллю, враховуючи функціональні аспекти. Делегування розглядається як погоджене взаємне передавання повноважень між органами різного рівня. Окремо виділяється принцип субсидіарності, що наголошує на взаємодоповнюючій діяльності різних рівнів влади та управління» [4, с. 48].

Структурно-функціональні характеристики політичної влади знаходять свій прояв у різних формах управлінської діяльності, яку реалізують її суб'єкти. Питання компетенцій влади О. Крупчан розглядає на прикладі

центральных органів виконавчої влади і визначає організаційно-правовий характер цього явища. Безпосередній вплив на структуру органів виконавчої влади (як певної конструкції) має компетенція кожного окремого елемента цієї системи, що позначається на характері взаємозв'язків цієї системи – системи центральных органів виконавчої влади. Крім того, внутрішню структуру цієї системи визначає компетенція центральных органів виконавчої влади у розрізі «кількості і якості» структурних підрозділів. Таким чином дослідник вказує на соціальне і функціональне призначення компетенції центральных органів виконавчої влади, спрямованість на поєднання раціонального і оптимального у функціонуванні державної влади, відповідність запитам і потребам громадянського суспільства, особливістю взаємодії і комунікації між суспільством і державною (виконавчою) владою [107, с. 58].

Розглядаючи зміст функцій держави, М. Цвік та О. Петришин вказують, що «функції держави мають спільне джерело – державу як організацію політичної влади» [69, с. 90]. Вони підкреслюють, що «державна виникає на певному етапі історичного розвитку з метою виконання низки ключових функцій у суспільстві на якісно новому рівні. Таким чином, держава й її функції є невіддільними політичними явищами» [69, с. 90].

У цьому контексті У. Кузенко акцентує увагу на тому, що зміст політичної функції держави проявляється в таких аспектах: забезпечення народовладдя, включаючи участь народу у формуванні органів влади, прийнятті рішень, здійсненні громадського контролю за діяльністю державних органів та виконанні ухвалених рішень; захист і реалізація прав та свобод людини в межах держави; забезпечення суверенітету держави, визначення правового статусу територій і управління ними; охорона конституційного ладу й підтримка територіальної цілісності країни; формування політичної системи суспільства; упровадження демократичних принципів, зокрема у сфері самоорганізації й самоврядування, а також

сприяння становленню та розвитку громадянського суспільства; розробка та впровадження державної політики у різних сферах [108, с. 233].

Розкриваючи структурно-функціональний потенціал політичної влади, варто наголосити на тому, що здійснення сучасних політичних трансформацій неможливе без підтримки органів місцевого самоврядування. У цьому контексті А. Гливік зауважує, що «місцеве самоврядування є недержавним інститутом, який здійснює управління, а отже становить невід'ємний елемент політичної системи. Саме тому процеси трансформації політичної системи та місцевого самоврядування не можуть проходити окремо, а навпаки, повинні обумовлювати один одного» [47, с. 181].

Місцеве самоврядування, як відмічає дослідник, є показником демократизації суспільства. В умовах українських реалій актуальною залишається проблема функціональних можливостей місцевого самоврядування, а також і осмислення його значимості. Це торкається не лише напрямів діяльності місцевого самоврядування, а й перегляд існуючих функцій, їх адекватності нагальним потребам громадян [47, с. 181].

Використовуючи структурно-функціональний аналіз політичної влади, можна констатувати, що цей феномен має складну багатофункціональну структуру, що представлена політичними суб'єктами різного рівня, які наділені повноваженнями та компетенціями згідно діючого законодавства. За умов демократії політична влада, маючи усталені компоненти і структуру, також здатна до змін, демонструє динамічні характеристики, які обумовлюються сучасними запитами, потребами суспільства, викликами сучасного суспільного розвитку. Відповідно, сучасного розуміння і переосмислення потребує питання трансформації політичної влади, її адаптації до умов, які змінюються.

Для дисертаційного дослідження методологічного значення набуває аналіз питання трансформації влади. Останнє є складним і тривалим історичним процесом. Докорінні зміни є результатом макрозмін, які

відтворюють результат накопичення мікрозмін. Водночас, у трансформації влади, політико-владних відносин вагомий вплив відіграє низка чинників. Відповідно, трансформацію політичної влади необхідно аналізувати комплексно з урахуванням внутрішньо-системних, політико-управлінських чинників, а також і економічних, соціальних, інформаційних, культурно-історичних та інших. У контексті урахування впливу історичного чиннику, І. Кучеренко підкреслює, що «будь-яка система влади та суспільство загалом залишаються залежними від попереднього історичного досвіду» [114, с. 191]. Він наголошує, що після здійснення певного історичного кроку в реформуванні владних відносин неможливо повернутися назад або продовжувати зміни без урахування вже досягнутого. Водночас, дослідниця вказує на необхідність визначення чіткого критерію для аналізу змін у владних відносинах. Зокрема, вона зазначає, що «історична динаміка таких відносин вимагає певної статичної основи – стабільного та незмінного (в цілому позаісторичного) джерела оцінки й критеріїв, які дозволили б неупереджено та об'єктивно оцінювати ці зміни» [114, с. 191].

М. Пампура у змісті поняття «трансформація» акцентує увагу на поступовості змін, їх нелінійному характері, а також відсутності обов'язкового напрямку або вектору розвитку. Такі зміни можуть набувати як прогресивного, так і регресивного характеру, або ж мати складну (нелінійну) природу. Основним аспектом трансформації є саме перетворення форм і змісту політичного життя, включаючи його інститути, норми, цінності та моделі поведінки» [150, с. 5-6].

Дослідженню проблем трансформації влади і політичної влади зокрема присвячена праця Е. Тоффлера «Метаморфози влади: знання, багатство і сила на порозі XXI століття». Серед положень можна виокремити те, що людство вступило в «еру зміни влади», що характеризуються масштабним поступовим розпадом існуючих і появою нових владних структур. Йдеться про фундаментальну зміну природи влади: на всіх рівнях суспільного життя (в

офісі, супермаркеті, банку, лікарні, школі тощо) старі лінії влади переломлюються в нові. Відносини влади будуються не на прямому виконанні, а на підставі переконання і усвідомлення – через запитання від підлеглих та вимоги відповідей. Зміни старих стилів влади і авторитету посилюються від початку дезінтеграції глобальних владних структур [Цит. за: 13, с. 355].

На думку А.Турена, починаючи з 1960-1970-х рр. минулого століття, людство переживає фазу суспільних трансформацій. Основною характеристикою цієї фази науковець називає занепад «волютаристських та мобілізуючих» держав [Цит. за: 63, с. 45]. Рушійною силою трансформації стають економічні зміни. Разом з цим, світ не набув гомогенності з дотриманням єдиної моделі, заснованої на засадах ринкової економіки, ліберальної демократії, толерантності, десекуляризації. Хвиля лібералізму, як вважає А. Турен, не є прототипом іншої моделі суспільства. Сутність сучасних трансформацій, які охоплюють світ, полягає у поступовому демонтажі механізмів управління, що раніше використовувалися політичними структурами задля впливу на економічну сферу. Ці механізми часто слугували інтересам як політичної, так і економічної доцільності, створюючи сприятливі умови для привілейованих груп, зокрема впливових лобістів або представників номенклатури [Цит. за: 63, с. 45-46].

Думка згаданого вище дослідника видається обґрунтованою, оскільки за останні десятиліття спостерігається поширення у світі принципів та інститутів демократії та посилення детермінації владно-управлінських процесів соціально-економічними інтересами національних і глобальних суб'єктів. Разом з тим, необхідно зауважити, що не завжди демократичні трансформації політичної влади є успішними. У цьому контексті можна звернутися до напрацювань О.Стойко, яка формулює низку причин критичної оцінки тренду демократії, зокрема:

- існують значні проблеми із забезпеченням прав людини, дотриманням принципу верховенства права, прозорістю та підзвітністю влади. У світі лише частина країн демонструє «ефективну демократію», яка характеризується дієвим верховенством права та високим рівнем захисту прав громадян. Такі держави складають приблизно половину від усіх демократичних країн і лише чверть від загальної кількості країн світу;

- у нових демократіях часто спостерігається поверхневий підхід до демократичних цінностей серед громадян. Хоча ідея демократії отримує загальну підтримку, мотивація багатьох людей залишається поверхневою, оскільки демократичні уявлення часто асоціюються з економічним добробутом і стандартами життя, характерними для розвинених країн із сталою демократією [201, с. 151-152].

Дослідниця акцентує увагу на тому, що розмаїття демократичних моделей, притаманний країнам «третьої хвилі» демократизації, актуалізував перегляд сутності демократії в сучасних реаліях. Це призвело до формування концепції постдемократії, яка пояснює зміни демократичних інститутів на локальному, національному та глобальному рівнях у низці розвинених західних держав [201, с. 151-152]. Досвід окремих країн, які здійснили демократичні трансформації, засвідчує, що цей процес має свої етапи, час та особливості реалізації, може спричиняти як позитивні результати, так і небажані наслідки, нові виклики для суспільств і політичної влади.

У цьому сенсі слушно зазначає Т. Авксентьева про важливість здорового прагматизму у розумінні змісту трансформації, зокрема розуміння того, що демократія – це не самоціль, це передусім надання засобів і інструментів для забезпечення гідних умов існування та розвитку людини, формування конструктивних засад реалізації сучасної політики [1]. Дослідниця підкреслює, що функціонування демократичних інститутів і механізмів надають можливості для організації ефективної державної політики з метою прогресу у розвитку суспільства, зокрема таких його

критеріїв як «забезпечення прав людини, економічне зростання, рівність доходів і загальний добробут» [1]. Разом з тим, вище згадана науковиця застерігає, що високі цілі та ідеали, які асоціюються із демократією, не гарантуються нею. Досягнення цього залежить від чинників та умов політичного процесу, правил та традицій, якими послуговуються учасники процесу. Отримання позитивних результатів демократичних змін обумовлюються також політичним досвідом і практикою громадян, правилами взаємодії формальних та неформальних політичних інститутів [1].

Отже, ефективність політичної влади за умов демократії пов'язана із організацією системи врядування, захистом прав і свобод громадян, визначенням прогресивних стандартів суспільного життя, використовуючи інституційні і неінституційні спроможності демократичного устрою. Водночас, влада має створити належні умови для діяльності опозиції, що є дієвим механізмом трансформації сутнісних й структурних аспектів ефективного володарювання. По суті влада, яка прагне до розвитку, зацікавлена у якісній, конструктивній опозиції.

У цьому контексті слід звернути увагу на «класичні ліберальні критерії діяльності опозиції», запропоновані Р. Далем. Зокрема мова йде про можливість опонування уряду; створення політичних організацій; вільного висловлення з політичних питань і проблем, без страху переслідувань за це з боку влади; ознайомлення з альтернативними точками зору в масмедіа; використання принципу таємності голосування на виборах; проведення рівних і вільних виборів; мирної передачі влади переможцям, які мають право отримати виборні посади в органах влади [57].

На нашу думку, демократичні трансформації політичної влади залежать як від владної еліти, так і від тих політичних сил, які знаходяться в опозиції та пропонують напрями змін у політичному розвитку. Важливість опозиції у трансформації політичної влади також обумовлена її роллю як певного запобіжника у разі виникнення авторитарних тенденцій.

М. Шаповаленко слушно зауважує, що процес демократизації не гарантує повного викорінення ризиків, пов'язаних із реставрацією попередніх авторитарних режимів, а також з імовірною появою більш витончених форм диктатури або нових етапів жорсткого посттоталітаризму. Ця загроза може особливо проявитися за умов, коли перед «новими демократіями» постають надто складні завдання. Під «новими демократіями» слід розуміти держави, в яких декларується прагнення політичного керівництва створювати умови для забезпечення демократичних прав і свобод. Такі країни зазвичай характеризуються формальними аспектами демократії відповідно до концепції Р. Даля, що виникли протягом так званої «третьої» хвилі демократизації [238, с. 19].

У підсумку зазначимо, що результати та досягнення демократичної трансформації політичної влади будуть більш стійкими у тому випадку, якщо вони доповнюються ефективною економікою, розвитком правової та соціальної держави, формуванням патріотичної за духом та демократичної за принципами діяльності політичної еліти. Серед чинників, що впливають на процес трансформації влади, П. Мироненко акцентує увагу на: «розподілі соціально-політичних сил та результатах їхнього протистояння, історичних особливостях кожної окремої країни, культурних характеристиках народу, що відображають накопичений історичний і політичний досвід, традиціях та способах життя у рамках конкретної держави, а також значенні неполітичних процесів у житті країни; роль суб'єктивного чинника у процесі становлення та функціонування форми правління певної держави на конкретному історичному етапі» [132, с. 72].

Погоджуємось із позицією Т. Нагорняк, Н. Наталіної, М. Польового у тім, що умови нового світового порядку актуалізують використання для їх вивчення синергетичного підходу або теорії складності. Вплив політичних акторів, які долучені до політичних і владних відносин, може бути досить потужним на трансформацію системи відносин не лише всередині держави, а

й на міжнародному рівні. Самі ж трансформаційні зміни можуть мати випадковий і непрогнозований характер [138].

Підводячи проміжні висновки, зазначимо, що політична влада має низку специфічних рис, серед яких: верховенство її рішень для всього суспільства та всіх інших форм влади; загальність; легальність у використанні різноманітних ресурсів; здійснення контролю в межах території держави; моноцентричність – існування єдиного центру прийняття рішень; широкий спектр засобів, необхідних для отримання, збереження та реалізації влади.

Аналіз політико-владних відносин ґрунтується на методологічному підході, що інтегрує принципи об'єктивності, історизму та соціальної детермінації. Важливими методологічними інструментами є системний аналіз, наукове прогнозування, аксіологічний підхід, які у своїй сукупності забезпечують всебічне вивчення предмету дослідження. Для дослідження трансформації політико-владних відносин одним з провідних методів також є структурно-функціональний аналіз. Згідно цього підходу кожний структурний елемент влади має сприяти організації трансформаційних перетворень та діяти в межах визначеної системи функцій, підтримуючи соціальну систему у стані рівноваги та стабільності. Відповідно політична влада як структурна цілосність виконує функції організації, спрямування та підтримки державної та соціальної систем у стабільному стані, використовуючи інструменти як для перетворень, так і одночасно для упередження і мінімізації ризиків, що супроводжують зміни.

Демократичні трансформації політичної влади мають доповнюватись сформованими інститутами правової держави, розвинутою економікою та справедливою системою захисту громадян. Якщо вищезначені компоненти не відповідають потребам суспільства, то посилюється небезпека впливу ризикогенних чинників системного характеру на демократичні процеси трансформації політичної влади.

1.2. Сучасні трансформації влади як предметне поле політичної науки

У межах сучасного наукового дискурсу трансформація владних відносин аналізується крізь призму переосмислення джерел легітимності, що виявляється в утвердженні раціонально-легального типу панування замість традиційного чи харизматичного. Цей процес нерозривно пов'язаний із модифікацією політичних інститутів, яка відображає системне реформування органів державної влади та місцевого самоврядування. Залежно від спрямування політичного розвитку, такі зміни можуть вказувати як про перехід від авторитаризму до демократії, так і про зворотну тенденцію – посилення авторитарних рис у державному управлінні. Важливим аспектом змін є перерозподіл владних повноважень між законодавчою, виконавчою та судовою гілками, а також динаміка відносин між різними рівнями управління в контексті «централізація – децентралізація». Водночас сучасна парадигма здійснення влади зазнає суттєвих змін під впливом цифровізації, що виявляється у посиленні ролі електронного урядування та інструментів цифрової демократії. Відтак, комплексне дослідження трансформації владних відносин передбачає не лише аналіз оновлених методів управління та форматів взаємодії між суб'єктами й об'єктами влади, а й фундаментальний перегляд суспільного впливу цих процесів. Ключовим постає і переосмислення суб'єктності суспільства та зростання його ваги у взаємодії з державою, що визначає нову якість сучасного політичного процесу.

Дослідження природи та характеристик трансформації влади посідає вагоме місце у вітчизняному й зарубіжному науковому дискурсі. Попри те, що зазначена проблематика має тривалу історію наукових розвідок, сучасні виклики та загрози актуалізують необхідність перегляду концептуальних підходів щодо висвітлення трансформації політико-владних відносин. Серед пріоритетних завдань є визначення потенціалу владних інститутів та їхньої

спроможності ефективно протидіяти новітнім дестабілізуючим чинникам у мінливих суспільно-політичних умовах. Серед закономірностей трансформації політико-владних відносин в Україні є детермінованість її розвитку авторитарно-тоталітарною спадщиною. Цей процес характеризується фрагментованістю, системними дисбалансами та невизначеністю, що супроводжуються високою ймовірністю виникнення криз і ризиками регресу щодо стратегічних цілей перетворень. Другою закономірністю постає специфіка розвитку держави в умовах воєнного стану. Необхідність захисту суверенітету й територіальної цілісності від зовнішньої російської агресії поєднується з продовженням демократичної трансформації, що породжує суперечливість внутрішньополітичних процесів та створює виклики, характерні для реформування системи управління в складних умовах.

Серед загальних тенденцій сучасної трансформації слід виокремити динаміку політичної суб'єктності та появу нових акторів (міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій тощо), а також розширення форм громадянської участі через інструменти прямої демократії. Одночасно відбуваються зміни механізмів контролю за владою внаслідок зростання впливу медіаресурсів та громадського моніторингу. Окремої уваги потребує переосмислення ролі міжнародних інституцій у політико-владних відносинах та їхнього впливу на внутрішню політику держав, посилення геополітичного чиннику тощо.

У зарубіжній науці сформувалися підходи щодо осмислення трансформаційних процесів влади. Зокрема, у працях З. Бжезінського обґрунтовано тезу про те, що політико-владні перетворення в окремих країнах можуть бути інспіровані та прискорені зовнішніми чинниками. До таких детермінант дослідник відносить прагнення держави гарантувати власну безпеку в межах оборонних союзів, які висувають вимоги щодо проведення системних реформ до кандидатів на членство. Крім того,

потужним стимулом внутрішніх трансформацій виступає бажання країни приєднатися до економічних та політичних об'єднань, що передбачає адаптацію національних інститутів до стандартів відповідних інтеграційних структур.

Науковець у цьому контексті вказує, що сама перспектива потенційного членства вже спричиняє вплив на поведінку і відносини ймовірних членів. Додає, що розуміння нейтральної позиції Європейського Союзу (далі – ЄС), Організації Північноатлантичного договору (далі – НАТО) щодо конфліктів «з приводу прав меншин чи взаємних територіальних претензій» є певним стимулом для країн досягати компромісного вирішення таких питань, щоб відповідати стандартам Ради Європи [21, с. 82-84]. Умова бути демократичною країною, щоб одержати членство у згаданих союзах, також є досить потужним стимулом прагнути втілювати принципи та цінності демократії. Крім того, прагнення уникнути ізоляції має значний вплив на розвиток молодих демократій [21, с. 82-84].

3. Бжезінський акцентує увагу і на питанні ставлення Росії щодо вибору України. Він зазначає, що Росія має усвідомити неминучість розширення НАТО, яке у 1999 році включило до свого складу кілька середньоевропейських країн. Це, на його думку, було зумовлене суттєвим поглибленням культурного та соціального розриву між Росією та Середньою Європою після краху комуністичного режиму [21, с. 121-122]. Разом з цим, для Росії значно складніше буде прийняти можливе приєднання України до НАТО та визнати незалежність її геополітичного шляху, який не залежить від Росії. Україна, зберігаючи статус суверенної держави, потенційно може інтегруватися до регіону Середньої Європи замість того, щоб залишатися частиною Євразії. З цього випливає, що її майбутнє позиціонування у європейському просторі передбачає повну гармонізацію зв'язків із НАТО та Європейським Союзом, що є неодмінною складовою її належності до Середньої Європи як геополітичного утворення [21, с. 121-122].

Щодо прогнозів З. Бжезінського відносно Росії, то вона також має вибір «...стати справжньою частиною Європи» чи обрати шлях «відособленого "євразійського" самовизначення та існування» [21, с. 121-122]. Можна констатувати, що сучасні умови збройної агресії Росії проти України суттєво актуалізували і загострили бажання України вступу до НАТО та ЄС, подальшому проведенні демократичних змін задля власної безпеки, економічного розвитку, остаточної відмови від колоніального, тоталітарного минулого і зв'язків з Росією.

У контексті російсько-української війни і геополітичного майбутнього України привертають погляди дослідника щодо вирішення внутрішніх проблем Росії. Вони, на думку фахівця, безпосередньо впливатимуть на її геополітичну траєкторію. Серед головних ідей З. Бжезінського є сподівання на те, що Росія обере цивілізований шлях розвитку, спрямований на модернізацію та демократизацію. Такі зміни, за його оцінкою, сприятимуть формуванню партнерських взаємин між Росією та Західним світом. Проте науковець слушно зауважує, що «реалізація цього сценарію значною мірою залежатиме від того, як Захід продовжуватиме підтримувати трансатлантичні відносини, здійснювати довгострокову та прозору політику, а також інтегрувати Росію до системи цих взаємин» [22, с. 120].

Дослідження щодо проблем політико-владних трансформацій представлені у поглядах і працях Ф. Фукуями. В інтерв'ю кореспонденту «Радіо Свобода» науковець зазначав, що в основі сучасної демократії є ефективна держава, яка має стимулювати до державної служби фахівців, відданих ідеї служіння громадянам. Разом з тим, дослідник зазначає, що «Не так складно створити партії, провести вибори, але набагато складніше організувати сучасний державний апарат, який буде професійним, ефективним і некорумпованим» [Цит. за: 246].

Згідно з Ф. Фукуямою, прикладом ефективності такої держави слугує успішність розв'язання проблеми пандемії Ковіду-19. Зокрема, він відзначає,

що ефективність окремих країн Азії була вищою, порівняно з країнами Європи чи США. Серед причин дослідник називає повагу до «безсторонньої технократичної бюрократії», компетентності фахівців міністерств охорони здоров'я, зокрема Південної Кореї, Тайваню, Японії. На думку Ф.Фукуями, в інших країнах світу немає такої поваги до державних інститутів. Особливо гострою ця проблема є для країн колишнього СРСР, в яких сформувалися традиції політичного, а не фахового відбору до державної служби» [Цит. за: 246].

Не викликає сумнівів, що трансформація політико-владних відносин, окрім політичної волі політичних суб'єктів, обумовлена ефективною системою управління і реалізацією визначених стратегій змін. При цьому роль громадянського суспільства не має обмежуватися лише критикою та контролем за діями влади. Інституції та інститути громадянського суспільства також мають бути середовищем і певною платформою, де ініціюються і започатковуються оптимальні шляхи і напрями суспільно-політичних змін, де формуються і зростають майбутні політичні лідери.

Реалізація змін у політико-владних відносинах, на думку Ф. Фукуями, потребує розбудови сучасної як ефективною, так і держави з високою спроможністю її інститутів. Своє бачення такої держави дослідник викладає у праці «Держава - Будівництво: управління та світовий порядок у 21 столітті» («State-Building: Governance and World Order in the 21st Century»), 2004 р. [262]. Дослідник розглядає причини сучасної слабкості держави, наслідки слабких держав для міжнародного порядку й можливості підтримки таких держав з боку міжнародного співтовариства.

Заслуговують на увагу погляди Ф. Фукуями щодо посилення потенціалу та зміцнення інституційних можливостей держави. Дослідник розкриває взаємозв'язок між двома вимірами державності: обсягом функцій держави і потужністю державних інститутів (Scope of state functions vs. Strength of state institutions), їх вплив на економічне зростання. Одним із

центральных концептів є поняття державної спроможності (State capacity), у розумінні якого Ф. Фукуяма виокремлює «інституційний потенціал» держави, який пояснює через інституційний попит і пропозицію, організаційне проектування та управління, роль зовнішніх донорів, дизайн політичної системи, основи легітимізації влади, роль цінностей, норм, культури суспільства. Аналізуючи попит на інституції, дослідник наголошує, що запорукою успішного державного будівництва є сильний внутрішній запит на реформи. Натомість його брак у бідних країнах стає на заваді інституційному розвитку. За відсутності сильного внутрішнього попиту, зазвичай, він генерується ззовні [262, р. 35].

Ф. Фукуяма акцентує увагу на ролі соціальної структури, культури та інших змінних, які не перебувають безпосередньо під контролем державних управлінців. Проте ці змінні впливають на формування нових інституційних моделей. Також дослідник вказує на відсутність універсальної для всіх країн інституційної моделі розбудови держави. Це означає, що практика, яка працює в одній частині світу, не обов'язково може бути придатною для інших. В основі розбудови спроможної держави науковець вбачає окреслення завдань держави і ефективність їх виконання. Це передбачає чітке дотримання законів, що забезпечує політичну стабільність і є фундаментом її розвитку. Згідно з теорією Ф. Фукуями, концепція спроможної держави включає чітке визначення завдань і функцій, які становлять сферу її впливу і відповідальності, а також її інституційна спроможність – наскільки ефективно вона їх виконує через створення потужних та ефективних державних інститутів, які дотримуються законів і працюють для загального добробуту. Держава з високою спроможністю у поглядах Ф. Фукуями забезпечує безпеку громадян, політичну стабільність, економічне зростання, конкурентоспроможність на зовнішньому ринку, ефективна у протидії багаточисельним викликам сучасного світу.

У контексті розбудови нових держав та політичних націй привертають увагу роздуми І. Валлерстайна. На переконання науковця, щоб створити націю, потрібним є відновлення її історії та хронологічний розвиток. Загалом, помітним є ставлення науковця до минулого як до «інструменту, який люди використовують один проти одного. В індивідуальній соціалізації громадян, у підтримці внутрішньої групової солідарності й у ствердженні та заміні суспільних норм минуле, на думку І. Валлерстайна є центральним елементом» [Цит. за: 221, с. 123].

Наступним кроком дослідник називає визначення переліку рис, які притаманні певній політико-культурній спільноті у теперішній час. Може бути, що не всім представникам групи виокремлені риси підходять. На думку І. Валлерстайна використання зазначених та інших заходів спричиняє виникнення політичної спільноти громадян з відчуттям культурної та етнічної єдності. Дослідник переконує, що більшість сучасних національних держав мала саме такий шлях і що «Саме держава є тією політичною інституцією, яка може привести механізм продукування нації у дію. Цілеспрямована державна політика може бути скерована на трансформування колективного уявлення про минуле, визначення специфічного набору ментальних характеристик етносу, популяризацію або відродження національної мови тощо» [Цит. за: 221, с. 123]. Держава є суб'єктом націєтворення, формуючи національну ідентичність громадян. Цей процес впливає на суспільну консолідацію та дозволяє об'єднати суспільство для протистояння внутрішнім і зовнішнім безпековим загрозам.

І. Валлерстайн розглядає націоналізм як інструментальну похідну державної стратегії, а також як статусну ідентичність, яка підтримує функціонування сучасної світосистеми й формується такими шляхами: запровадження мережі обов'язкових початкових шкіл, служба в армії, повсюдне впровадження націоналістичних колективних ритуалів [Цит. за: 221, с. 125]. Слід відзначити, що надмірна інструментальність та нехтування

роллю етнічних почуттів стали предметом критики поглядів дослідника [221, с. 125].

У контексті російсько-української війни привертають увагу погляди І. Валлерстайна щодо посилення військової потужності та ведення переможних воєн. Він розглядав війни попередніх століть, проте слухними і актуальними залишаються його положення нині. Дослідник вказує, що «Захоплення нових територій перестало бути просто діями держави чи навіть наслідком церковних впливів, перетворившись на імпульс цілої нації, на її громадянський обов'язок» [Цит. за: 221, с. 124].

Початок української незалежності зумовив появу плеяди дослідників, які зосередилися на аналізі специфіки та механізмів трансформації владних відносин. Серед вітчизняних дослідників проблеми політико-владної трансформації в Україні варто відзначити праці І. Кураса. Науковець аналізує політико-правове забезпечення політичних трансформацій і теоретично обґрунтовує політичні зміни. За його ініціативи в структурі Національної академії наук України було створено перший спеціалізований інститут політологічного спрямування – «Інститут національних відносин та політології, який учений і очолив (з 1998 р. – Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН України)» [75, арк. 1; 25]. Внесок І. Кураса відзначається поєднанням концептуального аналізу динаміки політичних відносин і процесів із практичною діяльністю, що була безпосередньо сфокусована на політико-владних трансформаціях в умовах становлення та розвитку незалежної Української держави. Особливу увагу вчений приділяв питанню політичної системи, зазначаючи, що «Україна потребує такої моделі, яка гарантуватиме умови для вільного висловлення волі народу як єдиного джерела влади, сприятиме реалізації принципів демократичної та правової держави, створюватиме сприятливе середовище для діяльності політичних партій та розкриття потенціалу місцевого самоврядування» [76, арк. 3]. Можна стверджувати, що центральною ідеєю

положень щодо характеру та спрямованості політико-владних трансформацій в Україні у І. Кураса була ідея справжнього народовладдя та необхідність вдосконалення його форм [77, арк. 7-12].

І. Курас, не заперечуючи досягнення західних фахівців щодо теорії демократичного транзиту, звертав увагу на її дискусійних аспектах у контексті українських реалій. У розумінні природи сучасних трансформацій політичних і владних відносин для України дослідник виокремлював поєднання теоретичного знання та практики, а також вагомості етнополітичних і регіональних чинників.

Політичні реформи в Україні довели слухність ідей І. Кураса: системні трансформації потребують врахування національного контексту, поступовості та ґрунтовного наукового підґрунтя. Як зауважує О. Прилуцька, «І.Ф. Курас розумів, що зі здобуттям незалежності перед державою постала необхідність реального перегляду ролі та місця суспільних наук у творенні нової держави» [171, с. 42]. З цього питання науковець обґрунтовував ідею відмови гуманітарних наук від ідеологічної заангажованості й концентрації на об'єктивності аналізу політичних, соціальних, економічних процесів, осмисленні суспільного досвіду, виробленні виважених прогнозів для політичної сфери та політичних суб'єктів. За його участі в українській науці і практиці підготовлено низку стратегій, прогнозів, програм, моделей модернізації суспільства, документів загальнодержавного значення.

Слід відзначити те, що І. Курас наголошував на поєднанні теоретичних знань і практичної складової, що є пріоритетним аспектом сучасної освіти і науки. Заслуговують на увагу погляди науковця щодо обумовленості ефективності політико-владних трансформацій науковою, експертно-аналітичною основою, відповідністю як об'єктивним законам суспільного розвитку, так і суспільним потребам. Політико-владні трансформації мають уникати суб'єктивізму, заідеологізованості, волюнтаризму тощо. Також не втратило актуальності положення про те, що одним із важливих науково-

практичних завдань є пошук оптимального балансу між державними, національними та регіональними інтересами, а також узгодження запитів держави й громадянського суспільства [172, с. 87].

У розумінні політико-владних відносин держави дослідник надавав великого значення етнополітичному і регіональному аспектам. У процесі незалежного розвитку і державотворення одним із вагомих питань для України визнавав формування етнополітики, визначення та формування відносин держави з етнічними групами як із суб'єктами, так і об'єктами політичного впливу. Держава, формуючи і реалізуючи етнічну політику, має виконувати завдання збереження стабільності і цілісності, локалізації і упередження потенційних конфліктів у поліетнічному суспільстві [172, с. 85-86].

Досліджуючи проблему політико-владних трансформацій в Україні науковий інтерес викликають положення та погляди М. Михальченка. Зокрема, науково цінними видаються положення, що висвітлені у праці «Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи» [134]. Досліджуючи особливості трансформації влади у перехідних (транзитних суспільствах), дослідник констатує низку суттєвих проблем:

1) неефективність оптимізаційного перерозподілу функцій гілок влади через війни політиків, які супроводжуються перехватом управлінськими структурами один у одного конституційних повноважень, підпорядкуванням силових структур держави корпоративним інтересам кланів, що сприяє розвитку корупції влади;

2) неспроможність шляхом реформування та вдосконалення структур влади, політичних інститутів відмовитись від використання традиційних (*радянських* – уточнено автором) стилів в управлінні суспільством, відтворення традиційно притаманних суперечок і конфліктів;

3) поєднання партійного елітарного патерналізму з нормами олігархічного правління в перехідних суспільствах, і виправдання у масовій

свідомості своїх норм дій, що вплинуло, серед іншого, на формування пасивності мас. Це дозволило «використовувати владу в інтересах окремих кланів, «політичних сімей», груп впливу, реалізовувати інтереси певних груп, що спричинило викривлення змісту демократії» [134, с. 64-80].

Також науковець звертав увагу на низку вад української влади, які негативно позначаються як на управлінні державою, так і національній безпеці країни. На думку М. Михальченка, трансформації владних інститутів мають відбуватись не заради зовнішніх змін (трансформації заради самих трансформацій), а синхронізуватись із загальною стратегією розвитку суспільства та країни. Мова йде про те, що трансформація політичних інститутів має відбуватися у кореляції з реальними цілями розвитку суспільства. Це включає наступні напрями:

- конституційні зміни, проведення адміністративної і правової реформ, що сприятиме вирішенню конфлікту, який виник на початку незалежного існування між гілками влади;
- продовження реформи структур правового захисту і оборони, приведення їх до вимог демократичної, правової держави, налагодження міжнародного співробітництва у питаннях боротьби з виявами зовнішньої агресії, тероризму, наркобізнесу, нелегальною міграцією тощо;
- вдосконалення механізмів реального регіонального самоуправління, гармонізація і збалансування взаємовідносин між центральною і регіональною владою;
- розвиток реальної багатопартійності, створення правових, організаційних, економічних умов для цього;
- створення умов для розвитку інститутів громадянського суспільства як чинника і основи української політичної нації і демократії;
- розширення можливостей і форм громадської участі в політиці, формування засад соціального партнерства, що своєю чергою потребує роз'єднання влади і бізнесу і об'єднання суспільства і влади, еліти і народу;

- продовження реалізації інституційних змін, що передбачає не лише перерозподіл повноважень між органами влади, а й зміну основи режиму, надання владних повноважень регіонам, інститутам громадянського суспільства;
- реформування системи рекрутингу, професійної підготовки та перепідготовки кадрів, що обіймають посади в державних і політичних структурах на принципах прозорості та конкурентності, що загалом сприятиме скороченню проявів клановості, низької професійної компетентності й надмірної бюрократизації в управлінській сфері;
- стимулювання та підтримка розвитку політичної і правової науки, удосконалення освітніх програм в цих галузях, посилення національної системи політичного просвітництва населення;
- визначення України як активного й суверенного суб'єкта міжнародних і геополітичних процесів у зовнішньополітичній стратегії [133, с. 15].

Зазначимо, що наведені положення були оприлюднені науковцем у 2016 році й досі більшість із них залишаються актуальними для сьогодення України. Цілком очевидно, що політико-владні трансформації є складовою системного реформування та розбудови демократичної, незалежної України. Фрагментарність та непослідовність у цьому процесі мають негативний вплив на суспільство і державу, порушують баланс функцій, засобів, стратегічних ролей суб'єктів володарювання.

На додаток до викладених ідей вище загдані дослідники – І. Курас і М. Михальченко у спільній статті «Політичні реформи як гасло і реальність модернізації» акцентують увагу на низці ризиків для політичної системи України. Дослідники визначають два витoki неефективності політичних режимів – системний та ситуативний, підкреслюючи їхню актуальність для українського контексту. Системна неефективність зумовлена, перш за все, дисбалансом у розподілі функцій між гілками влади. Така функціональна

дисгармонія створює передумови для їхнього взаємного нівелювання чи ослаблення, що об'єктивно веде до системної управлінської кризи. Друге – некомпетентність, слабка підготовка, невмотивованість кадрів працювати на користь держави і суспільства. Рисами, яким має володіти сучасний політик і управлінець – це «фаховість, рішучість, чесність, уміння сприймати і репродукувати нове, демократизм тощо» [111, с. 98].

Зазначимо, що проблеми чіткого розподілу функцій та фаховість управлінських кадрів залишаються актуальними протягом всього існування Української держави. Політико-владні трансформації обумовлені як вирішенням вище означених системних проблем, а також і іншими чинниками, на які звертає увагу В. Андрущенко. Зокрема, науковець акцентує увагу на цивілізаційному, ціннісному та моральному аспектах політико-владних трансформацій і переконаний, що в основі розвитку України має бути реалізація принципу народовладдя, утвердження демократичних інститутів, вибір та воля українського народу. Дослідник наводить приклад Революції Гідності і вказує, що вибором народу стали європейські цінності: «... український народ, як єдине джерело влади в Україні, реалізуючи своє право на здійснення влади, безпосередньо, на Революції Гідності і через законних представників, обравши Президента і більшість депутатів Верховної Ради України проєвропейського спрямування, визначив євроінтеграційний вектор розвитку України як держави» [8, с. 4].

Вчений звертає увагу на те, що у документах про утворення Європейського Союзу (наприклад, Маастрихтський Договір) визначається певна універсальна ціннісна основа утворення цього Союзу – це «повага до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства закону і повага до прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин» [8, с. 4]. Плюралізм, толерантність, справедливість, солідарність, гендерна рівність закладені у Законодавствах країн Європейського Союзу [8, с. 4].

Погоджуємося із думкою В. Андрущенко про те, що трансформація політико-владних відносин у площині цінностей має бути спрямована на утвердження та захист прав і свобод людини. Аналізуючи генезу ціннісних змін, науковець відзначає активізацію дискусій щодо української ідентичності та цінностей наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття. У центрі цих обговорень виникали такі важливі запитання: хто ми є, яке наше коріння, куди слід рухатися та що варто взяти із собою у майбутнє. Саме такі питання супроводжували процес переосмислення суспільних цінностей, що включав відмову від тоталітаризму та прагнення до формування власної державності [11].

У праці «Організоване суспільство» В. Андрущенко розкриває процес переходу від тоталітаризму до демократії з усіма його досягненнями та проблемами. На його переконання: «Політичний досвід ХХ століття свідчить, що тоталітаризм є глухим кутом еволюційної спіралі світового розвитку. Людство засудило й відмовилось від подібного. Однак «відмова» і «засудження» ще далеко не означає вихід із нього. Тоталітаризм тримає людей міцними лапетами й аж ніяк не бажає розлучатися зі своєю жертвою» [9, с. 323]. Тоталітаризм контролює всі аспекти суспільства: соціальні інститути, принципи, технології суспільної організації, а також психологію людей. Щодо останнього аспекту, дослідник зауважує, що люди звикли до думки, що можна жити лише в певний спосіб, без альтернатив. Вони вірять, що «істинна демократія здійснюється не як народовладдя, не як воля народу, а як забезпечення його (народу) блага, навіть якщо доводиться діяти проти його волі» [9, с. 323].

Вчений обґрунтовує положення про роль організованого суспільства у переході до демократії і вбачає його значення у створенні можливостей для «цивілізованого розлучення» з минулим й одночасного формування середовища для пошуку нових пріоритетів суспільного розвитку ... Організоване суспільство гарантує збереження спадкоємності і продовження

існування «колишнього справедливого», інтегруючи його з новітнім досвідом демократії та соціальної гармонії» [9, с. 324]. В. Андрущенко також звертає увагу на те, що світовий та європейський досвід свідчить про багатомірність демократії (спосіб самоорганізації суспільства; форма державного правління (республіка); форма політичного режиму; певний набір процедур прийняття рішення; система цінностей) [10, с. 29].

Науковець пов'язує трансформації у владі та суспільстві з реалізацією національної ідеї, поступальним розвитком вітчизняної освіти з урахуванням європейських стандартів й принципів. Національна ідея розглядається як «першооснова, внутрішній чинник інтеграції й джерело розвитку нації ... вона об'єднує народ у націю, спонукає до практичних дій у самореалізації, об'єднанні в державу» [7, с. 6-7]. У формуванні сучасної системи освіти, на думку науковця, мають бути враховані як вільне зростання особистості, засади загально цивілізаційного розвитку, національні особливості і умови [7, с. 7].

Досвід демократичних країн демонструє взаємозалежність рівня освіти та політико-правової культури громадян з темпами й якістю політико-владних трансформацій. Усвідомлюючи велике значення освіти у розвитку демократії, В. Андрущенко вказує, що досвід країн зі сталою демократією засвідчує, що функціонування демократичних інститутів і процедур, серед іншого, залежить від освітньо-виховної та культурно-аксіологічної бази, компетентної участі громадян в управлінні суспільством [6, с. 6]. Демократія вимагає високого рівня освіченості та громадянської компетентності суспільства, яке виступає партнером держави. Відповідно, пріоритетом для України визначається розроблення та практична реалізація ефективного механізму, який сприятиме культурному, виховному та освітньому розвитку населення та формуванню ціннісних орієнтирів суспільства [6, с. 6].

Таким чином, трансформація влади обумовлюється впливом різних чинників – інституційного, політико-правового, економічного, історичного,

аксіологічного, цивілізаційно-культурного, освітнього та інших. Ф. Рудич передумовами ефективної діяльності владних органів в умовах демократії визначав: практичне втілення стратегії і принципів демократії у їх функціонуванні, моніторинг і контроль влади з боку суспільства, довіра до них; правова і моральна відповідальність управлінців за сферу своєї діяльності; компетентність управлінців, фаховість, конкурсний відбір, мотивація; зріле громадянське суспільство, що «урівноважує енергію влади» [186, с. 9-11].

Серед суттєвих проблем функціонування української влади вчений вважав дві основні: «1) нехтування законів і непрацююча Конституція, коли закони порушуються або не виконуються; залежність судової гілки влади виконавчої; корумпованість органів влади; 2) порушення рівноваги в системі управління, що проявляється через надмірну концентрацію влади у однієї групи, відсутність механізмів контролю над владою, слабкість опозиції та її відсторонення від процесу прийняття рішень» [185, с. 19].

Аналізуючи вищезначені ідеї з позицій сьогодення, можна констатувати, що значна частина згаданих проблем в Україні ще потребує вирішення. Серед актуальних залишається проблема корупції у владі та важливість боротьби з цим явищем, на що звертав увагу Ф. Рудич. Науковець наголошував, що «одна з наболілих проблем – це викорінення корумпованості в державному апараті» [184, с. 219]. Для боротьби з основою має бути не лише «документування наслідків цього негативного явища, а створення умов, які унеможливлювали б корупційні прояви» [184, с. 219].

Нині в Україні позитивним аспектом боротьби є створення низки антикорупційних органів та вдосконалення антикорупційного законодавства. Також можна відзначити, що суспільстві сформувався запит на боротьбу з корупцією, особливо у структурах владно-управлінських та судово-правоохоронних органів, що вимагає від влади проявів політичної волі, подальших кроків і рішень у цій сфері.

Серед чинників, що визначають суспільні і політико-владні зміни, на думку інших вітчизняних дослідників, є певна доктрина як ідейне підґрунтя цих змін. Науковці наголошують на важливості розробленої національної стратегії розвитку країни, національної ідеї як об'єднуючого начала для здійснення суспільно-політичних перетворень. Вироблення такого національного проєкту набуває особливої значимості для подолання соціального розколу, посилення легітимності існуючої влади та збільшення рівня підтримки здійснюваних нею реформ. Дослідники торкаються і такої проблеми як легітимність влади. Погоджуємося, що політико-владні трансформації будуть мати успіх за умови суспільного консенсусу щодо методів, напрямів та завдань їх здійснення. У цьому сенсі В. Ткаченком і О. Реєнтом зазначається, що «Влада – це впорядковане використання авторитету, який завжди має свої основи в громадській думці. ... Володарювати всупереч громадській думці неможливо. Влада, ... передусім, це наказ на втілення програми конструктивних змін, які суспільство усвідомило і визнало за програму життя» [213, с. 9].

Здійснюючи політико-владні трансформації, необхідно враховувати ментально-історичні особливості народу, його інституційну, суспільну пам'ять, ціннісні орієнтири. Для ефективного проведення соціальних реформ влада сама має змінитись, консолідуючи суспільство, відмовляючись від технологій за принципом «розділяй та володарюй». На думку В. Ткаченка, умови трансформацій суспільства характеризуються «розпадом традиційної спільноти», формуванням соціальних груп із різними уявленнями про спосіб життя, потребами, рівнем сприйняття суспільних відносин і їхньої оцінки, різним типом культури [212, с. 23].

Аналізуючи сутність політичної діяльності й політико-владних трансформацій у контексті стратегічного бачення політики, В. Кремень, І. Бінько, С. Головащенко у спільній монографії стверджують, що умовою успішної реалізації стратегії політики є ефективність діяльності усіх ланок

політичної системи. Разом з тим, у реаліях вітчизняної практики, як вказують науковці, такого немає, «одні її ланки функціонують краще, інші – гірше, а треті взагалі не спрацьовують» [100, с. 7]. Політика, спрямована на майбутнє, поєднує в собі як прагнення зберегти існуючий стан, так і потребу в зміні суспільно-політичного життя. Це обумовлено творчою природою людини, для якої рух до визначеного результату є однією з ключових рис її сутності. Політичне мислення, що базується на стратегічному передбаченні, формує відповідний тип політичної взаємодії. Якщо розглядати політику лише як досягнення негайного політичного успіху, то одним із можливих наслідків буде розмежування між прагматичним і ціннісним підходом до суспільного розвитку [100, с. 7].

Не викликає сумніву, що політико-владні трансформації повинні мати стратегічну мету, етапність реалізації, варіанти переформатування діяльності політичних суб'єктів у залежності від нових внутрішніх та зовнішніх чинників існування держави. У цьому процесі управлінські та владні структури різного рівня мають діяти системно, узгоджено, в той же час залишаючи місце для прояву виваженої ініціативи.

Для аналізу політико-владних трансформацій привертає увагу синергетична методологія, яку В. Кремень використовує для дослідження освітньої сфери. Фахівець підкреслює, що навіть мінімальні змін в освітній системі суттєво впливають на суспільство і вказує, що результати реформи освіти виходять далеко за межі суто освітніх завдань. Наприклад, зниження рівня освіти навіть у незначних масштабах здатне привести до криміналізації суспільства [101, с. 6].

Можна стверджувати, що основою політико-владних трансформацій при врахуванні всіх об'єктивних чинників є людина – носій знань, цінностей, переконань. Саме від синергії суб'єктів владних перетворень залежить спрямованість і результативність їх здійснення. У зв'язку з цим В. Кремень зазначає, що «українське суспільство, й освіта зокрема, покликані

підготувати особистість, здатну до творення змін і сприйняття змінності, адже це забезпечить конкурентоспроможність нації, оскільки змінність перестає бути винятком, а стає правилом нової дійсності» [99, с. 15].

Розглядаючи питання консолідації українського суспільства в етнополітичному контексті, О. Рафальський акцентує увагу на цивілізаційному вимірі суспільно-політичних трансформацій в Україні. Зокрема, він наголошує на значенні доби Модерну для розвитку європейської цивілізації та звертає увагу, що період незалежності України супроводжувався подоланням інституційної і ціннісно-світоглядної спадщини радянського минулого. На думку дослідника, після здобуття незалежності перед Україною постали цивілізаційні завдання, які є невід'ємною складовою глобального історичного процесу, пов'язаного з розвитком Модерну. Отже, акцент на цивілізаційному аспекті суспільно-політичних перетворень України є як доречним, так і пізнавально значущим [177, с. 351].

Водночас, надаючи оцінку розвитку політичного процесу у незалежній Україні, науковець визначає низку актуальних для сучасних реалій проблем, які позначаються на особливостях і політико-владних відносин, зокрема: наявність «низки рудиментів радянської доби, особливо в питаннях національної самодостатності, переоцінки історичного минулого, подолання негативних явищ в етнополітичній сфері; проблеми соціокультурного розвитку в сучасних вітчизняних реаліях (проблеми подолання постколоніального травматичного досвіду та декомунізації, розвитку політичної комунікації, динаміки етноконфесійних та етнополітичних процесів)» [165, с. 5-6]. Окреслені проблеми активно досліджуються у науковому колі й «спрямовані на пошук ефективних шляхів суспільних трансформацій» [165, с. 6].

Також у наукових дослідженнях О. Рафальського приділена значна увага регіональному виміру політико-владних трансформацій, значення

розвитку на місцях, формування і реалізація регіональної політики. Науковець підкреслює важливість посилення управління на регіональному рівні через стимулювання розвитку внутрішнього потенціалу регіонів, що протиставляється поширеній практиці перерозподілу ресурсів. У європейському контексті регіон визначається як «територіальне утворення, законодавчо створене на рівні, безпосередньо нижчому за загальнодержавний, та наділене повноваженнями самоврядування» [179, с. 27]. Отже, політико-владні зміни зачіпають не лише загальнодержавний рівень, а й також відбуваються на регіональному та місцевому рівнях. Розбудова демократії та системи ефективного управління на рівні громад надаватиме поштовх для розвитку політичних, соціального-економічних та культурних процесів, формуватиме кадровий потенціал для оновлення влади на центральному рівні.

Визначаючи мету політико-владних трансформацій та суспільних змін, О. Рафальський підтримує інноваційний напрям розвитку країни, в якій влада трансформує себе і суспільство, спираючись на науку й освіту заради конкурентоспроможного майбутнього своєї держави. Дослідник зазначає, що основою інноваційного типу суспільного розвитку є цілеспрямований процес пошуку, підготовки та впровадження нововведень. Основним завданням стає виявлення здатності суспільства створювати і реалізовувати інновації на практиці. Інноваційна модель розвитку ґрунтується на використанні сучасних досягнень науки і техніки. Науковець наголошує на значущості науки, визнаючи її фундаментом для інноваційного розвитку суспільства. Однак він звертає увагу на суттєвий розрив між потребами теоретичної та експериментальної науки, зокрема у матеріальних і фінансових ресурсах, а також інших обмежених можливостей щодо їх забезпечення [178, с. 56].

Сучасні трансформації політико-владних відносин мають базуватися на таких пріоритетах як освіта, наука, надання громадянам якісних управлінських послуг, підвищення рівня їхнього життя, всебічне

гарантування прав та свобод особистості тощо. Інноваційний характер політико-владних й суспільних змін є запорукою посилення суб'єктності держави у сучасному світі.

У свою чергу О. Майборода обґрунтовує концепцію зміни самої моделі влади в Україні з традиційної на партнерську: «Традиційне уявлення про оптимальну модель взаємовідносин між державою і громадянським суспільством полягає у їх функціональному розмежуванні: перша здійснює владу над суспільством і надає йому необхідні послуги, а друге контролює державу та ініціює проекти посилення її ефективності» [124, с. 9].

Перспективи партнерської моделі залежать від здатності як держави, так і громадянського суспільства одночасно і узгоджено покращувати свої якості [124, с. 9].

Напрями та змістовне наповнення трансформаційних змін у політико-владних відносинах, як правило, визначаються політичною елітою, яка у свою чергу задля підтримки електорату має орієнтуватись на його настрої та пріоритети. Зазвичай у розвинених демократіях, партнерська модель взаємодії влади та громадян є домінуючою. У країнах «молодої демократії» у взаємовідносинах держави і громадянського суспільства мають місце елементи як традиційної, так і партнерської моделей. Для того, щоб партнерська модель стала реальністю, необхідні інституційні трансформації у системі української влади. Зокрема, фахівці Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України слушно вказують, що «виникнення та еволюція політичних інститутів в Україні здебільшого ґрунтуються не на захисті прав і реалізації інтересів особистості та суспільства в цілому, а на принципах влади, що сконцентрована у руках високопосадовців. З огляду на це, трансформації політичних інститутів доцільніше пояснювати крізь призму розподілу владних повноважень. Уся історія змін у законодавстві, пов'язаного з цими інститутами, скоріше відображає розподільчі та владні конфлікти на політичній арені, ніж

прагнення досягти суспільного блага. Домінування особистісного аспекту в українській політиці створює умови для розриву між модернізацією політичних процесів і суспільними очікуваннями» [166, с. 261].

Серед перешкод ефективної роботи українських владних органів Н. Бойко визначає те, що жоден з них не має достатньої інституціональної стабільності. Так, виборчі «правила гри» змінюються приблизно кожні вісім років, а виборча система ще не знайшла остаточного вигляду. Відсутність обґрунтованого вибору типу системи і стратегічного бачення її цілей викликає нестабільність партійної системи, коливання електоральних вподобань та формує імідж нестабільної держави. До того ж, суспільний запит не визначає напрям реформування виборчого законодавства, а система виборів є одним із найбільш маніпулятивних інструментів у політиці [25].

Цілком очевидно, що політико-владні трансформації обумовлені здатністю відповідних інститутів реалізовувати перетворення. Водночас дослідники наголошують на важливості високого рівня суспільної довіри до державних органів, налагодження якісної комунікації між громадянами та управлінцями, а також на принципах прозорості й відкритості. У цьому контексті Ю. Левенець акцентує увагу на прямому зв'язку між успішністю політики та рівнем легітимності владних рішень. Для посилення останньої, на його думку, доцільно забезпечити: «узгодження реальних правових відносин і нормативно-правового поля; систематичне тлумачення намірів влади з чітким і чесним висвітленням очікуваних результатів і можливих ризиків; зв'язок принципів реформаторських рішень з позицією населення шляхом роз'яснювальної роботи без популізму і загравань» [116, с. 13].

Розгалужена взаємодія влади з інститутами громадянського суспільства сприяє позитивним трансформаціям в управлінні державою, створює основу для прогресивних змін у владних структурах, забезпечує суспільний контроль за їхньою діяльністю.

У контексті системного бачення цих процесів вартими уваги є висновки В. Горбатенка. Дослідник наголошує на комплексному характері суспільно-політичних перетворень, де центральне місце посідають:

1. Національна згода як форма легітимізації державного устрою через реальну підтримку населенням засадничих принципів та ціннісних орієнтирів, закріплених у політико-правовій системі.

2. Правовий формалізм, покликаний подолати надмірне прагнення до нормативно-правового формалізування всіх сфер суспільного життя. Це позначає потребу в автономізації права від бюрократичного апарату, де роль останнього обмежується обслуговуванням існуючого правопорядку, а не детермінацією владного свавілля через створення кон'юнктурних норм.

3. Інституційна демократія, зокрема розвиток здатності українського суспільства до самоорганізації, кадрове забезпечення територіальних громад і підготовка спеціалістів з розвитку місцевих спільнот з високим рівнем правової освіти [54, с. 10-11].

Як можна побачити, фахівець робить наголос на поєднанні ціннісного, правового та інституційного аспектів трансформаційних процесів, що більш глибоко розкриває їх природу та сутність. Крім того, В. Горбатенко приділяє належну увагу ризикам, з якими стикається влада. Зокрема стверджує, що «ризики влади пов'язані з асиметрією між суспільними потребами, що швидко зростають, і можливостями практики ухвалення і трансляції рішень» [52, с. 64]. Науковий аналіз пов'язаних із владною діяльністю ризиків, на думку науковця, має ґрунтуватися на дослідженні таких деструктивних соціальних феноменів, як: зловживання владним ресурсом, що охоплює тенденції до монополізації, легітимізацію насильства, корупційні практики та прояви тероризму; функціональна недостатність, яка полягає у неспроможності системи реалізувати свій потенціал через управлінську прокрастинацію та непослідовність; а також дефіцит влади, що

характеризується системною втратою суб'єктності та зниженням ефективності владних інституцій [52, с. 64].

Окрему увагу В. Горбатенко приділяє ризику, що пов'язується із втратою репутації влади. Цей ризик виникає через негативне сприйняття державних інституцій громадськістю, суттєво знижуючи рівень довіри населення до влади. Науковець виділяє серед причин цього ризику ігнорування нормативно-правових приписів, недосконалість систем внутрішнього аудиту, деструктивні тенденції у кадровому менеджменті, а також виникнення конфліктів інтересів та недотримання стандартів політичної етики суб'єктами владних повноважень [52, с. 64].

Здійснюючи політико-владні трансформації, суб'єкти прийняття рішень мають враховувати всю сукупність наявних та потенційних ризиків для політико-правової системи у цілому та її окремих підсистем зокрема. Так, одним із деструктивних чинників суспільно-політичних процесів В. Горбатенко та О. Бабкіна розглядають деінтелектуалізацію суспільства. Зокрема, науковці зазначають, що «... руйнування інтелектуальної структури суспільства закономірно призводить до руйнації його підсистем, які забезпечують життєдіяльність соціального організму. Інтеграція інтелектуальних сил суспільства, концентрація їх зусиль на вирішення вузлових протиріч – передумова запобіганню можливої деструкції останнього» [16, с. 4].

Наукову цінність, на наш погляд, для дослідження сучасних трансформацій влади мають положення Національної доповіді «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз», підготовленої фахівцями Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України [140]. Науковці підкреслюють важливість національної стійкості (резильєнтності) як можливості країни зберегти свою цивілізаційну суб'єктність в умовах сучасних геополітичних викликів. Фахівці визначають національну стійкість як «здатність держави у співпраці з суспільством

протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам, швидко реагувати на асиметричні ризики шляхом впровадження змін та адаптації, не завдаючи шкоди основним цінностям та інституціям, працювати навіть під час криз і відновлюватися після руйнівних подій (самовідновлення)» [140, с. 11].

Визначальними характеристиками стратегії національної стійкості окреслено: «забезпечення збалансованого розвитку, ефективного протистояння загрозам та завчасного передбачення викликів; протидія загрозам, що охоплює всі сфери: політичну, економічну, військово-політичну, інформаційну, етнокультурну, соціальну та екологічну; наголос не стільки на реакцію на гібридні загрози, скільки на випередження їхньої появи та формування в державі і суспільстві імунітету за рахунок створення несприятливого середовища для реалізації цих загроз; набуття таких характеристик, як прогностичність, гнучкість, варіативність, швидке реагування, адаптивність і поєднання системної та ситуативної взаємодії інституцій; є важливою складовою національної безпеки, що допомагає країні досягати своєї цивілізаційної суб'єктності, забезпечуючи громадянам умови для розвитку, гідної самореалізації і щасливого життя» [140, с. 12].

Національна стійкість є своєрідним «цивілізаційним імунітетом» проти гібридних загроз глобалізованого світу. Важливим при формуванні національної стійкості, як стратегії, є врахування світоглядних і психологічних чинників, зокрема інтересів і цінностей не лише суспільства, а й представників влади і лідера країни.

Дослідники Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України аналізують шлях української незалежності через виклики та системні кризи, що супроводжували державотворчі процеси [103]. У передмові монографії «Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і способи нівелювання» О. Рафальсткий окреслює системний і перманентний характер криз в Україні, що уповільнює, а часом і унеможлиблює повноцінність процесів демократизації. Зокрема, дослідником

відзначено всебічний вплив кризи ідентичності, легітимності, проникнення, розподілу та участі, який поглиблюється суперечливістю зовнішніх факторів, що спричинило низку випробувань для Української держави [103, с. 10].

Для аналізу процесів, що характерні для транзитних суспільств, фахівці використовують поняття «кризи політичного розвитку», яке позначає фундаментальність і глибину причин, зумовленість специфікою політичного режиму і особливістю трансформаційних змін та їх тривалий характер. У змісті політичного розвитку особлива увага приділяється здатності політичної системи адаптуватися до нових соціальних запитів і цілей, створювати нові інститути для забезпечення ефективної взаємодії між урядом і громадянами. Це передбачає раціоналізацію та підвищення результативності диференціації політичних інститутів, а також сприяння національній інтеграції та формуванню національної ідентичності [103, с. 9].

Погоджуємося, що новим викликом для країни, політичної влади, суспільства і каталізатором суспільно-політичних змін є російсько-українська війна. Під час війни відбулися і відбуваються зміни у політичній, економічній і соціальній суспільних сферах, що позначаються на питаннях політичної суб'єктності владних відносин, економічній політиці держави, легітимації політичної влади тощо. Також актуальності набувають питання повоєнної трансформації, що потребуватимуть осмислення причин і наслідків, а також визначення шляхів подальшого розвитку суспільства і держави [103, с. 10-11].

Отже, в осмисленні трансформації політико-владних відносин можна виокремити дві групи питань, на яких зосереджується увага вітчизняних науковців: 1) проблеми переходу від авторитарно-тоталітарної моделі управління до демократичної; 2) збереження досягнень демократичних перетворень, їх продовження та можливого посилення в умовах збройної агресії Росії проти України. У першій групі аналізуються проблеми визначення конституційних повноважень органів державної влади, роль

теоретичного обґрунтування та врахування національних особливостей при проведенні демократичних реформ, значення освіти і компетенції суб'єктів управління, засади антикорупційної політики та інші. У другій – осмислюються питання стійкості (національної, інституційної, енергетичної, економічної, гуманітарної, військової тощо), спроможності держави та її інститутів, зміни політичної суб'єктності, збереження позитивних результатів попередніх реформ, значення комунікації та комунікативних стратегій, посилення міжнародної взаємодії у вирішенні безпекових проблем та повоєнного відновлення України. Спільними та актуальними для обох груп залишаються проблеми: вплив чинників, що визначають перебіг трансформації політико-владних відносин в Україні, довіра до влади, запобігання корупції, компетентність та ефективність влади, політичні кризи, політична освіта громадян та інші.

Підсумовуючи огляд наукових джерел, слід зазначити, що трансформація влади, політико-владних відносин позначає процес суттєвих змін у структурі, формах, механізмах, принципах функціонування та взаємодії політичних інститутів, суб'єктів і об'єктів влади. Ці зміни можуть охоплювати як політичну систему в цілому, так і окремі її елементи, впливаючи на розподіл, здійснення і легітимацію влади в суспільстві.

Висновки до першого розділу

Влада є феноменом, що позначає здатність і можливість одних впливати на поведінку, рішення, дії інших, використовуючи при цьому різні ресурси: правові, економічні, силові, інформаційні тощо. Владні відносини – це система соціальних зв'язків, у яких відбувається процес впливу одного суб'єкта на іншого з метою реалізації певних інтересів, рішень або цілей. Ці відносини визначають механізми розподілу влади та прийняття політичних рішень, форми контролю влади, способи її легітимації та взаємозв'язок між

інститутами держави і суспільством. Відносини можуть мати формальний характер (закріплені в законах і нормативних актах) та неформальний (грунтуватися на політичних традиціях, особистих зв'язках тощо). Політико-владні відносини є одним із ключових елементів політичної системи. Через контекст суб'єкності політичних акторів, а також впливу низки чинників, які спричиняють зміни у характері влади, механізмах її реалізації, взаємодії держави і суспільства розглядаються ці відносини у дисертаційному дослідженні.

Аналіз політико-владних відносин характеризується комплексним міждисциплінарним підходом. Вивчення політико-владних відносин потребує використання інституційного, структурно-функціонального, аксіологічного підходів, що дозволяє врахувати вплив сучасних цивілізаційних змін і особливостей регіонального та національного розвитку. Трансформація політико-владних відносин є складним, багатовимірним явищем, детермінованим сукупністю взаємопов'язаних чинників: безпекових, політичних, правових, економічних, соціальних, технологічних, культурних та ін. Результатами цієї динаміки можуть бути як розширення, так і обмеження демократії, як ефективність управління, так і політична нестабільність, посилення авторитарних ознак тощо.

У зарубіжній науці трансформація політико-владних відносин розглядається через контекст впливу зовнішньополітичних чинників, долучення до міжнародної співпраці, контекст безпеки, а також популяризації ідей демократії і лібералізму. Аналіз праць вітчизняних науковців щодо розуміння трансформації політико-владних відносин в Україні дозволив виокремити акцент науковців на питанні синергії інституційних реформ, національно-культурної ідентичності та антикорупційної політики. Важливим для сучасного етапу є розбудова партнерства між державою і громадянським суспільством та зміцнення демократичних засад в умовах воєнного стану.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИКО-ВЛАДНІ ВІДНОСИНИ ТА ЇХ ВИМІРИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

2.1. Чинники впливу на трансформацію політико-владних відносин

Зміст політико-владних трансформацій, що розкрито у попередньому розділі роботи, дозволяє виокремити певні чинники (причини, стимули), що впливають на трансформацію політико-владних відносин. Аналіз чинників трансформації політико-владних відносин в контексті динаміки процесів соціально-політичного розвитку українського суспільства представляє значний науковий інтерес для формулювання та реалізації ефективних стратегій політичного управління. Висвітлюючи глобальні виклики політико-владних відносин, варто згадати цивілізаційний підхід, що був започаткований М. Данилевським, О. Шпенглером, А. Тойнбі та здобув розвиток у працях С. Гантігтона, Ф. Броделя та інших дослідників. Згідно цього підходу, історія людства постає як історія розвитку цивілізацій – «великих суспільств, основою яких є етнічно близькі групи, які розвиваються за власними, специфічними сценаріями та виробляють спільні форми організації» [190, с.75]. Відповідно, цивілізаційна ідентичність постає як «найвища форма соціальної ідентичності, тому що вона базується на усвідомленні культурно-історичної спільності народу або групи близьких народів. Це релігійні, ціннісні, етнічні, лінгвістичні й інші системоутворюючі ознаки, які дають змогу людині, народу, державі ідентифікувати себе в політичних реаліях сучасного світу за принципом «друг–ворог», «свій – чужий» і відповідно поводитися в цивілізаційних відносинах» [240].

Звернемося до поняття «цивілізаційних викликів» та спробуємо обґрунтувати напрями формування відповіді влади на ці виклики. Поняття «цивілізаційних викликів», яке нині широко використовується у науковому і

суспільно-політичному дискурсі, було введено до наукового обігу А. Дж. Тойнбі в його концепції «Виклик-Відповідь» [214; 215]. Ця концепція пояснює розвиток і занепад цивілізацій через механізм реагування на виклики навколишнього середовища. «Фактори мінливості, зазначає Ю. Брило, трактуючи А. Тойнбі, можуть бути як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Перші внутрішні чинники пов'язані з розгортанням цивілізації у часі, зі зміною фаз життєвого циклу, поглиненням іншою цивілізацією, сходженням з історичної арени. Серед зовнішніх факторів варто назвати зміну природно-екологічного середовища, потужні стихійні лиха та екологічні катастрофи, масштабні воєнні конфлікти, світові релігії та ідеологічні течії, що радикально трансформують духовне життя цивілізації» [28, с. 398].

Концепція «виклику-відповіді» тлумачить існування певної цивілізації – від її народження до розпаду, вона передбачає, що саме «виклик» стає поштовхом до виникнення цивілізації та стимулює її подальший розвиток. Ця концепція пояснює суспільно-політичні зміни як динамічний процес, в якому виживають ті соціуми, що можуть творчо адаптуватися до викликів. Це робить її актуальною у сучасний період, коли суспільства стикаються з новими викликами, такими як кліматичні зміни, технологічні зрушення, глобалізація та війни.

У соціально-історичному вимірі, зазначає Б. Канівець, «виклик» виступає конкретно-історичним феноменом, здатним привести до суттєвих змін в параметрах функціонування соціуму: «Ця зміна (виклик) зумовлює якраз не покращення, а погіршення умов існування соціуму. «Виклик» є певним стимулюючим фактором, необхідною передумовою для пристосування до погіршених умов існування, а відтак передумовою розвитку соціальної системи. Натомість «відповідь» є самим процесом пристосування, тобто початком процесу розвитку. У такому розумінні вони стають рушіями історичного процесу, згідно з термінологією британського

дослідника процесів генези, прогресивного розвитку, надлому, деградації і дезінтеграції суспільств» [82, с. 3].

Ю. Брило вважає, що концепція «виклик-відповідь» може бути застосована у реаліях XXI ст., підкреслюючи, що «найбільш актуальними стають демографічні, екологічні виклики, виклики глобалізації, відповіді на які і сформуєть обличчя цивілізацій середини чи кінця XXI ст.» [28, с. 399]. Вони всі мають безпосереднє відношення до інституту влади та держави, адже саме через держави та їхні владні інститути «цивілізація реалізує себе в політичних, військових, економічних, інформаційних й інших сферах життєдіяльності людського співтовариства» [240].

Окрім згадуваних вище цивілізаційних викликів, які здобувають осмислення, починаючи з 70-років минулого сторіччя, і на які людство поступово знаходить відповіді, виникають нові виклики людської природи, відповіді на які можуть бути багатоманітними та неоднозначними. Зокрема український вчений С. Пирожков називає три таких виклики: неототалітарний виклик, виклик гендерних інновацій, а також виклик трансгуманізму, пов'язаний з бажанням сучасної людини здобути владу над соціальними та приватними явищами, використовуючи інформаційні технології [161, с. 34-35].

Сутність сучасних викликів до інститутів влади розглядає концепція С. Гантінгтона, згідно з якою розпад біполярної системи світоустрою приведе до формування багатополюсності та нових конфліктів на ґрунті міжкультурних розбіжностей [264]. Вона стала своєрідною відповіддю на концепцію «кінця історії» Ф. Фукуями, яка стверджувала перемогу ліберальної демократії в світі після закінчення Холодної війни та руйнування соціалістичного табору. Втім, як зазначає М. Дмитренко, аналізуючи аргументи С. Гантінгтона, протистояння між ліберальною демократією та комунізмом є лише короточасним і несуттєвим епізодом в історії, особливо в порівнянні з тривалими й напруженими відносинами між ісламом і

християнством. Хоча ці відносини нерідко супроводжувалися мирним співіснуванням, набагато частіше вони переростали в гостре суперництво або навіть відкриті військові конфлікти. [61, с. 155]. Таку думку підкреслював і Дж. Еспозіто, зауважуючи, що історія має багато періодів жорсткої конкуренції цих співтовариств, а часом вини зустрічалися «у смертельній сутичці за владу, землю і душі» [261].

У сучасному світі протистояння цивілізацій та їх культурно-національних цінностей отримує форму глобального суперництва різних національних та наднаціональних, міжнародних факторів сили. «Припущення Самуеля Гантінгтона, зазначає О. Рафальський, про високу вірогідність і навіть неухильність зіткнення деяких цивілізацій унаслідок «універсалістських претензій Заходу» або Сходу чим далі, тим більше набувають реалістичних ознак. Це відбувається як наслідок об'єктивного історичного процесу, так і авантюристського курсу політичних еліт, які вважають себе носіями, з їхнього погляду, найбільш прогресивної цивілізації в сучасному світі, а тому можуть і навіть повинні кинути виклик культурній та національній ідентичності держав, що належать як до західної, так і східних цивілізацій» [180, с. 8].

Ідея зіткнення чи конфлікту локальних цивілізацій, яка здобула розвиток у С. Гантінгтона, перегукується з не менш популярним баченням історичного поступу людства, що здобув розвиток у працях Д. Белла [255], Е. Тофлера [282; 283] та ін. Названі автори трактують формування та еволюцію аграрної, промислової і інформаційної епох розвитку суспільства або відповідно традиційної, модерної та постмодерної цивілізацій, політико-владні трансформації, що їм притаманні. В сучасному суспільстві, на думку Е. Тофлера, відбувається суттєва трансформація владного впливу. Так, у роботі «Зміщення влади: знання, багатство та сила на порозі XXI століття» науковець стверджував, що суспільство вступає в «той момент, коли уся структура влади, що скріплює світ, дезінтегрується» [282, р. 3]. На думку

В.Кондова, Е. Тоффлер у своїй концепції «зсуву влади» описує трансформацію владних відносин, де знання стає ключовим ресурсом. Він аналізує три основні джерела влади: насильство, багатство та знання, підкреслюючи, що в сучасному інформаційному суспільстві знання набуває домінуючої ролі. Завдяки своїй доступності та демократичності, знання підпорядковує собі силу та багатство, стаючи головною умовою функціонування влади. Це означає, що в постіндустріальну епоху ефективне використання знань визначає успіх і вплив у суспільстві [95, с. 76].

Погоджуємося з Т. Андрущенко, що питання переходу від цивілізації модерну до постмодерну недоречно вирішувати без урахування специфіки та своєрідності західної та східної локальних цивілізацій, відносин між ними. «Адже, зазначає дослідниця, саме вони несуть на собі відбитки аграрної та промислової епох, що минають, та саме з ними пов'язані перспективи наступної інформаційної епохи. Зокрема, лише східна цивілізація досі відтворює окремі цінності та стереотипи людської поведінки, притаманної для традиційної цивілізації. А західна цивілізація традиційно розглядалась у ролі своєрідного осередку техногенної цивілізації, хоча сьогодні, з появою екстремумів, авангардних ділянок розвитку переважно східноцивілізаційного походження, вона втрачає свої монопольні позиції» [12, с. 44].

Цивілізаційні виклики до інституту влади, що пов'язані, як з протистоянням локальних цивілізацій, так й переходом від індустріальної епохи до інформаційної або від техногенної цивілізації до постіндустріальної є нічим іншим як викликами глобалізації. Вони усі потребують адекватних відповідей з боку влади та суспільства, які самі під впливом панування інформаційних технологій та посилення глобальних впливів змінюються.

О. Скибун зазначає, що в інформаційному суспільстві усталені форми колективної дії поступово замінюються новими соціальними рухами, транснаціональними політичними мережами і групами, які виникають для вирішення конкретних проблем. Водночас, впроваджуються стратегії прямої

дії, створюючи нову модель громадянської участі, що характеризується переходом до мережових структур, розширенням групової та індивідуальної активності. Громадяни все більше залучаються до процесу ухвалення рішень на місцевому, національному та глобальному рівнях, з'являються альтернативні механізми впливу на політичні процеси. У таких умовах сучасні трансформації набувають глобального характеру. [195, с. 67].

Переважає більшість науковців дотримується позиції, що власне глобалізація є найпотужнішим процесом у сучасному світі. Вона змінила суто економічні характеристики й чинить вплив на політику, владу, культуру та систему світової безпеки. У межах даної розвідки зосередимося на глобалізаційних викликах до змін політико-владних відносин. Глобалізаційні процеси дослідниками пов'язуються з поступовим посиленням взаємодії між націями, цивілізаціями та культурами, що саме і сприяє формуванню глобальних управлінських структур. Основна ідея глобалізму полягає в забезпеченні збалансованого розвитку та зближення народів, що має на меті об'єднання людства в єдину постіндустріальну цивілізацію інформаційного суспільства. Це може змінити життєвий простір кожної людини таким чином, що приналежність до певної країни чи цивілізації стане питанням особистого вибору та психологічною необхідністю, що, своєю чергою, може поглибити культурно-ідентичні відмінності [61, с. 164].

Відомий дослідник глобалізації Я. Шольте виокремлює наступні її напрями або характеристики: інтернаціоналізація, лібералізація, універсалізація, модернізація, детериторізація [280, с. 15-17], до яких варто ще додати вестернізацію, віртуалізацію, транснаціоналізацію тощо. Усі вони знаходяться у взаємодії та чинять вплив на реалізацію політико-владних відносин. Зупинимося на цих аспектах більш детально.

Глобалізація як сучасна тенденція розвитку суспільства є наслідком інтернаціоналізації, що проявляється у взаємозв'язку та співпраці різних країн та інститутів. Вона сприяє створенню міжнародних об'єднань у різних

сферах та формуванню глобальних економічних мереж. Посилення зв'язків і взаємодій відбувається у відповідь на спільні виклики, кризи та проблеми економічного, політичного, культурного, демографічного й екологічного характеру, які окремі країни не можуть вирішити самостійно [218, с.102-103].

Оскільки лідерами глобалізації традиційно виступають західні країни, представники західної наукової школи, серед яких зокрема З. Бжезинський, тлумачать сутність глобалізації, як вестернізацію незахідних країн. Вестернізація (від англ. слова «western» – західний) розуміється як «процес зростання впливу культури і політики західних країн на життя сучасного людства. Зважаючи на провідну позицію США в житті західної цивілізації та її політику щодо просування й захисту своїх інтересів у будь-якому куточку світу, вестернізацію, зазвичай, ототожнюють з «американізацією», яка руйнує усталені, традиційні форми організації життя, активно впливає на зміну ціннісної орієнтації» [121, с. 210].

З розумінням глобалізації як вестернізації безпосередньо пов'язують такі концепти глобалізаційного дискурсу як «універсалізація» та «лібералізація». Першу розуміють як «процес взаємопроникнення цивілізацій та крос-культурну взаємодію» [20, с. 73], а другу ототожнюють з розповсюдженням у світі західних ціннісних орієнтирів – ідей поваги до свободи людини, демократичних принципів захисту прав людини, верховенства права, рівності. Вони використовуються передусім прихильниками вестернізації щоб продемонструвати цивілізаційну місію західного світу та світову експансію демократії. Невдалі спроби ліберальних реформ у багатьох країнах світу, що спричинили дестабілізацію політичних систем, соціальні і національні конфлікти та створення авторитарних режимів, суттєво похитнули ідеї вестернізації й надали додаткових аргументів теорії «глобалізації без вестернізації» У. Ганнерса та Ш. Айзенштадта [див. 38].

Зростаючу взаємодію держав та поширення відповідних цінностей, норм, принципів та моделей поведінки уможливило поширення Інтернету, інформаційних технологій та мережевих комунікацій, які у свою чергу зумовлюють віртуалізацію. Все виразніше проявляється феномен влади, що здійснюється за допомогою медійних комунікацій у інтернет-просторі. Її основою стає формування колективної свідомості, а її вплив зосереджується на формуванні масових налаштувань, переваг та очікувань. У цьому процесі реальність і інституційні владні повноваження відтісняються, а влада зосереджується в руках тих, хто формує, контролює або наповнює змістом різні сфери суспільної діяльності. Методи такого владного впливу пов'язані не з загрозою легітимного насильства і заборонами і не з свідомим переконанням, а з непомітним навіюванням, яке «впроваджує» владний посыл безпосередньо у свідомість людини таким чином, що відбувається ототожнення власних переконань з інкорпорованими владними вимогами без відчутного зовнішнього тиску» [13, с. 354].

Окрім того, сучасний розвиток інформаційно-комунікативних технологій, пришвидшений розвиток науки й техніки, а також зростання міграційних потоків сприяють поступовому стиранню національних кордонів. У результаті класичне розуміння території суверенної держави, обмеженої кордонами, втрачає своє значення, що призводить до процесу детериторизації [127, с. 220] або «реконфігурації» географічного простору. «Остання чверть XX сторіччя, зазначає З. Бауман, досить імовірно, увійде в історію під назвою «Велика війна за незалежність від простору». У ході цієї війни відбувалося послідовне й невблаганне звільнення центрів прийняття рішень від територіальних обмежень, пов'язаних із прив'язкою до певної місцевості» [19, с.11]. Відповідно, територіальний простір змінює свої ознаки, через скорочення відстаней, стирання кордонів, зближення народів і культур.

Феномен детериторизації як культурної, науково-технічної, соціально-економічної та політичної гібридизації національних держав американський дослідник Д. Пелс пояснює посиленням потоків людей через національні кордони. Для цього він вводить поняття «номади», під якою розуміє мандрівників і мігрантів, які перебувають в постійному пошуку і русі, долаючи кордони національних держав [277, с. 64]. Інший, європейський дослідник С. Лінтер вводить таке поняття, як «глобальні кочовики», під яким розуміє керівників провідних світових транснаціональних корпорацій і транснаціональних банків, які змушені переїжджати з однієї точки в іншу, як у своїй країні, так і по всьому світу [цит. за: 127, с. 220].

Американська дослідниця Н. Глік-Шиллер обґрунтувала поняття «транснаціональна міграція», що являє собою незалежний від території соціальний процес, в результаті якого мігранти входять більше ніж в одну спільноту, створюючи нові соціальні мережі, які перетинають кордони національних держав та продовжують функціонувати в глобальних соціальних мережах [цит. за: 152]. З подання вище згадуваної дослідниці термін «трансмігрант» нині використовується для характеристики мігрантів, які вибудовують і підтримують різноманітні відносини, що пов'язують суспільства країни їх походження з країнами їхнього проживання. «Їх поява зумовлена глобальними трансформаціями, які, долаючи національні кордони, мають прояв у зростанні можливостей для різноманітної мобільності населення (у тому числі через інтернаціоналізацію освіти та трудових відносин) та бурхливому розвитку засобів комунікації. На відміну від традиційних іммігрантів, вони не залишають батьківщину та не прагнуть до асиміляції у приймаюче суспільство. Вони діють через економічні, соціальні, культурні, етнічні, політичні та національні кордони в транснаціональному просторі, який включає як країну походження, так і країну проживання» [цит. за: 152, с. 41].

З поняттям детериторизації щільно пов'язаний концепт «транснаціоналізації», що набув поширення з настанням епохи так званої постглобалізації та акцентує увагу на недержавних учасниках світового політичного процесу, адже для ефективного управління державам доводиться «ділитися» частиною своїх функцій і повноважень з новими транснаціональними акторами. Німецький соціолог У. Бек визначає глобалізацію як процеси, в яких національні держави та їх суверенітети влітаються у павутиння транснаціональних акторів та підкоряються їхнім владним можливостям, орієнтаціям та ідентичності [254]. «З концептуальної позиції постглобалізації, зазначає О. Матвєєва, роль держави знижується, навіть такої впливової, як, наприклад США, а роль недержавних акторів, які діють поза суверенітету національних кордонів зростає. Відтак, транснаціоналізація передбачає взаємодію, перш за все, недержавних акторів, а також державних поза межами суверенної держави-нації, як інституту з визначеною територією і кордонами. Транснаціональні актори, таким чином, отримують можливість реалізовувати свої інтереси за межами національних кордонів. Реалізації цих інтересів і зміцненню транснаціональних зв'язків між даними акторами сприяє спільність інтересів і необхідність узгодження певних принципів і норм» [127, с. 220].

До транснаціональних акторів відносять, у першу чергу, транснаціональні корпорації, які з розвитком вільної конкуренції та руху капіталів поступово виходять з-під контролю національної держави, чия роль в економічній сфері слабшає під впливом процесів приватизації та зростання транснаціонального капіталу, що формує потужні корпоративні структури. Сучасні корпорації, що здатні гнучко керувати виробничими ресурсами та переміщувати капітал між країнами, мають економічну силу, яка перевищує можливості більшості суверенних національних держав [95, с. 77].

Окрім транснаціональних корпорацій, до транснаціональних акторів, відносять міжурядові, міжнародні неурядові та громадські екологічні

організації; внутрішньополітичні регіони; об'єднання державних і недержавних структур; релігійні організації та рухи; міжнародні злочинні угруповання та ін. Їх об'єднує «висока впливовість на політичний, економічний і екологічний розвиток країн-базування внаслідок певних міжнародних рішень про концентрацію в них стратегічно важливих ресурсів. Саме тому транснаціональні актори, обсяги діяльності яких перевершують потенціал багатьох держав, контролюють 2/3 світової торгівлі та здійснюють глобальне управління» [27].

Крім того, до транснаціональних суб'єктів належать наднаціональні політичні інституції, які перебрали на себе значну частину політичних, економічних і соціальних функцій, що раніше виконували національні уряди. Яскравим прикладом такого інституту є Європейський Союз, який має систему міждержавних органів із чітким розподілом повноважень між ними. Зокрема, «законодавчі повноваження розподілені між Радою ЄС і Європейським Парламентом, при цьому право законодавчої ініціативи має Європейська Комісія. Крім того, Суд ЄС виступає правотворчим органом, який у своїх рішеннях формулює нові принципи та норми. Європейська Рада є інстанцією стратегічного керівництва та політичного планування, тобто надає Євросоюзові необхідні для його розвитку імпульси і визначає його політичні пріоритети та орієнтири. Реалізацію виконавчих повноважень покладено на Раду та Комісію» [174, с. 7].

Окреслені вище процеси наочно демонструють, що глобалізація «приводить до «переформатування» структури сучасного світу, системи національних держав та традиційної системи владних відносин. Під впливом інтернаціоналізації суспільно-політичних процесів та інших окреслених вище тенденцій життя система національних держав «розмивається», адже держави передають частку свого суверенітету міждержавним та «нетрадиційним» акторам світової політики, тобто акторам діяльність яких виходить за суверенні кордони національних держав. Як зазначає

Т. Панченко, «під впливом інтернаціоналізації інформаційні, фінансові та інші процеси, викликані планетарною глобалізацією та регіональною інтеграцією, скорочують можливості національних урядів з контролю за внутрішньополітичної ситуацією та керування нею. Наднаціональні й міжнародні недержавні організації чинять зростаючий вплив на громадську думку, формування політики, вироблення законів, самі виконують функції соціального захисту» [153, с. 36]. Авторка наголошує, що глобалізація також обмежує вплив держави через посилення ролі регіонів, які безпосередньо виходять на міжнародну арену, особливо в межах Європейського Союзу. Регіони ЄС не тільки виконують функції з надання послуг громадянам, а й активно розвивають транскордонну співпрацю. Єврорегіони, сформовані з адміністративно-територіальних одиниць різних країн, реалізують масштабні проекти, сприяють соціально-економічному розвитку та встановлюють власні місцеві правила та норми. Деякі з них навіть спільно планують економічний розвиток усієї території, використовують ресурси, що юридично належать різним державам, і створюють банки розвитку. Крім того, процеси «локалізації» або «регіоналізації» проявляються в активізації регіональних і місцевих органів влади. Вони прагнуть посилити участь громадян у прийнятті рішень, що безпосередньо впливає на їхні інтереси, розширюючи можливості демократичної взаємодії на місцевому рівні [153, с. 37].

Отже, «принципи суверенітету і недоторканності національної держави, вказує Ф. Фукуяма, що є основою Вестфальської системи, фактично зруйновані і, по суті сьогодні не дотримуються, оскільки те, що відбувається всередині окремих держав – у їх внутрішньому управлінні, – часто вагомо впливає і на життя інших членів міжнародного співтовариства» [262]. Однією з причин руйнації Вестфальської системи, за Ф. Фукуямою, є якраз «погане управління державою». Тобто зміна правової природи державної влади зумовлюється самою державною владою окремих країн, вказаний процес

ентропії природи владного потенціалу здійснює вплив не тільки в межах національних держав, але й впливає на весь світовий простір. Взяти на себе функції управління соціумом, державна влада сучасності не змогла належним чином з ними впоратися [67, с.15].

Хоча думку про «руйнацію», «розмивання» або «ерозію державного суверенітету», а отже ослаблення нації-держави, визнають не усі дослідники владних процесів, ніхто не заперечує, що функції і завдання держави та влади в умовах глобалізації значною мірою трансформуються. Як зазначав М. Сазонов, «у взаємодії з оточуючим світом національний суверенітет такий же жорсткий і визначальний, а у власних кордонах доволі прозорий, швидше виглядає як мембрана, через яку одні імпульси пропускаються, а інші – ні» [188, с. 23]. А. Бельска наголошує, що «особливістю стратегії національної держави в умовах глобалізації є те, що вона не диктує умови суспільству, не діє як апарат примусу, а все більш тісно кооперується, взаємодіє з ним, делегуючи частину своїх повноважень місцевому самоврядуванню та інститутам громадянського суспільства» [20, с. 76].

Відповіддю держави та влади на втрату колишнього контролю над ресурсами і монополії у прийнятті рішень стають інновації у структурах державного управління, модернізація процедур прийняття державно-політичних рішень, притаманних індустріальному суспільству, формування «пост-бюрократичних» структур, тобто все те, що Е. Тоффлер характеризував як «зміщення влади» на початку ХХІ століття [282]. Відповідні ідеї відбиваються у появі нових моделей державного управління, коли традиційну бюрократичну модель державного управління, що була домінуючою у більшості демократичних країн світу починаючи з 30-х і до 70-х років ХХ ст., змінила спочатку модель нового публічного менеджменту, а потім модель належного врядування. Це призвело до формування моделі нового публічного менеджменту або ринкового підходу, де основну роль у наданні державних послуг отримав приватний сектор, що діє на

конкурентних, а не суто контрольних засадах [105, с.138]. Була запропонована модель нового публічного менеджменту, що «підкреслює необхідність перетворення великих бюрократичних структур в напіваавтономні агенції, що відрізняються високим ступенем рухливості, здібністю до конкуренції і схильністю ухвалювати ризиковані рішення» [56]. Вона показала значну економічну ефективність, однак виявилась не досить чутливою до суспільно-політичних питань. Наприкінці ХХ ст. її змінила модель належного (якісного) врядування («Good Governance»), в межах якої соціальне управління розглядається як процес політичної діяльності, що потребує власних механізмів вироблення та реалізації комплексних управлінських рішень [96]. Ця модель управління, зазначає Б. Мельниченко, «відповідає вимогам відкритого й справедливого суспільства і, головне, передбачає управління суспільством разом з активним залученням усіх його членів» [129, с. 107].

У багатьох дослідженнях, присвячених аналізу феномену глобалізації, демократизація розглядається як один із її ключових позитивних наслідків. При цьому вона трактується як у контексті впровадження демократичних інститутів у конкретній країні, що збігається з поняттям «демократичний транзит», так і в ширшому сенсі – як зростання кількості демократичних держав у світі [120, с. 303]. Як зазначає В. Козюк, до початку фінансової кризи 2008 року глобалізацію сприймали як один із головних механізмів розповсюдження демократії у світі. Таке сприйняття підтверджувалося тим, що процес глобальної інтеграції, зумовлений розвитком нових технологій та змінами в економічній політиці, в останній чверті ХХ сторіччя супроводжувався суттєвими здобутками в трансформації режимів політичної влади. Зокрема, латиноамериканські країни подолали замкнене коло військових диктатур, Центрально-Східна Європа активно розвивала демократичні інститути, у низці колишніх радянських республік

простежувалися ознаки демократизації, а деякі країни Азії та Африки покращували свої позиції у світових рейтингах [94].

Відповідні процеси були вивчені дослідниками процесів глобалізації. Зокрема, у працях Д. Гелда [265], С. Ліпсета [273], Ф. Фукуями [262; 229] та ін. доводиться, що демократизації сприяє економічному розквіту країн за рахунок розвитку технологій, торгівлі й інвестиціям. Інші дослідники - Л. Даймонд [259], К. Кросс [106], С. Гантінгтон [266], П. Шміттер [279] та ін. наводять докази як підвищення взаємозв'язків і співпраці між різними країнами сприяють зникненню бар'єрів розповсюдження ідей та інформації.

Особлива увага при цьому приділяється ролі інформаційно-комунікативних технологій, які також уможливають та полегшують впровадження різноманітних демократичних механізмів. Зокрема, вони забезпечують «прозорість роботи державного апарату, знижують, якщо не ліквідують, залежність особи від сваволі чиновника, а отже, запобігають корупції, розширюють можливості органів влади оперативно доводити власні рішення до широких верств населення та отримувати якісний зворотний зв'язок від громадян, забезпечують прозорість роботи державного апарату, а громадяни мають можливість брати участь у політичному процесі, зокрема, через підвищення рівня їхньої поінформованості щодо актуальних проблем, діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також пропонувати альтернативні шляхи вирішення тих або інших проблем, отримувати якісні послуги» [135, с. 64].

Успіхи впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність владних інститутів надають переконливих аргументів ідеям та моделям електронної демократії. Електронна демократія характеризується активним впровадженням цифрових інструментів та комунікативних стратегій у діяльність ключових суб'єктів суспільного життя – органів державної влади, медіа, окремих громадян і політичних об'єднань. Ця модель передбачає інтеграцію новітніх технологій, зокрема інтернету та мобільного

зв'язку, у політичні й управлінську діяльність на всіх рівнях: від локальних громад до міжнародної арени. Головною метою е-демократії є посилення залучення виборців до процесів прийняття рішень, що дозволяє не лише модернізувати традиційну представницьку систему, а й розвивати елементи прямого народовладдя та партисипації у розв'язанні актуальних суспільних проблем [137, с. 190].

Е-демократія має різноманітні прояви. Наприклад, норвезькі дослідники Т. Пайварінт та О. Себо на основі різних концептуальних підходів виокремили чотири її моделі: 1) партійна електронна демократія (Partisan democracy), 2) ліберальна електронна демократія (Liberal democracy); 3) пряма електронна демократія (Direct democracy) та 4) деліберативна демократія (Deliberative democracy), що були виокремлені [276, с. 823] та ін.

Разом з тим, чимало науковців акцентують увагу за зворотних ефектах впливу інформаційних технологій на демократизацію суспільства. Наприклад, німецький філософ Ю. Габермас – автор популярної теорії деліберативної демократії, на якій ґрунтується згадувана вище однойменна модель е-демократії, відзначає небезпеку використання комп'ютерних технологій через можливості маніпуляції суспільно-політичною думкою та виникнення «інформаційного тоталітаризму» [137, с. 191].

Загалом дослідники наголошують, що взаємозв'язок між ринком, приватною власністю та демократією не є автоматичним. Так само, як посилення взаємозалежності між країнами не лише сприяє поширенню демократичних ідей, але й водночас полегшує розповсюдження тероризму, наркотрафіку, а також відкриває можливості для зовнішніх суб'єктів контролювати й маніпулювати інформацією, що зрештою підриває демократію. На цій основі дослідники відзначають появу суперечностей між глобалізацією та демократичними процесами. Зокрема, М. Платнер, посиляючись на Л. Даймонда та С. Гантінгтона, зазначає, що сучасна

демократія складається з двох ключових компонентів: ліберального, який обмежує сферу впливу уряду заради захисту індивідуальних свобод, і самоврядного, що базується на народному суверенітеті та реалізується через виборчий процес. Якщо ліберальний елемент гармонійно поєднується з глобалізацією, то самоврядний – навпаки, оскільки він передбачає «особливі зв'язки, які поєднують членів політичної спільноти. Останні мають бути більш ніж лише людськими істотами, які посідають права; вони мусять бути громадянами, які мають обов'язки і зобов'язання перед своїми співгромадянами» [162, с. 1056].

Іншим зворотнім ефектом експансії демократії є виклик неототалітаризму, що породжується терористичними загрозами і одночасно сам породжує їх. Як визначає С. Пирожков, на початку ХХІ століття сформувалася виразна тенденція до відродження тоталітарних елементів у суспільному житті, які маскуються під демократичні процеси. Це явище зумовлене як екологічними загрозами, так і світовим тероризмом, що виникає через зіткнення культур і цивілізацій в умовах економічної та політичної глобалізації. Неототалітаризм, на думку дослідника, є тоталітаризмом епохи гібридних воєн, цифрової культури та екранного способу життя. На відміну від посттоталітаризму, він активно використовує ресурси інформаційно-мережевого суспільства, зокрема телебачення та Інтернет, де модерується широкий спектр дискусій. Відмінною рисою неототалітаризму є поєднання прямої пропаганди з технологіями ідеологічно спрямованої модерації як стихійних, так і цілеспрямовано ініційованих обговорень, особливо в соціальних мережах [161, с. 34].

Відповідно до цих загрозливих тенденцій, у першій половині ХХІ ст. все менше висловлюється захоплення глобалізацією й більше усвідомлюються її загрози та тлі розгортання насильства та розпалювання конфліктів й війн в усіх куточках світу. Ще наприкінці минулого сторіччя

було важко уявити, що через кілька десятиріч саме війна стане основним викликом політичних трансформацій влади.

До початку повномасштабної війни, яку розпочала Росія проти України, панувала думка, що саме гібридні війни є сучасної формою війни, а «гібридні конфлікти та гібридні загрози визначають специфіку новітнього міжнародного безпекового довкілля» [154, с. 7]. У гібридній війні сполучаються засоби «жорсткої» та «м'якої» сили, які поєднують суто військові дії та засоби нового виду війни – інформаційної. Поняття «інформаційна війна» ввів у науковий обіг американський дослідник М. Маклюен, який проголосив відому тезу «істинно тотальна війна – це війна за допомогою інформації» [274]. Адже в умовах інформаційної війни інформація перетворюється на зброю, при застосуванні якої руйнуються не фізичні об'єкти, а уявлення про дійсність. Як зазначає О. Кіндратець, «якщо раніше дезінформація, провокації були допоміжними засоби ведення війни, то нині за допомогою „інформаційної зброї” можна змінити владу в державі на лояльну країні, що розпочала таку війну, спровокувати соціальні конфлікти, паніку тощо» [85, с. 126].

Гібридні війни фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень трактуються «як воєнні дії, що здійснюються шляхом поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів з метою досягнення стратегічних політичних цілей. Специфіка такого поєднання полягає в тому, що кожний із військових і невійськових способів ведення гібридного конфлікту застосовується у воєнних цілях і використовується як зброя... В прямому сенсі у ролі зброї, яка завдає ураження різного рівня системам противника, застосовуються всі інші невійськові засоби ведення гібридної війни» [189, с. 19].

Гібридній війні, на думку М. Требіна, властиві наступні сутнісні риси:

- поєднання традиційних і нетрадиційних методів ведення війни, а також участь у конфлікті різних акторів. Окрім регулярних збройних сил,

активними учасниками війни стають терористичні угруповання, найманці, партизани, ополченці, кримінальні формування, спецпідрозділи інших держав тощо;

- початок війни характеризується застосуванням нестандартних бойових методів, що реалізуються незаконними збройними формуваннями;

- протягом усієї «гібридної» війни ключову роль відіграє боротьба за свідомість і переконання людей, тобто інформаційне протистояння. У цій сфері основними активними суб'єктами стають не військові, а засоби масової інформації, телебачення, Інтернет, соціальні мережі та інші комунікаційні платформи [219, с. 98].

До наведених вище характеристик варто додати тісний зв'язок гібридної війни з політичними орієнтирами владарюючого суб'єкта. Така думка була висловлена фахівцями Національного університету оборони України ім. І. Черняховського: «гібридна війна - це процес досягнення політичних цілей противниками в ході їх протистояння без офіційного оголошення війни із застосування інформаційних кампаній, операцій, акцій та окремих заходів, у тому числі у кіберпросторі, економічного та дипломатичного тиску, здійсненням шантажу військовою силою, терористичних актів, а також організацією акцій протесту населення та обмеженим використанням регулярних і нерегулярних військових формувань» [196, с. 72].

Ще кілька слушних характеристик гібридної війни вказує О. Литвиненко. Зокрема це такі ознаки, як: головною ціллю стає система управління держави, що зазнає атаки; інструменти гібридної війни спрямовані на підрив рішучості суспільства та влади продовжувати опір; важливим елементом гібридної війни є економічний тиск, зокрема торговельні конфлікти з країнами, які можуть стати майбутніми об'єктами агресії; особливості методів гібридної війни значно посилюють роль спеціальних служб у її здійсненні [118, с. 60].

За словами Б. Парахонського і Г. Яворської, варто ураховувати вплив питання ідентичності, яке часто виступає основним мотивом для війни, навіть проти беззбройного мирного населення. Війна ведеться проти «чужих», щоб консолідувати «своїх» і надати владі легітимність. У міфологізованій реальності гібридної війни «чуже» розглядається як зло, що підлягає знищенню, тоді як «своє» вважається справжнім порядком із власною системою цінностей, хоча насправді це лише уявний світ [154, с. 9].

Хоча після 24 лютого 2022 року війну в Україні характеризують не як «гібридну», а як «повномасштабну», вона наряду з ознаками реальної війни, зберігла чимало вказаних вище характеристик війни гібридної, адже «ведеться із використанням всіляких доступних тактик боротьби, як регулярних чи нерегулярних, так і кібернетичних із можливістю застосування зброї масового знищення, а також інформаційної, психологічної та пропагандистської війни із використанням останніх інформаційних і медійних технологій» [46, с. 20]. Причому останні засоби спрямовані і на населення країни-агресора.

Повномасштабна війна в Україні продемонструвала світу не лише «гібридні» загрози втрати незалежності окремої держави, але й справжні ядерні загрози світовій безпеці. Йдеться не лише про можливість застосування противником ядерної зброї, але й перманентні загрози ядерного ураження через пошкодження атомних електростанцій на території України внаслідок воєнних дій (обстріл або ракетна атака на активну зону одного або кількох із 15 реакторів чотирьох діючих атомних електростанцій України може призвести до широкомасштабної ядерної катастрофи) та інші техногенні катастрофи, наслідками яких можуть бути незворотні зміни кліматичних умов світу.

Російські війська захопили Чорнобильську АЕС 24 лютого 2022 року. Через пошкодження високовольтної лінії, усі ядерні об'єкти Зони відчуження залишилися без електропостачання. На початку квітня Україна відновила

контроль над ЧАЕС, однак бомбардування продовжувалися, спричиняючи пожежі та збільшуючи ризик поширення радіонуклідів за межі зони відчуження. Окрім Чорнобильської АЕС, російські військові здійснювали дії на інших об'єктах ядерної енергетики України. Для запобігання катастрофічному сценарію необхідні демілітаризація та деокупація ЗАЕС, а також відновлення повного контролю України над дотриманням норм ядерної та радіаційної безпеки [173, с. 14-17].

Сучасними викликами в екологічній сфері загальносвітового рівня вважають такі фактори глибинних порушень у всіх частинах біосфери, як глобальні кліматичні зміни, що проявляються у таненні льодовикового покриву, порушенні усталених метеорологічних режимів та зміні термічного стану океанічних течій; антропогенне забруднення океанічних вод, а також погіршення якісних характеристик і зменшення обсягів доступних запасів прісної води; процеси деградації ґрунтового покриву, скорочення лісових екосистем і трансформації електромагнітних параметрів земної кори [194].

За час становлення незалежності в Україні накопичилося багато загрозливих змін у сфері основних ресурсів забезпечення життя. Тривалий промисловий видобуток мінеральної сировини призводить до незворотних порушень геологічного середовища. Такі фактори спричиняють значне забруднення земель, джерел питної води та приземного повітря, що веде до незворотних змін і деградації геохімічних ландшафтів. Ситуація ще більше загострилася через російську воєнну агресію, наслідки якої можуть поширитися на інші європейські країни, спричинивши довготривалі порушення екосистем не лише в Україні, а й у державах ЄС. Розуміючи важливість даної проблематики, українська влада продовжує роботу над національним кліматичним законодавством і Національним планом енергетики та клімату. Про це, зокрема, свідчить затвердження у червні 2024 року Національного плану з енергетики та клімату до 2030 року, який спрямований на гармонізацію екологічної, енергетичної та економічної

політики задля сталого розвитку країни. Документ розроблено відповідно до вимог Регламенту (ЄС) 2018/1999 та найкращих практик держав-членів ЄС, враховуючи зобов'язання України в межах Енергетичного Співтовариства та її інтеграцію до ЄС [141].

Серед важливих ініціатив варто відзначити оновлення та вдосконалення національної системи моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів. У березні 2023 року ухвалено зміни до законодавства, що регулює державний моніторинг, зокрема щодо якості повітря. Водночас необхідно подальше вдосконалення процесів збору, обробки, звітності та поширення інформації про стан атмосферного повітря, а також контролю та планування інвестицій у цій сфері. Скорочення викидів метану вважається одним із ключових інструментів у боротьбі з глобальним потеплінням та досягненні цілей Паризької кліматичної угоди. У зв'язку з цим Україна приєдналася до міжнародної ініціативи «Global Methane Pledge», яка передбачає зменшення глобальних викидів метану щонайменше на 30% від рівня 2020 року до 2030 року та впровадження найефективніших методів їх оцінювання [173, с. 40].

Реагування на глобальні виклики в умовах війни висувають особливі умови до владних інститутів України. Це пов'язане з тим, що «країна, залучена у наступальні (оборонні) бойові дії, постає перед необхідністю створення додаткових органів воєнно-політичного управління, нових збройних формувань та технологій їх застосування, широких форматів владно-суспільної взаємодії в умовах воєнного часу, входження до воєнно-політичних коаліцій або ж їх ініціативного створення. Досягти цього неможливо без трансформації політичної системи, її пристосування під потреби війни» [196, с. 70].

Війна, розв'язана російським агресором, стала серйозним випробуванням для українського суспільства, яке потребує глибокого аналізу та розуміння для формування ефективної стратегії протидії. Україна

зіткнулася зі складним завданням: як, незважаючи на об'єктивні труднощі та обмеження у сфері безпеки, зберегти функціонування демократичних інститутів, продовжувати реформи, спрямовані на модернізацію суспільства та досягнення євроінтеграційних цілей? Формулювання викликів, на які повинне знайти відповідь українське суспільство викладене, зокрема, в «Стратегії забезпечення державної безпеки» [202]. В цьому документі до ключових загроз національній безпеці України віднесені: системна агресивна діяльність Російської Федерації із застосуванням політичних, економічних, військових та інформаційно-психологічних інструментів; порушення норм міжнародного права і фундаментальних прав та свобод людини з боку окупаційних адміністрацій РФ; деструктивний інформаційно-пропагандистський вплив, спрямований на дестабілізацію суспільства та підрив національної єдності, а також соціально-економічні й правові диспропорції, що знижують рівень добробуту населення, рівень довіри до державних інститутів і сприяють поширенню насильницьких проявів.

Розгорнутий аналіз внутрішніх чинників, що негативно впливають на рівень безпеки українського суспільства в умовах війни, представлено в аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень. Узагальнення експертних оцінок за частотою їх згадування дає змогу вибудувати ієрархію внутрішньополітичних загроз у контексті повномасштабної війни, серед яких домінують корупція (22), ефективність та інституційна спроможність органів влади (19), процеси горизонтальної дезінтеграції суспільства (13), функціонування УПЦ (МП)/РПЦ (12) і демографічні проблеми (10). Меншою мірою, але водночас суттєвий вплив мають діяльність проросійських сил і колаборантів (9), зниження ефективності демократичних інститутів, обмеження громадсько-політичних свобод і послаблення комунікації між владою та суспільством (8), вплив російських розвідувальних структур і агентурних мереж, зокрема в державних інституціях (6), відсутність чіткого бачення майбутнього та

цілісної економічної стратегії розвитку під час і після війни (6), а також внутрішньополітичні конфлікти (5) [3].

Аналіз наведених даних свідчить, що корупція є чинником послаблення національної стійкості держави, оскільки вона ускладнює реалізацію модернізаційних та євроінтеграційних реформ, обмежує здійснення громадянських прав і свобод, а також знижує рівень суспільної підтримки політичної влади, дискредитованої корупційними практиками та публічними викриттями. Водночас потенційні загрози ефективному функціонуванню державних інститутів пов'язані з надмірною концентрацією владних повноважень, спробами гальмування процесів децентралізації та необґрунтованим домінуванням військових адміністрацій у системі місцевого самоврядування.

Сучасний цивілізаційний конфлікт полягає у протистоянні демократичних цінностей і авторитарних моделей суспільно-політичного устрою. Для України збереження демократичних інститутів є ключовим, оскільки захист від агресора означає підтвердження цивілізаційного вибору та формування відкритого суспільства. Довготривалі соціологічні дослідження засвідчують стійку підтримку українським суспільством демократичної моделі суспільства (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Динаміка орієнтацій українців щодо моделі суспільства
(2012-2022 рр.), %.**

Модель суспільства	2012	2013	2016	2021	2022
Демократична	50,9	47,9	54,0	54,0	63,9
Авторитарна (за визначених умов)	19,6	22,5	19,8	19,6	13,8
Не має значення	18,3	16,7	15,0	16,7	13,1
Важко відповісти	11,2	12,9	11,2	9,7	9,2

Складено за [181].

Хоча стан війни неминуче накладає обмеження на права і свободи громадян, що створює виклики для демократії, перемога та подальша відбудова України критично залежать від суспільної згуртованості. Саме тому забезпечення життєздатності демократичних інститутів навіть у воєнний період стає стратегічним завданням, що дозволяє залучити кожного громадянина до вирішення складних державних питань. В даному аспекті цікавими є результати дослідження стану демократії в період повномасштабної війни, проведене Центром розвитку інновацій у березні 2024 року, які виявили активізацію в умовах війни співпраці громадян та органів місцевого самоврядування у прийнятті рішень (на це вказали 56,4% опитаних). До того ж, понад 60% респондентів констатували обізнаність з проєктами рішень місцевої ради та відкритість і доступність інформації, що публікується на сайтах, в соціальних мережах тощо [59]. Ці дані підтверджують міцність і ефективність демократичних відносин та інститутів в українському соціумі.

Ключове місце в дискурсі про роботу демократичних інститутів під час війни посідає питання виборчого процесу. Попри консенсус більшості фахівців щодо ризикованості та недоречності голосування в умовах активних бойових дій, експерти акцентують на важливості завчасного планування. Зокрема, старша радниця IFES А. Шушковська підкреслює, що стратегію повоєнних виборів слід формувати вже зараз: «Ми розуміємо, що вибори не можуть бути проведені під час воєнного стану, тому говоримо про вибори, які відбуватимуться після перемоги України. ... Ті аспекти, які потребуватимуть змін до законодавства або прийняття окремих законодавчих актів, мають обговорюватися вже зараз у терміновому порядку. Тому що державні органи, які мають потім імплементувати ці вимоги, повинні підготуватися до втілення нових правил, організувати масштабну інформаційно-просвітницьку кампанію серед виборців» [Цит. за: 235].

Результати соціологічних досліджень за березень 2024 року підтверджують суспільний скепсис щодо виборчого процесу в умовах воєнного стану. Майже 60% громадян виступають проти проведення загальнонаціональних виборів, тоді як підтримку цій ідеї висловили лише 22% респондентів. Основними аргументами проти виборів є ризик розколу суспільства (45%) та потенційні загрози для досягнення перемоги (42%) [148].

Отже, можна зазначити, що повномасштабне вторгнення стало катализатором трансформації політичної системи України, яка продемонструвала достатню адаптивність та стійкість. Попри вимушене обмеження певних прав і свобод заради безпеки, державі вдалося зберегти демократичний вектор розвитку та дієздатність інститутів. Ключовим досягненням стало поєднання жорсткої централізації, необхідної для відсічі агресору, із засадничими принципами демократії, що забезпечило життєздатність політичної системи в екстремальних умовах.

2.2. Особливості впливу сучасних цивілізаційних викликів на суб'єктів політико-владних відносин

Як вже зазначалося вище, цивілізаційні виклики мають глобальний характер, не обмежуються кордонами окремих держав й стосуються всього людства. Їхнє вирішення вимагає міжнародної співпраці, нових підходів до процесу і механізмів управління, розвитку стійких систем, забезпечення безпеки та стабільності.

Розпад СРСР і перехід країн, що входили до цього об'єднання, до формування нових політичних систем, низка демократичних революцій (Кольорові революції, «Арабська весна», Революція гідності в Україні та інші), процеси децентралізації, інформаційного і технологічного розвитку надають підстави не лише для вивчення сутності трансформаційних змін у

політико-владних відносинах, а й спрямовують на осмислення їхньої структурної основи, ролі політичних акторів і суб'єктів. Якщо політико-владні відносини розглядати як процес взаємодії, то основними структурними елементами можна виокремити мету, учасників (держава, політичні інститути, групи інтересів, суспільство), інструменти (закони, норми, механізми примусу, ідеологія, маніпуляція, переконання тощо), результат як досягнення мети.

Для осмислення суб'єктного аспекту політико-владних відносин використаємо підхід, який використовується у східно-європейській науковій традиції і підтримується вітчизняними дослідниками щодо категоризації понять політичного суб'єкта, політичного актора, політичної суб'єктності, політичної безсуб'єктності. Згідно з чим ми розглядаємо такий зміст понять:

політичні актори – це «інституалізовані і неінституалізовані телеологічні гравці (індивіди, групи інтересів, мегаактори), що є носіями власних чи делегованих капіталів та інструментів для здійснення політичного формування дискурсів заради досягнення своїх цілей» [138, с. 222];

політичний суб'єкт – це особа, соціальна група, організація чи інститут, що самостійно приймають політичні рішення, які призводять до суттєвих змін у політичній сфері, формують колективні смисли і цінності, інституціоналізують процеси, створюють нові соціальні моделі;

політична суб'єктність – здатність і реальні можливості суб'єкта викликати чи ініціювати зміни, діяти самостійно, усвідомлено й відповідально у політичній сфері з метою впливу на політичні процеси та формування влади;

політична безсуб'єктність – є новою категорією у міждисциплінарних дослідженнях, яка використовується для аналізу політичного стану системи через призму ефективності управлінських рішень влади та «рівня соціальної пасивності мас» [138, с. 222].

На нашу думку, стан політичної безсуб'єктності можуть визначати, серед іншого, брак політичної волі і відповідальності політичної еліти, державних управлінців. А також відчуження, абсентеїзм, конформізм як форми поведінки як на індивідуальному, так і на колективному рівнях.

Важливо зазначити, що політичну суб'єктність визначають такі чинники як усвідомлення своїх інтересів та позицій, політична воля, наявність ресурсів, соціальний і політичний статус, соціальна підтримка, сформовані політичні традиції та «правила гри» у політичній сфері, доступ до каналів комунікації тощо. Також впливовість кожного політичного суб'єкта має свою специфіку. Так, наприклад політичну суб'єктність держави характеризує суверенітет, економічна сфера, армія, визнання іншими державами; політичної партії – електоральна підтримка, програма, фінансування, якість і харизматичність лідерів; громадянського суспільства – ступінь самоорганізації, довіра з боку суспільних груп, здатність до мобілізації; окремої людини (громадянина) – політична культура, рівень освіти, доступ до інформації та права голосу.

Погоджуємося із дослідниками Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України у тім, що становлення незалежної Української держави відбувалося через трансформацію інститутів, успадкованих від радянської доби. Наповнення цих структур демократичним змістом виявилось складним і досі супроводжується збереженням елементів командно-адміністративної системи. У періоди суспільних криз ці старі елементи можуть впливати на формування масових настроїв і громадської думки [204, с. 4]. Крім того, для України характерні і нові виклики в управлінні політичними процесами, з яким стикаються сучасні держави. Дослідження трансформації політико-владних відносин спрямовує увагу на зміни, як у політичних процесах, так і державному управлінні. Особливої актуальності набуває проблема політичної суб'єктності, детермінант та інструментів, що впливають на результативність

владно-управлінської діяльності. Вивчення окреслених аспектів сприяє модернізації демократичних інститутів, активізації участі громадян та формуванню стратегічного потенціалу для сталого розвитку держави в умовах глобальної динаміки і сучасних викликів. Окремі питання означеної проблеми розглянуті в авторській статті [225], де обґрунтовано доцільність використання міждисциплінарного підходу, із застосуванням знань політичної, філософської, психологічної, соціологічної та правової наук.

Концептуалізація влади в політичній науці базується на її розумінні як одого із видів соціальної взаємодії, що реалізується через систему відносин між різними учасниками політичного процесу. Якщо розглядати владні відносини, то їх структура базується на суб'єкт-об'єктній дихотомії, де суб'єкт ініціює вольовий вплив на діяльність об'єкта задля реалізації певних політичних чи управлінських завдань. Відповідно, серед базових умов реалізації влади є здатність і можливість суб'єкта впливати на поведінку інших.

Універсальність поняття впливу дозволяє диференціювати соціальну взаємодію за сферами її прояву – економічну, медійну, соціокультурну тощо. Політичний вплив постає специфічним різновидом цієї взаємодії, що детермінується закономірностями функціонування політичної системи. Політична наука розглядає вплив як базовий елемент владних повноважень та державного управління [14, с. 10]. Зокрема, В. Бабка визначає політичний вплив у такий спосіб: «це процес взаємодії суб'єктів політичної системи, виражений в діях агента впливу, метою та/або наслідком яких є зміна поведінки, поглядів, почуттів адресата впливу в середовищі політичного буття чи зміна самого середовища» [14, с. 49-50]. Серед основних характеристик політичного впливу фахівець виокремлює універсальність методів, підходів, механізмів, учасників та ситуацій їх реалізації; це може бути як разова дія, так і тривалий процес. Характерною ознакою є мінливість, яка полягає в динамічній зміні учасників і взаємовідносин між ними.

Передбачено можливість зворотного зв'язку, що виявляється через адаптацію дій суб'єкта до прогнозованих чи випадкових змін у стані об'єкта впливу. Цей вплив може бути свідомим, вольовим та цілеспрямованим або неусвідомленим, нецільовим і фронтальним [15, с. 359-360].

Вище зазначено, що в основі владної взаємодії лежить зв'язок між агентом впливу (суб'єктом) та його адресатом (об'єктом). При цьому саме суб'єкт є першоосновою формування владного дискурсу. В українській політології виокремлюють поняття суб'єкта і об'єкта політики. Категорія «суб'єкт політики» інтерпретується як «діюча особа, соціальна група, організація, які, керуючись тими чи іншими інтересами й, використовуючи певні політичні засоби, виявляють себе у сфері політики» [167, с. 342]. Дослідники акцентують увагу на тому, що в межах політичного аналізу суб'єкт постає як «ініціатор і носій предметно-практичної діяльності, що спричиняє певні зміни в політичних відносинах суспільства; особа, організація або соціальна група, які усвідомлюють цілі і завдання політичної діяльності, відносно самостійно беруть участь у політичному житті» [98, с. 4]. Об'єктом політики розглядається «особа, соціальна група, організація, а також суспільні явища, процеси й ситуації, на які спрямовані діяльність і вплив політичних суб'єктів» [168, с. 342]. До об'єктів політичної влади відносять як суспільство загалом, так і його функціональні сфери: економічну, соціальну, духовну та науково-технічну [24, с. 70].

Загалом, проблематика суб'єктності у політичній сфері привертає увагу науковців різних галузей гуманітарної науки, що позначається на розмаїтті підходів та поглядів. Спираючись на класифікацію А. Краснякової, можна виокремити підходи щодо дослідження політичної суб'єктності, кожний з яких фокусується на певних аспектах цього феномену. Зокрема, загальнотеоретичний підхід забезпечує міждисциплінарний синтез філософських та політологічних знань для розкриття онтологічної сутності, структури та детермінант формування і розвитку політичної суб'єктності.

Психологічний ракурс спрямований на аналіз індивідуального виміру політичної активності та поведінкових стратегій особистості. У межах соціологічного підходу увага акцентується на колективній суб'єктності соціальних груп та інститутів. Нарешті, комунікативний підхід дозволяє дослідити вплив цифровізації на політичну культуру і соціалізацію, специфіку формування політичної суб'єктності «кіберпокоління» [98, с. 2-3].

Певна концептуальна неоднозначність питання політичної суб'єктності підтверджується різними підходами щодо її визначення у філософії та політології. У межах їхнього порівняльного аналізу науковиця зазначає, що у політичній науці «політичну суб'єктність розглядають як здатність впливати на поведінку інших осіб, викликати певні зміни в політичних відносинах, готовність брати на себе відповідальність за наслідки своїх політичних дій» [98, с. 4]. Філософське бачення політичної суб'єктності апелює до розуміння її як «сукупного результату об'єктивної можливості політичної дії і суб'єктивної спроможності до неї» [98, с. 4]. Спільним у обох науках, як зауважує дослідниця, є головний критерій у трактуванні – це «результативність політичної дії, яка передбачає вплив на політичні процеси. Під політичною суб'єктністю розуміється здатність суб'єкта викликати політичні зміни» [98, с. 4].

Продовжуючи цю логіку, інша дослідниця У.-Ю. Богайчук підкреслює, що «суб'єктом політичної влади є безпосередній носій влади, який організовує поведінку об'єкта владними засобами ...» [24, с. 70].

Теоретичне та методологічне осмислення поняття політичної суб'єктності, а також пов'язаних з ним категорій, здійснюється у межах низки наукових підходів. Так, Т. Нагорняк, Н. Наталіна та М. Польовий питання суб'єктності аналізують через синтез класичних та новітніх підходів. Згадані фахівці обґрунтовують використання інституціоналізму, системної теорії, постбіхевіоралізму, теорії груп інтересів, активістської соціології та акторно-мережевого підходу. Дослідники інтегрують синергетичну

парадигму в аналіз сучасного світопорядку, запроваджуючи дослідження тренду «безсуб'єктності» і методології його вивчення як однієї з характеристик нелінійності політичних трансформацій [138].

Варто вказати на те, що суб'єкт та об'єкт політики перебувають у стані діалектичної єдності. Їхня взаємодія розгортається у мінливому середовищі (економічному, правовому, соціокультурному), чинники якого безпосередньо корегують діяльність учасників владних відносин. За певних умов актори, що виступають суб'єктами, можуть набувати статусу об'єктів впливу. Зокрема, громадяни та різні соціальні спільноти (територіальні, професійні, демографічні) можуть бути суб'єктами політики, проте одночасно вони та їхні суспільні відносини постають об'єктами владного регулювання.

Об'єкт політики може змінювати свій статус, перетворюючись на дієвого актора у тому випадку, коли зачіпаються його важливі інтереси, базові потреби, а також при наявності умов – політичного режиму, правової системи тощо. Відповідно мова може йти про формування політичної суб'єктності як усвідомленої участі в політичному процесі (А. Краснякова) [98]. Також трансформація об'єкта політики в політичного актора може бути обумовлена низкою таких причин як демократизація політичної системи; зміна законодавства у країні; зростання рівня освіти; революції тощо.

У межах демократичної політичної системи політичний актор має володіти дієвим інструментарієм впливу, а також демонструвати здатність до раціонально-критичного сприйняття та оцінки політичної ситуації, дій влади. Важливим питанням у цьому є довіра до влади, ступінь легітимності влади у суспільстві, політична освіченість громадян. Згадані аспекти формують базис легітимності влади, що виражається через спектр реакцій – від підтримки та виконання розпоряджень до соціального спротиву. Оскільки в демократичній системі народ є первинним суб'єктом легітимації, саме його прерогативою є надання владі кредиту довіри або її делегітимація.

Для розуміння типології політичних акторів і політичних суб'єктів можна використати класифікації, що вироблені у сучасній політичній науці. Так, у «Політологічному енциклопедичному словнику» мова йде про: особу як первинного суб'єкта і об'єкта політики; політичних лідерів як персоніфікованих суб'єктів і об'єктів, що здатні впливати на політичні процеси та враховувати вплив середовища, у якому діють; політичну еліту, яка формулює і реалізує державну політику; соціальні спільноти як суб'єкти і об'єкти політики; етнонаціональні спільноти; громадські організації і рухи; політичні партії; державу. Учасники взаємодії демонструють діалектичну взаємозамінність ролей, реалізуючи свій потенціал як у статусі суб'єкта, так і в позиції об'єкта політики [168, с. 342]. У згаданому підході можна побачити використання широкого поняття «суб'єкт політики», відсутність чіткого розмежування між поняттями політичних суб'єктів і політичних акторів. Водночас, положення щодо «ролі» суб'єкта і об'єкта політики дозволяє говорити про динамічність політичних відносин, змінність участі і впливу політичних акторів на політичне життя, їх політичну суб'єктність.

Відповідно до іншої класифікації, суб'єкти влади поділяються на первинні (народ як фундаментальне джерело легітимності) та вторинні (асоційовані групи, представницькі органи та групи інтересів) [24, с. 70].

Класифікацію суб'єктів політичного впливу пропонує В. Бабка. Дослідник розрізняє інституціоналізованих і неінституціоналізованих суб'єктів. Згідно з типологією дослідника, суб'єкти впливу поділяються на інституціоналізовані (партії, профспілки, громадські об'єднання, а також деструктивні угруповання) та неінституціоналізовані (експерти, лідери думок, соціальні групи), вплив яких має епізодичний характер [14, с. 18]. Спираючись на теоретичні напрацювання Р. Мертона, вище згаданий науковець вказує на типологію агентів впливу крізь призму масштабу їхньої діяльності. Зокрема, виокремлює локальний тип акторів, чия увага зосереджена на «місцевих проблемах та задоволенні своїх інтересів на

регіональному рівні (місцеві, регіональні еліти)» [Цит за:14, с. 18]. Іншим є «космополітичний тип агентів впливу, які зорієнтовані на широке коло проблем та інтересів (еліти й лідери загальнодержавного та світового рівня)» [цит за: 14, с. 18]. Класифікація Р. Мертон також містить поділ за обсягом компетенцій: мономорфний тип (вплив лише в одній вузькій сфері діяльності) та поліморфний (вплив, що поширюється на кілька суспільних сфер одночасно, які можуть не пов'язуватися між собою) [Цит. за: 14, с. 18].

Типологізація суб'єктів впливу базується також на диференціації за рівнем повноважень (державні, муніципальні, партійні та громадські інститути), галузевою спрямованістю (політична, економічна та соціальна сфери) та ступенем легітимації (офіційні інституції і позасистемні, неформальні групи впливу).

Досліджуючи психологічний аспект формування політичної суб'єктності людини, А. Краснякова, слушно наголошує на сформованості усвідомленої та відповідальної політичної участі [98]. Це пов'язано серед іншого із системою політичних орієнтацій, цінностей, усвідомлених мотивів і моделями поведінки людини. Аналіз моделей політичної поведінки надає змогу виокремити ієрархію ролей, кожна з яких наділена специфічним рівнем суб'єктності. Вагоме місце посідають лідери, чий вплив ґрунтується на особистому авторитеті, фахових компетенціях та офіційному статусі, що дозволяє їм очолювати рухи. Не менш вагомою ланкою виступають активісти, які виконують роль комунікатора між керівниками та прихильниками. Вони не лише транслюють ідеї, а й спроможні коригувати стратегічні та тактичні підходи, надаючи дієву підтримку лідерам. Своєю чергою, категорія послідовників переважно зосереджена на сприйнятті та засвоєнні пропонованих концепцій, тоді як лідери думок функціонують як своєрідні модератори суспільних настроїв. Через експертну діяльність та блогосферу ці актори здатні змінювати характер політичного дискурсу – від раціонального обґрунтування до емоційного забарвлення. Таким чином, їхній

вплив стає визначальним чинником, що формує особливості громадянської активності та визначає динаміку сучасних політичних процесів.

Залежно від ступеня залученості у політико-владні відносини, можна вести мову про такі рівні політичної суб'єктності людини (як її здатності впливати на політичні зміни): об'єкт політики та політичних процесів; опосередкована участь у політичній сфері; активна громадська та політична діяльність; фахова політична діяльність; політичне лідерство загальнодержавного або загальнонаціонального рівня [14].

Політична суб'єктність може виявлятися як в індивідуалізованій, так і колективній формах. Розглядаючи індивідуальну форму суб'єктності у політичних відносинах, можна виокремити громадянську активність і політичну участь (участь громадян у виборах, референдумах, протестах чи інших формах прямої демократії); діяльність лідерів думок і громадських активістів; участь у політичній мобілізації (окремі громадяни можуть брати на себе роль «агітаторів» чи «мобілізаторів», залучаючи інших до участі у політичних діях, серед яких протестні рухи чи акції спротиву тощо). Слід додати, що активізація учасників політичного процесу може призводити до зміни форм політичної участі, спонукати до використання новітніх методів суспільного впливу.

Колективна політична суб'єктність відображає динаміку групових взаємодій, де системна мобілізація потенціалу та кооперація акторів стають вирішальними чинниками впливу на політичну реальність. Ці актори можуть виявляти активну позицію у політичних дискусіях, виступати за зміни в політичній системі, включати політичні питання в публічний контекст. Серед таких акторів можуть бути і соціальні рухи, протестні рухи, акції громадянської непокори, що здатні вплинути на баланс сил у державі, стати каталізаторами політичних змін.

Прикладом колективної форми політичної суб'єктності є громадянське суспільство, яке не лише здатне активно впливати на політику через

адвокацію, але й здійснювати моніторинг та контроль за діяльністю органів влади. Відзначимо посилення політичної суб'єктності цього інституту в Україні в умовах російсько-української війни. Воно демонструє здатність до самоорганізації, консолідації зусиль у протидії збройній агресії, а також впливає на органи державної влади. Крім того, волонтерські організації часто більш ефективно, ніж державні структури, збирають кошти, надають допомогу армії та піклуються про вимушених переселенців, ветеранів російсько-української війни, родини зниклих безвісти тощо. Дослідниками відзначається, що перемога Майдану також була забезпечена не формальними інститутами, а активністю самих громадян [204, с. 20-21].

Процес трансформації політико-владних відносин, як вже вище було зазначено, відрізняють складність і багаторівневність, що зазнає вплив як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Політична суб'єктність як здатність і реальні можливості суб'єкта викликати чи ініціювати зміни, визначається політичними умовами, зокрема типом політичного режиму, дієвістю правових норм і правил, політичною (не)стабільністю у державі та функціонуванні політичних інститутів. Дію цих умов посилюють геополітична ситуація, вплив міжнародних організацій. Не менш вагомими є економічні, соціальні, культурні чинники та технологічний прогрес (діджиталізація управлінських процесів, розвиток інструментів електронної демократії та урядування) тощо.

Крім того, політичну суб'єктність обумовлюють ресурси. Мова йде про обсяг та ефективність використання економічних, адміністративних, інформаційно-комунікативних, людських ресурсів. Суб'єктність легітимізується та обмежується формальними і неформальними правилами, серед яких можна виокремити правовий статус, ступінь інституціоналізації актора, рівень довіри та легітимності, можливості для участі у прийнятті рішень. Не менш значимим є вольовий чинник, що характеризує особистісні риси актора, що пов'язане з усвідомленстю інтересів, розумінням своїх цілей

та місця у політичній системі. Якщо мова йде про індивідуальну форму суб'єктності, то важливими будуть здатність і готовність актора діяти, брати відповідальність, конкурувати з іншими суб'єктами, відстоювати власні позиції тощо. У колективних формах політичної суб'єктності набуває значення спроможність актора узгоджено діяти в команді.

Таким чином, політична суб'єктність – це здатність суб'єкта використовувати владу, хараткрисується динамічністю, рухливістю, перевіряється та підтверджується через залучення наявних ресурсів, інституційну ефективність і політичну волю в умовах конкретного суспільного та глобального контексту.

Політичну суб'єктність визначають як вище згадані чинники, а також і форми, у яких відбувається зміна політико-владних відносин. Зокрема, еволюційна форма характеризує поступові, безперервні зміни, що відбуваються в межах існуючої системи; революційна – радикальні зміни, які часто супроводжуються політичними кризами або переворотами; гібридна – поєднує елементи еволюційних і революційних змін.

Слід зазначити, що перераховані вище умови, а також цивілізаційні виклики, про які мова йшла у попередньому підрозділі, приводять до змін у політичних суб'єктах та їхній впливовості. Зокрема, спостерігається трансформація ролі держави від домінуючого суб'єкта до координатора складних політичних процесів. Водночас відбувається посилення суб'єктного потенціалу громадянського суспільства, що реалізується через розширення використання механізмів електронної демократії та соціальних мереж.

У визначенні функцій і повноважень влади та обсягу повноважень влади спостерігається комплексна динаміка, спричинена кількома взаємопов'язаними процесами, зокрема глобалізацією, децентралізацією, цифровізацією. Глобалізаційні процеси здатні до обмеження монополії держави на владу та посиленні впливу транснаціональних корпорацій, міжнародних організацій та неурядових міжнародних організацій на

суспільно-політичні процеси. Децентралізація викликає перегляд повноважень між центральною та місцевою владою, розширення повноважень і автономії органів місцевого самоврядування. Розвиток інформаційно-комунікативних технологій спричиняє зміни у механізмах політичного впливу, активізує вплив соціальних мереж, сприяє розширенню можливості для політичної участі громадян тощо.

В ієрархічній структурі цінностей відбувається відчутна трансформація пріоритетів. Під тиском глобальних детермінант – збройних конфліктів, геополітичної нестабільності, міграційних хвиль – спостерігається посилення значення цінності державного суверенітету і безпеки як фундаментальних орієнтирів. Формування безпекового середовища, кліматичні зміни впливають на переосмислення ресурсного управління і посилення міжнародного співробітництва як одного із інструментів забезпечення національної, політичної, економічної, екологічної та економічної стійкості.

У сфері управлінської діяльності спостерігається низка амбівалентних тенденцій, спричинених технологічними та комунікаційними змінами. Так, застосування новітніх інформаційних технологій, зокрема великих даних та штучного інтелекту, з одного боку, значно підвищує ефективність державного управління та прийняття рішень. З іншого боку, ця технологічна інтеграція породжує нові загрози, пов'язані з інформаційною безпекою та потенційним розвитком цифрового авторитаризму. Поширення дезінформації негативно впливає на легітимність політичних інститутів та підриває суспільну довіру. Соціальні мережі також демонструють подвійний ефект – як розширюють можливості громадян для політичної участі, так і здатні спричиняти або посилити політичну поляризацію та фрагментацію суспільства.

Слід виокремити зміни у традиційних моделях владних відносин, що характеризується зміною їхньої структурної конфігурації. Цей процес відбувається через доповнення (або часткове витіснення) вертикальних

ієрархічних структур горизонтальними мережевими формами, що обумовлює появу нових політичних акторів, які володіють різним ступенем впливу. Крім того, посилюється роль локальної демократії та самоврядування, що відображає тенденцію до децентралізації політичних рішень. Також посилюється вагомість експертних спільнот у процесах формування та оцінювання публічної політики тощо.

Коли мова йде про суб'єктність держави, то науковцями вона оцінюється її здатністю діяти як самостійний, незалежний та відповідальний учасник політичних процесів (внутрішніх, міжнародних). Вона поєднує формальні юридичні ознаки (суверенітет) і фактичні політичні, економічні, соціокультурні, військові ресурси (спроможність діяти). Держава як політичний суб'єкт, представляє, реалізовує і захищає національні інтереси, дотримуючись визначеної мети та стратегії. У цьому процесі пріоритетну роль відіграють національні еліти. Ефективність їхньої діяльності безпосередньо залежить від компетентності, організованості, спроможності консолідувати суспільство та мобілізувати його для виконання обраного курсу. З огляду на сучасну мінливу геополітичну та гео економічну ситуацію, прогностична здатність еліт передбачати глобальні цивілізаційні тренди набуває особливого значення [204, с. 6].

Держава, як суб'єкт політико-владних відносин, відіграє ключову роль у координації складних політичних процесів, забезпечуючи стабільність, баланс інтересів та ефективне функціонування суспільства. Вона є зосередженням механізму управління, що регулює взаємодію між політичними інститутами та громадянським суспільством, між соціальними, а також і політичними об'єднаннями, в середині них. Держава, виступаючи як координатор чи арбітр у політичному середовищі, забезпечує баланс інтересів різних груп; встановлює «правила гри» через закони та нормативно-правові акти, здатна втрутитися у конфлікти, запобігаючи їх ескалації та підтримуючи політичну стабільність в суспільстві. Інструменти, які

використовує держава, це: правові механізми (створення законодавчих норм, які регулюють політичну діяльність); інституційні механізми (функціонування уряду, парламенту, судової влади, що забезпечує реалізацію політичних рішень); дипломатія та зовнішньо політичні відносини; діалог і взаємодія з громадянським суспільством через консультації, громадські ради, референдуми тощо.

Політичну суб'єктність держави визначає ефективність державного управління, його здатність адаптуватися до сучасних викликів і протистояти загрозам безпеки, підтримувати діалог із суспільством і вдосконалювати політичні механізми. У контексті вимірів ефективності державного управління О. Руснак пропонує два загальних виміри – гуманістичний і зовнішній. Щодо першого, то ефективність визначається створенням умов формування «ефективного громадянина», що передбачає «умови для формування та функціонування вільного громадянина-актора і умови для реалізації цього актора як особистості, яка здатна впливати на всебічне життя (економічне, політичне, суспільне, сімейне). Таке «життя» може вказати на ефективність існуючого державного управління, або навпаки, підкреслити його неефективність» [187, с. 84].

Зовнішній вимір ефективності державного управління («ефективна держава») – це діяльність «державного суб'єкту на міжнародному рівні, яка обумовлена внутрішнім змістом, передбачає конкурентоспроможність, економічну ефективність, а також військову міць» [187, с. 84]. Обидва виміри конретизується через галузеві та інституціональні управлінські практики держави. Також дослідник робить слушний висновок про потребу перегляду теорії міждержавного та регіонального співробітництва за сучасних умов світового порядку, особливо у контексті військової агресії. Це включає, на думку О.Руснака, «створення необхідних наукових і економічних компонентів, спрямованих на підтримку миру, безпеки та ефективного управління в регіоні. ... вимагає розробки стратегій, які забезпечують не

лише економічну чи військову ефективність, але й гармонійний розвиток суспільства з урахуванням гуманістичних цінностей та міжнародного співробітництва» [187, с. 85].

Вітчизняні науковці – І.Петренко, О.Салтовський, В.Федорченко, Р.Коршук – пропонують оцінювати рівень суб'єктності держави на глобальному рівні за трьома основними блоками: внутрішня самостійність (компетенція та автономність в управлінні внутрішніми справами); зовнішня ефективність (успішна взаємодія з іноземними партнерами для взаємовигідної співпраці та розробки програм для вирішення міжнародних проблем і конфліктів; глобальний вплив (участь у формуванні міжнародних «правил гри»). Згідно цих блоків Україна продемонструвала внутрішню самостійність під час повномасштабного вторгнення Росії, коли українська влада організувала оборону проти переважаючих сил, зберегла контроль над економічною та іншими сферами, посилила роль країни на міжнародній арені. З початку повномасштабної збройної агресії РФ Україні вдалося зміцнити стратегічні відносини з США, Британією та Євросоюзом. Президент і Міністерство закордонних справ України, діючи спільно з союзниками, впровадили механізми санкцій проти Росії, забезпечили регулярне постачання новітніх озброєнь та фінансову підтримку. Знаковим досягненням стало отримання Україною статусу кандидата на вступ до ЄС [160, с. 137-138].

Ще раз звернемо увагу на зміну уявлень про політичну суб'єктність громадянського суспільства в Україні. В умовах війни громадські об'єднання вийшли за межі політичного впливу, ставши вирішальними агентами стійкості держави і суспільства. Це виявляється у наданні гуманітарної допомоги, захисті прав внутрішньо переміщених осіб та міжнародній адвокації інтересів України. Історично, здатність громадських об'єднань мобілізувати суспільство і стимулювати зміни була виявлена під час Помаранчевої революції та Революції Гідності. Науковці відзначають певні

зміни у їх діяльності – від активної праці у сферах прав людини, боротьби з корупцією та вирішення соціальних питань до виконання життєво важливих безпекових функцій, підтримки обороноздатності та надання екстреної допомоги. Ця трансформація перетворює громадські організації на акторів, які поєднують політичні функції із завданнями, критично важливими для національної безпеки та виживання [169, с. 398-399].

Сучасний політичний простір інтегрує міжнародні організації (міжурядового та неурядового рівнів) як акторів, здатних коригувати внутрішньо- та зовнішньополітичні процеси. Глобальна взаємозалежність та спільні виклики сучасності трансформують статус цих інституцій, перетворюючи їх на впливових учасників глобального управління. Їхня роль у владних відносинах реалізується через розгалужений інструментарій: від стратегічної співпраці та фінансової підтримки до санкційного тиску, надання безпекових гарантій чи експертних рекомендацій. Серед основних напрямів впливу міжнародних організацій на систему політико-владних відносин можна вокремити політичний, економічний, безпековий, правозахисний. Це безпосередньо реалізується у такій діяльності: посередництво у конфліктах; надання фінансової підтримки у вигляді кредитів, грантів від Світового банку, МВФ або інших інституцій для проведення певних реформ; регулювання чи встановлення правил міжнародної торгівлі; формуванні спільного оборонного простору через членство в союзах, що трансформує оборонну стратегію держави; участь у міжнародних миротворчих операціях для врегулювання конфліктів; забезпечення міжнародних стандартів прав людини через систему зовнішнього моніторингу; тиск на уряди для дотримання демократичних норм та підпорядкування національної правової системи рішенням міжнародного правосуддя.

Дослідниками і практиками надається неоднозначна оцінка щодо політичного впливу міжнародних організацій. Так, оцінюючи їхній вплив на

економічну сферу, Є. Воронюк, О. Ярмош, М. Айорінде вказують, що «Досягнення міжнародними організаціями поставлених перед ними цілей спровокувало існуючу ситуацію співробітництва в світі, яка характеризується акумулюванням в «руках» міжнародних організацій інструментів впливу на економічну політику на національному та глобальному рівнях» [36]. Дослідники також підкреслюють, що міжнародні організації відіграють важливу роль у зміцненні світових інтеграційних процесів. Це відбувається завдяки об'єднанню країн з різним рівнем економічного, технічного та наукового потенціалу, а також наданню фінансової підтримки країнам, які мають у ній потребу [36].

Разом з тим, це спричинило і низку ризиків. Зокрема, вплив на суверенітет держави і загроза національній незалежності; бюрократична інерція (громіздкі процедури узгодження, що сповільнюють ухвалення рішень та знижують їхню результативність; політична ангажованість. Дослідники зазначають, що фінансові міжнародні організації здійснюють як прямий урядовий, так і непрямий вплив на економічну політику. Непрямий вплив реалізується через «співпрацю фінансових організацій із реальним сектором економіки, що іноді призводить до непередбачуваних ефектів для деяких урядів, але очікуваних для міжнародної спільноти» [36].

Функціональний вплив міжнародних організацій реалізується через механізми регулювання, посередництва та контролю, що спричиняє трансформацію владних відносин на національному та глобальному рівнях. Результативність такої діяльності детермінується готовністю держав до конструктивної взаємодії та дотримання міжнародних нормативів, а також інституційною спроможністю самих організацій реалізовувати визначену місію. Збройна агресія Росії проти України (починаючи з 2014 року і включаючи повномасштабне вторгнення 2022 року), а також її дії (анексія Криму, геноцид, ядерний шантаж і нехтування міжнародним правом), актуалізували необхідність перегляду ролі міжнародних організацій,

особливо ООН та її структурного органу – Ради Безпеки. Реакція Ради Безпеки ООН на ці події виявила недосконалість та бюрократизованість організації, що підриває довіру до неї як до головного гаранта міжнародного миру та безпеки й, відповідно знижує її авторитетність, репутаційність і політичну суб'єктність у міжнародних відносинах.

Суттєвими є зміни у політичній суб'єктності органів місцевого самоврядування через упровадження децентралізації влади. Цей процес передбачає передачу функцій та повноважень від центральних урядових структур до місцевих органів самоврядування. Проблема децентралізації в контексті реформи публічного управління та регіонального розвитку в Україні досліджується багатьма вітчизняними науковцями і є предметом дискусій в теоретичній та практичній площині [60].

Вивчаючи проблеми та перспективи впливу децентралізації владних відносин на розвиток регіонів, К. Лур'є зазначає, що децентралізація передбачає розподіл завдань, повноважень і ресурсів на різних рівнях: національному, регіональному та місцевому. Це особливо стосується передачі більш широких повноважень, функцій і ресурсів від державних структур до органів місцевого самоврядування [122, с. 80].

Децентралізація влади впливає на розподіл ресурсів, механізми прийняття рішень й загалом на взаємодію між державою і громадянським суспільством. Процес передбачає розширення повноважень місцевих органів влади, що дозволяє громадам обирати своїх представників і визначати політику на рівні громади; надання місцевим органам влади фінансової автономії (право розпоряджатися частиною податків і зборів); створення механізмів для самостійного розвитку громад через місцеві бюджети, інвестиції та підтримку бізнесу тощо. Якісні зміни, ініційовані децентралізацією у сфері політико-владних відносин, можуть бути зведені до головного результату – посилення політичної суб'єктності на рівні регіонів

та місцевих територіальних громад. Конкретні прояви цього положення реалізуються через такі «досягнення» децентралізації:

1. Зміцнення місцевої влади: децентралізація розширює можливості місцевих громад для самостійного ухвалення рішень, зменшуючи залежність від центральних органів влади та стимулюючи розвиток громадянського суспільства.

2. Оптимізація управління: передача повноважень органам місцевого самоврядування змінює традиційну вертикаль влади, забезпечуючи місцевим органам більшу автономію, що підвищує оперативність та зменшує бюрократичне навантаження.

3. «Поглиблення» демократії: мешканці громад отримують реальну можливість впливати на управлінські процеси. Це також посилює вимоги до влади щодо підзвітності та прозорості, оскільки контроль за бюджетами та послугами переходить до громад.

4. Регіональний розвиток: децентралізація створює умови для здорової конкуренції між регіонами за інвестиції та інфраструктурний розвиток, сприяючи економічному зростанню. Водночас слід пам'ятати про ризик поглиблення їхнього нерівномірного розвитку.

5. Переформатування партійної політики і партійної системи. Автономія місцевої політичної еліти призводить до підвищення вагомості регіональних лідерів. Це безпосередньо впливає на структуру, внутрішню ієрархію та характер функціонування загальнонаціональної партійної системи.

Водночас зазначимо, що децентралізація має як окреслені переваги, так і певні ризики. Серед останніх вище згадана нерівномірність розвитку регіонів, що може загострити соціально-економічні диспропорції. Наявність слабого громадського контролю і моніторингу може спричинити зловживання з боку регіональної і місцевої влади. Конфлікт інтересів між центром і регіонами, а також високий ступінь автономії місцевої влади

можуть спричинити проблеми з координацією та узгодженням при прийнятті і реалізації політичних рішень. Успіх децентралізації залежить від ефективних механізмів контролю, справедливого розподілу ресурсів, здатності місцевих органів влади відповідати на потреби громадян, політичної обізнаності і активності громадян тощо.

На взаємодію між громадянами та державою, а також способи прийняття політичних рішень, механізми управління впливає розвиток інформаційно-комунікативних технологій. Вітчизняні дослідники звертають увагу на трансформацію влади в умовах стрімкого розвитку технологій. Зокрема, електронна демократія змінює сприйняття взаємодії між суб'єктами відносин, відзначаючись гнучкістю меж та потенційно впливаючи на зміну статусів її учасників. Фахівці відмічають, що «Політична свідомість постає у вигляді «м'якої», податливої духовної конструкції, якій на основі застосування відповідних технологій можуть бути надані принципово нові риси, зокрема й такі, що раніше вважалися неприпустимими. Політичні системи країн виглядають не як конституційно визначені константи, а як «матеріал» для невпинного експериментування як можновладців, так і широких верств населення» [167, с. 4].

За сучасних умов політика більшим ступенем відбувається в інформаційному просторі. Погоджуємося із фахівцями, що сьогодні масова комунікація «є особливим середовищем формування, поширення та функціонування різноманітних візрів сприйняття, мислення й поведінки, через засвоєння яких відбувається відтворення політично та соціокультурно значимих ідей, цінностей, орієнтирів» [167, с. 24]. У цьому контексті слушною вважаємо думку науковців про те, що сучасний медійний дискурс, сприяє не лише розширенню «кола суб'єктів політичної влади, а й зміну змісту суб'єктності як процесуальної характеристики політики. Політична влада більше не є атрибутом виключно політичних інститутів, харизматичних лідерів, професійних політиків і бюрократів чи конкретних

груп інтересів» [138, с. 220-221]. Використання сучасних інформаційних технологій, їхня простота та доступність, як зазначають дослідники «зумовили низький поріг входу у політичне поле та можливість набути стрімкої впливовості для неінституціолізованих та від початку не політичних акторів» [138, с. 221].

Вплив інформаційно-комунікативних технологій, цифрових інструментів на політико-владні відносини можна розглянути через зміни у державних процесах: упровадження електронного урядування призводить до спрощення бюрократичних процедур (наприклад, застосунок «Дія» в Україні); можливість громадян проводити моніторинг діяльності органів державної влади, що посилює прозорість влади; уведення електронного голосування спрощує процедуру виборів тощо.

Разом з тим, розвиток та використання інформаційно-комунікативних технологій надає і низку проблем у взаємодії влади і громадянського суспільства, пов'язані з інформаційною безпекою, маніпуляціями та зловживанням технологіями. Окремі аспекти цієї проблематики досліджуються, активно проводяться наукові, освітні і практичні заходи щодо підвищення медіаграмотності та кібербезпеки. Прикладами освітніх заходів в Україні можна навести створення освітніх платформ, навчальних відеокурсів та фільмів з метою формування навичок свідомого споживання інформації, медійної грамотності (проекти «Медіаграмотність» Міністерства освіти і науки України, «Фільтр» Міністерства культури та стратегічних комунікацій України; «Цифрова освіта», освітні платформи «Prometheus», «EdEra», «Дія. Освіта» та інші) [144, с. 32].

Важливим аспектом у дослідженні політичної суб'єктності вважаємо зміни щодо розуміння пріоритетності цінностей безпеки та державного суверенітету та їх впливу на зміст і форми політико-владних відносин. Нині концепції безпеки та державного суверенітету зазнають значних трансформацій через глобалізацію, активне використання цифрових

технологій, посилення міжнародної взаємозалежності та нових загроз, таких як війни, кіберзлочинність, економічний тиск, екологічні кризи тощо. Сьогодні помітними є певні тенденції щодо розуміння безпеки. Зокрема це акценти на багатовимірності безпеки; посилення ролі колективної безпеки. Раніше безпека держави розглядалася переважно у військовому аспекті – як захист території від зовнішньої агресії. Сьогодні вона включає економічну, інформаційну, екологічну, енергетичну та кібербезпеку. Також держави обирають не самостійне гарантування власної безпеки, а участь у міжнародних союзах (наприклад, НАТО, ЄС). Крім того, нині безпека стає питанням не лише національного, а й регіонального та глобального рівнів. Це спричинено і новими загрозами, зокрема війнами, що поєднують військові, економічні, інформаційні дії, а також активізацією тероризму, транснаціональної злочинності тощо. Не менш важливим питанням є екологічна безпека, адже зміни клімату стали стратегічним викликом для держав.

Актуальності набуває інформаційний суверенітет держави в умовах, коли традиційний контроль держави над інформацією слабшає через вплив соціальних мереж, цифрових технологій. Потребують вирішення проблеми захисту даних і боротьби з дезінформацією. Поняття інформаційного суверенітету, на думку О.Талдикіна, розкриває зміст «проведення незалежної інформаційної політики, контроль за інформаційними мережевими потоками, за умови забезпечення свободи слова, права на приватність та права населення на отримання достовірної інформації» [206, с. 135]. Також науковець виокремлює такі його складові як цифрова, віртуальна, медійна, інтелектуальна, ідеологічна, культурологічна, імідждова [206, с. 133-135]. Звертає увагу дослідник на значимість інтелектуальної складової інформаційного суверенітету, що пов'язується з: проблемою інтелектуального потенціалу країни; освітою та її відповідністю сучасним науковим знанням; можливостей розвитку інтелектуальних здібностей, інтелектуальною

еміграцією; осмисленням перспектив та наслідків використання штучного інтелекту [206, с. 135].

Торкаються зміни і економічного та енергетичного суверенітету держав. Санкційна політика й економічний тиск можуть бути сильнішими за військові методи впливу. Держави змушені балансувати між економічною відкритістю та захистом стратегічних галузей. Безпека та суверенітет сьогодні виходять за рамки традиційних уявлень і потребують комплексного підходу. Нові виклики і загрози змінюють структуру політико-владних відносин і вимагають нових стратегій управління, потребують швидкого реагування на нові загрози і реформу у багатьох суспільних сферах.

Сучасний світ вимагає нових підходів до механізмів управління. Глобалізація, цифровізація, економічні та безпекові виклики змушують уряди переглядати традиційні управлінські моделі. У політико-владних відносинах дедалі більше уваги приділяється ефективності, гнучкості, прозорості та залученню громадян до ухвалення рішень. Основними тенденціями зміни у стратегіях державного управління можна виокремити: перехід від централізованого до децентралізованого управління; цифровізація управління (E-Government), упровадження електронного урядування, онлайн-послуг та цифрових платформ (наприклад, «Дія» в Україні), що сприяє спрощенню бюрократичних процедур; використання штучного інтелекту для прогнозування й ухвалення рішень; посилення кібербезпеки та захисту персональних даних; орієнтація на відкритість і прозорість органів державної влади; адаптивне та кризове управління, використання швидких механізмів ухвалення рішень у кризових ситуаціях, розвиток гнучких стратегій реагування на глобальні виклики (економічні кризи, міграційні хвилі, кліматичні катастрофи); зміна ролі держави в економіці, стимулювання інновацій та залучення інвестицій. Згідно зі «Стратегією реформування державного управління на 2022-2025 роки», метою трансформації політико-владних відносин вказано «побудова в Україні компетентної сервісної та

цифрової держави, яка спрямована на захист інтересів громадян, базуючись на європейських стандартах та досвіді» [203].

Сучасне державне управління стає більш технологічним, відкритим та децентралізованим. Нові виклики змушують уряди адаптуватися до змін, використовуючи цифрові інструменти, швидке реагування на кризи та активну взаємодію з громадянами. Це своєю чергою посилює значимість довіри громадян до влади, активної громадянської участі у прийнятті рішень через цифрові технології та механізми контролю за діяльністю влади, поєднання у політичних суб'єктів як лідерських якостей, так і компетенцій кризового менеджера. Також важливим питанням залишається ціннісна основа державного управління, етичний аспект ухвалення рішень, моральні характеристики державних службовців, особливості сформованої етичної, політичної та правової культури, антикорупційна спрямованість діяльності, дотримання принципів демократії, гуманізму і справедливості. Усі ці чинники разом визначають рівень довіри до політики, влади і державних органів. Зміни і реформи системи державного управління пов'язані зі становленням «професійних, високоефективних, стабільних і авторитетних владних інститутів, діяльність яких базується на чітких моральних та професійно-етичних принципах і нормах» [146, с. 3]. Основними критеріями успішної взаємодії між державою та громадянським суспільством є довіра до влади, а також здатність державних службовців виконувати свої обов'язки ефективно, етично, професійно і коректно.

Нині значна увага науковців приділена питанню адаптації, адаптаційних можливостей управлінських процесів. Фахівці наголошують на адаптації як рисі сучасного управління, оскільки сучасне середовище характеризується постійними і динамічними змінами, при чому як у зовнішньому, так і внутрішньому аспектах. Відповідно, політична система потребує певних адаптаційних механізмів, щоб ефективно реагувати на виклики та зберігати стабільність державного управління і суспільства в

умовах невизначеності. У науковому обігу використовується поняття адаптивного управління як «управління в системі з неповною апіорною інформацією в керованому процесі, який змінюється по мірі накопичення інформації й приймається з метою покращення якості роботи системи» [136].

У розкритті сутності такого управління І. Мілаш наголошує на невизначеності знання про «об'єкт і середовище, в якому він функціонує ...Відома лише приналежність їх до певного класу і мета управління, від якої залежить бажана поведінка об'єкта управління...» [136].

Співвідношення понять адаптації, адаптивності, управління, адаптивного управління розглядає Т. Наливайко [139]. Дослідник адаптацію розглядає як «процес пристосування/зміни» [139, с. 97]. А адаптивність – це «властивість/здатність/характеристика» [139, с. 97]. Ці поняття характеризують, на думку науковця «... необхідні умови (складові) для ефективного функціонування складних динамічних соціально-економічних систем в умовах змін зовнішнього середовища» [139, с. 97]. Згаданий фахівець робить висновок про обумовленість рівня адаптації системи до змін ступенем адаптивності як внутрішньої її властивості.

Сутність управління науковцем розглядається як цілеспрямований процес впливу керівної ланки на відповідний об'єкт, що здійснюється задля реалізації визначених завдань. Така діяльність суб'єкта спрямована на забезпечення сталого поступу та функціонування системи, де ключовим показником ефективності є досягнення встановлених орієнтирів розвитку [139, с. 98]. Відповідно, щодо концепції сталого розвитку управління характеризує «діяльність керуючої системи (суб'єкту управління) стосовно керованої системи (об'єкта управління) з метою забезпечення його сталого розвитку через досягнення цілей» [139, с. 98]. На основі цього визначення та адаптивності як риси системи, автор розкриває зміст адаптивного управління як «діяльності керуючої системи (суб'єкту управління) стосовно керованої системи (об'єкта управління) щодо пристосування, зміни параметрів,

складових і самої системи загалом на основі її властивостей, здатностей і характеристик з метою забезпечення його сталого розвитку через досягнення цілей» [139, с. 99].

Дослідницьким завданням вбачаємо екстраполяцію вищезгаданих положень на систему політико-владних відносин. В умовах невизначеності і обмеженості ресурсів важливим, на нашу думку є адаптивний потенціал політичних суб'єктів. Контекст цивілізаційних викликів ХХІ століття актуалізує потребу у розробці інноваційних стратегій, а також владної взаємодії, які спрямовані і здатні забезпечити функціональну стабільність політичних інститутів. З іншого боку, суперечливість та нелінійність сучасних умов може відкрити нові можливості, реалізація яких безпосередньо залежить від адаптивності як спроможності і здатності політичного суб'єкта реагувати на зміни зовнішнього середовища через коригування стратегії, зміни або пристосування ресурсів відповідно до таких змін. Мова йде про те, що адаптивність в сучасних умовах постає як універсальна характеристика політичного суб'єкта, що визначає його життєздатність та спроможність ефективно перетворити виклики у стратегічні ресурси розвитку.

У науковому колі адаптивність у політичній сфері пов'язується з такими характеристиками: гнучкість в управлінні, перехід до динамічних моделей управління; можливість швидкого реагування на зміни на рівні законодавчої діяльності відповідно до нових викликів; пристосування виборчих систем до нових політичних реалій (електронне голосування, дистанційна участь громадян; воєнний стан); використання сучасних технологій для спрощення та прискорення бюрократичних процесів; розширення можливостей громадянського суспільства у прийнятті рішень, використання механізмів електронної демократії; співпраця з міжнародними організаціями для підвищення безпекових стандартів; гнучке реагування на геополітичні виклики та зміни у світовому порядку; використання

дипломатичної інтеграції як інструменту зміцнення політичної суб'єктності держави тощо.

Водночас, залишаються актуальними для розвитку адаптивності як властивості проблеми нестабільності та криз політичної системи та її складових, особливо в умовах надзвичайних ситуацій, воєнного стану. Заслуговує на увагу і питання збереження балансу між цінностями свободи і безпеки в умовах війни чи кризи, які здатні посилити вплив авторитарних тенденцій в управлінні і системі комунікацій. Отже, ознакою сучасних політико-владних відносин є ступінь адаптивності політичних суб'єктів перед викликами сьогодення. Можна зазначити, що цивілізаційні виклики спричиняють зміни у суб'єктності, зокрема здатність держави, суспільства та міжнародних інституцій адаптуватися до нових умов управління та взаємодії.

Нині українські реалії характеризуються помітним впливом як загальних – цивілізаційних викликів, так і низки локальних викликів, серед яких є війна, системна корупція, дефіцит фінансових ресурсів для розвитку та правові колізії. Використовуючи суб'єктно-діяльнісний і конфліктно-дискурсний підходи, П. Кузьмін акцентує на суперечливості інституціоналізації суб'єктів владних відносин в Україні. Дослідник констатує дефіцит професіоналізму, асинхронність дій та домінування приватних інтересів над суспільними серед політичних акторів [109, с. 13]. Окремою проблемою постає інерційність управлінського апарату: навіть новостворені структури часто відтворюють застарілі стереотипні підходи. Ефективна взаємодія між національним і регіональним рівнями влади ускладнюється нестабільністю політичної ситуації, перманентними кадровими ротаціями та недосконалістю нормативного поля [109, с. 13]. Аналізуючи вітчизняну політичну сферу, автор також виокремлює деструктивний вплив бюрократизації, корпоративізму та лобізму з боку груп інтересів. На його думку, проблемною є «тенденція політизації бюрократії, яка пов'язана з наступними аспектами: по-перше, здатністю бюрократії брати

участь у розподілі та розміщенні ресурсів, що суттєво впливають на життя суспільства і регіону; по-друге, з професіоналізмом цієї соціальної групи» [109, с. 14].

Розширення можливостей для політичної участі в ході демократизації системи стимулює соціальні групи до активнішого самовиявлення. Важливим аспектом цього процесу є роль держави, спрямованість на стимулювання громадянської залученості та розвиток суб'єктного потенціалу суспільства. В авторській статті «Суб'єкт-об'єктний аспект владних відносин за сучасних умов: вплив на політичний процес» [225] окреслено основні шляхи посилення політичної суб'єктності громадян і громадянського суспільства, серед яких пріоритетні: нормативно-правове регулювання (створення дієвих механізмів захисту прав і свобод, що гарантують конкурентність виборчого процесу та стимулюють залученість населення до управління державою); освітньо-виховна політика (підтримка інститутів громадянської освіти для подолання політичного відчуження та підвищення рівня компетентності виборців); комунікаційна прозорість та цифровізація (розвиток інструментів громадського контролю та онлайн-сервісів для прямої взаємодії з владою, що сприяє формуванню партнерських відносин між державою та громадянським суспільством) [225].

Слід зауважити, що посилення суб'єктного потенціалу політичних акторів під час воєнного стану безпосередньо залежить від життєздатності демократичної політичної системи, її інститутів, цінностей демократії. Мова йде про стабільність і функціональну спроможність держави та владних органів, законодавче закріплення статусу опозиційних сил та свободи масмедіа. Ці елементи формують простір, де забезпечується політичне волевиявлення, навіть в умовах зовнішньої агресії.

Реалізація запропонованих заходів спрямована на розвиток політичної суб'єктності, усвідомлення можливостей і значення ролі громадян, громадянського суспільства, їх партнерської взаємодії з державою. Серед

результатів такого підходу має стати формування свідомого громадянства та розбудова дієвої моделі партнерства, де держава і суспільство виступають рівноправними суб'єктами політичного діалогу. Разом з тим, відзначаючи значну роль держави у розвитку політичної суб'єктності громадян, не можна не вказати і на певні проблеми, серед яких якість освіти, фаховість та політична компетентність як представників влади, так і суспільства, корупції в органах влади, обмеженість доступу до інформації тощо. Для вирішення цих та інших проблем необхідні реформи, які сприятимуть покращенню умов для ефективної взаємодії між громадянами та державою.

Підсумовуючи, зазначимо, що питання політичної суб'єктності є одним із важливих питань для розуміння сучасних політичних процесів. Владні відносини набувають значної динамічності через вплив низки чинників, зокрема безпекові виклики, стрімкий технологічний прогрес, глобалізаційні процеси, структурні трансформації національних політичних систем тощо. Середовище «турбулентності» актуалізує потребу в адаптованості політичних суб'єктів до змінних і невизначених умов, посиленні їхньої спроможності та ефективності відповідати на сучасні виклики. У контексті подальших наукових розвідок пріоритетного значення набувають питання політичної суб'єктності в умовах посилення безпекових загроз та трансформації впливу міжнародних акторів на механізми прийняття рішень у безпекових питаннях.

Висновки до другого розділу

Таким чином, можна констатувати, що процеси трансформації політико-владних відносин в сучасному світі розвиваються під впливом багатоманітних та різноспрямованих груп чинників. Чинники, що впливають на трансформацію політичної влади, охоплюють як внутрішні, так і зовнішні аспекти, які визначають розвиток політичної системи, її зміни, інституційні

трансформації та владні відносини. Серед внутрішніх чинників, що безпосередньо формуються в соціумі, можна назвати характер політичного режиму (демократія, авторитаризм, тоталітаризм), рівень стабільності політичних інститутів і легітимності влади, політичну культуру та громадську активність, виборчі системи й особливості партійної структури. Значну роль відіграють цивілізаційні виклики, зокрема глобалізація, геополітичне переформатування світу, поширення війн та конфліктів, розвиток інформаційно-комунікативних технологій. Усі ці чинники та проблеми потребують якісних змін у політико-владних відносинах, інноваційних підходів у державно-політичному управлінні.

Одним із ключових елементів формування ефективної відповіді на сучасні виклики є характер взаємодії між суб'єктами та об'єктами влади, який визначає якість управління та стабільність суспільства. Сучасна політична взаємодія є динамічним процесом адаптації акторів до нових викликів, що безпосередньо корегує зміст політичного життя. Використовуючи різноманітні інструменти впливу, політичні суб'єкти детермінують вектор розвитку суспільства. Врахування цих аспектів дозволяє глибше зрозуміти, як відбуваються політичні зміни та як ці зміни можуть бути спрямовані на збереження демократичних засад в умовах сучасних викликів і воєнного стану в Україні. Досліджено, що зміни обумовлюють переосмислення управління ресурсами та необхідність посилення міжнародного співробітництва як одного з інструментів забезпечення національної стійкості і міжнародної безпеки. Технологічний розвиток змінює управлінський процес, окреслює реальних суб'єктів впливу на національному та глобальному рівнях. В українському контексті також набуває актуальності потреба у підготовці політичних суб'єктів ефективно діяти в умовах воєнного стану і швидких змін.

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИКО-ВЛАДНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

3.1. Основні параметри та особливості демократичного транзиту українського суспільства

Процес демократичного транзиту – складний і багатовимірний процес, він включає зміни у політичних інститутах, правовій системі, громадянському суспільстві та культурі, що сприяють утвердженню демократичних цінностей, таких як верховенство права, політична конкуренція, свобода слова і права людини. Його успіх залежить від політичних, соціальних, економічних та міжнародних чинників. Виходячи з досліджень С. Гантінгтона [268], Г. О’Доннелла [275], А. Пшеворського [278], Ф. Фукуяма [262], Ф. Шміттєра [279] та інших, можна виділити кілька ключових чинників, які сприяють успішному переходу до демократії. Основними передумовами успішності демократичного транзиту виступають: розбудова незалежних політичних інститутів, які забезпечують верховенство права, політична конкуренція та контроль над владою; готовність політичних еліт до компромісу; сильне громадянське суспільство та соціально-політична активність громадян; підтримка цінностей свободи, толерантності та верховенства права; сприятливий зовнішньополітичний вплив, так званий ефект «демократичного оточення».

Україна є яскравим прикладом тривалого і складного демократичного транзиту, який супроводжується як поступовими досягненнями, так і викликами. Після здобуття незалежності у 1991 році наша країна пройшла кілька етапів демократизації, включаючи революції, конституційні реформи, виборчі трансформації та суперечливий вплив зовнішніх сил. Транзитивні зміни в державі зазвичай реалізуються через соціально-політичні інститути,

які спрямовують та координують процес реформ. Така практика притаманна і Україні, що підтверджує динаміка політико-владних перетворень у країні. На переконання Д. Гаджієвої, «прикладні зі світової історії та сучасної практики політичних транзитів дозволяють виділити певні інваріантні ознаки інститутів політичного транзиту, до таких інваріантних ознак слід віднести те, що інститути політичного транзиту завжди будуть мати тимчасовий, представницький та цільовий характер» [37, с. 190]. Пояснюючи ці ознаки, Д. Гаджієва визначає, що тимчасовий характер інститутів політичного транзиту означає їх створення та функціонування лише у визначений період, встановлений законом, парламентським актом або рішенням референдуму. Після досягнення поставлених цілей такі інститути припиняють свою діяльність і ліквідуються. Представницький характер передбачає, що члени цих інститутів відображають та захищають інтереси громадян, діють виключно в їхніх інтересах, незалежно від того, були вони обрані загальнонаціональним голосуванням чи призначені іншим способом.

Цільова спрямованість демократичного транзиту полягає в тому, що інститути створюються для реалізації конкретної державно-політичної або громадсько-політичної цілі. Найчастіше їхня діяльність спрямована на перехід до більш демократичних форм управління, проте в реальності це відбувається не завжди. Керуючись такими міркуваннями запропоновано виділяти наступні сутнісні функції інститутів політичного транзиту: - трансформаційна – забезпечує зміни в політичній системі; організаційна – координує процеси переходу; конститутивна – формує нові політичні структури; політична – визначає напрям розвитку держави; контрольна – забезпечує дотримання встановлених норм і процедур [37, с. 190].

В. Климончук, розглядаючи поняття демократичного транзиту як ключове для характеристики політичних змін в посткомуністичних державах, що здійснюють перехід від авторитаризму до демократії, виділяє два етапи демократичного транзиту:

- перший етап – криза авторитарного режиму та його лібералізація. Причинами дестабілізації диктатури можуть бути як внутрішньополітичні, так і зовнішньополітичні фактори. Важливим аспектом політичної кризи є зниження або повна втрата легітимності влади, що відбувається як а середовищі громадянського суспільства, так і у середовищі політичних еліт. На цьому етапі з'являється відкрита опозиція до режиму, що сприяє формуванню конкурентного політичного середовища;

- другий етап – становлення демократії. Головним завданням цього періоду є закріплення демократичних принципів у державному управлінні. Особливу роль відіграють процеси розробки нової конституції та ухвалення оновленого виборчого законодавства. Важливою складовою демократичного устрою є створення ефективної системи «стримувань і противаг». Завершальним кроком у легітимації нової політичної системи стає впровадження верховенства права в діяльність усіх державних інститутів [87, с. 304-305].

Транзитивний період політичної історії України характеризується науковцями з різних методологічних позицій щодо етапів його проходження, їх змістовної наповненості, кінцевих результатів тощо. Так, на переконання В. Томахів, «в трансформації політичного режиму України можна виділити чотири основних періоди: 1) кінець 1980-х- 1996 р.; 2) 1996-2005 рр.; 3) 2005-2010 рр.; 4) 2010-2014 рр. Як бачимо, за винятком першого періоду, інші «прив'язані» до особи президента. І це не випадково. Як засвідчує історичний досвід, роль політичного лідера в перехідні періоди надзвичайно важлива. Саме він та його політична воля можуть стати генератором змін та реформ у всіх сферах суспільного життя, визначати майбутнє держави, особливо в перехідних, трансформаційних суспільствах» [216, с. 336]. Зокрема, упродовж першого етапу відбувався демонтаж тоталітарної системи та поступове впровадження окремих демократичних засад. Серед ключових змін – припинення політичних репресій, поява ідеологічного та політичного

плюралізму, що сприяло створенню політичних партій, а також утвердження свободи слова та проведення відносно демократичних виборів для формування різних рівнів влади. Паралельно здійснювалося законодавче закріплення цих процесів, що отримало завершений вигляд із ухваленням нової Конституції у 1996 році. Провідною тенденцією цього періоду був демократичний розвиток, хоча в ньому простежувалися й елементи охлократії [216, с. 336-337].

Надану етапність політичних трансформацій варто доповнити роками правління президентів П. Порошенка та В. Зеленського. Разом з тим, на нашу думку, необхідно виділяти транзитивний період української історії, якій умовно закінчується створенням демократичних інституцій влади, прийняттям Конституції, налагодженням функціонування основних складових ринкової економіки, тобто утвердженням основ демократичного врядування та трансформаційні зміни, які відбуваються з певною періодичністю і є результатом відповідних реформ у політико-владній, економічній, соціально-політичній та інших сферах.

Як підкреслює Л. Матвєєва, «транзиція розглядається як стадійний процес переходу суспільства від попереднього стану основних соціальних інститутів, якими є економіка, політика, організація, ідеологія, до іншого якісно відмінного суспільного стану...Кожен транзитивний період породжує як негативні, так і позитивні тенденції суспільного розвитку. За цивілізаційним спрямуванням суспільна транзиція може бути прогресивною (удосконалення суспільного ладу, державного механізму, правового життя загалом, утвердження верховенства права, правових основ діяльності держави та розширення обсягу прав і свобод людини) і регресивною (деформація правової системи та негативні дисфункціональні зміни у державі)» [126, с. 13-14].

Здійснюючи аналіз транзитивного періоду політичної історії України, необхідно зазначити, що демократичні політико-владні трансформації

періодично супроводжувались так званим авторитарним реверсом за часів Л. Кучми (другий термін президенства) та В. Януковича. Вочевидь, питання щодо стабільності політичного режиму в Україні є неоднозначним. На думку М. Єпура, поки що зарано стверджувати, що політичний режим України остаточно перетнув точку неповернення на шляху демократизації. Протягом перших дев'ятнадцяти років XXI століття рівень демократичного розвитку в країні суттєво змінювався, що підтверджують оцінки міжнародних експертів. Для аналізу використовувалися такі критерії, як верховенство права, ефективність демократичних інституцій, розвиток громадянського суспільства та рівень участі громадян у державному управлінні. У 2003 році Україна займала 44-те місце серед 117 досліджених країн, у 2006 році піднялася на 37-му позицію зі 120, у 2008 році – на 35-ту серед 126 країн, а в 2010 році опустилася до 37-го місця зі 129. Під час президентства Віктора Януковича спостерігалось різке падіння рівня демократизації: у 2013 році Україна опинилася на 60-й позиції серед 129 країн. Після подій 2014 року ситуація дещо покращилася, і країна піднялася на 58-ме місце в рейтингу [66, с. 22].

Український політико-владний транзит увібрав у себе низку з вищеперерахованих рис, зокрема такі як олігархізація, амбівалентність ціннісного світу суспільної свідомості (поєднання авторитарних та демократичних цінностей), формування протестної електоральної культури, низька здатність політичних сил до конструктивних компромісів заради національних інтересів тощо.

Кожна нова політична команда пропонувала вітчизняному суспільству свій план перетворень та напрямки й засоби транзиту. Дослідниця В. Тімашова розглянула цей процес через гасла, які формулювали для українства майбутні президенти. Так, «тріада Л. Кучми мала наступну композицію: 1) економічні реформи; 2) багатовекторність розвитку; 3) європейський вибір. Тріада В. Ющенко виглядала наступним чином:

1) патріотизм; 2) професіоналізм; 3) розведення офіційної політичної влади й приватного бізнесу. Політична команда В. Януковича базувала свою політичну стратегію на буденно-літературних слоганах: 1) «ходу ринковим реформам»; 2) «...Почую кожного»; 3) «Збудуємо незалежну країну на своєму місці...». У подібному міксі не було й натяку на якусь логіку реалізації в країні радикальних змін, успішних реформ і обнадійливої модернізації, – нехай і на певно віддалену перспективу» [208, с. 263].

П. Порошенко також означив свої політичні пріоритети, продовживши процес входження України у європейські структури, почавши децентралізацію влади, сформулювавши гасло «армія-мова-віра».

У наукових працях можна зустріти багато характеристик політичного розвитку українського суспільства. Зокрема, визначається, що У 2014 році політичний режим в Україні сформувався як картельна, конкурентна та нестабільна демократія. Його ключовими рисами стали мобілізаційна спрямованість, прозахідний вектор розвитку та демократизація механізмів політичної участі. В умовах російської агресії нова влада оголосила курс на масштабні реформи у сфері політики, економіки та державного управління. У 2014–2016 роках було розпочато реформування поліції, армії, медицини, а реформи децентралізації та декомунізації [271, р. 819].

Грунтовний аналіз еволюції політичного режиму України в межах тридцятирічної трансформації представлено у монографії «Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми». Г. Зеленько у розділі, присвяченому траєкторії трансформації політичного режиму в Україні, виділяє таку основну тенденцію його динаміки, як боротьба між демократією та олігархічною клановістю. Авторка сформулювала п'ять періодів у даному циклічному політичному процесі: перехідна держава з суперпарламентаризмом (1991-1996 рр.); гібридна держава зі змагальним авторитарним режимом (1996-2004 рр.); гібридна держава з електоральним змагальним режимом (2004-2010 рр.); гібридна держава зі змагальним

авторитарним режимом (2010-2014 рр.); гібридна держава з електоральним змагальним режимом (2014-по цей час) [165, с. 143].

Значною мірою перетворення демократичного транзиту на своєрідне «ходіння по колу» пов'язане з тим, що політичні проекти українських партій та лідерів, які презентувались суспільству під час виборів часто-густо мали популістській характер й були призначені не для реального виконання, а для перемоги на електоральних перегонах. Як наголошує О. Новакова, «більшість політичних сил, які приймають участь у виборах, є певною мірою «популістами» – в тому розумінні, що їхні програми розраховані, насамперед, на залучення голосів електорату без гарантій не тільки виконати обіцянки, але й дати шанс громадянам вплинути на цей процес. Дані моніторингу передвиборчих програм кандидатів-мажоритарників показують, що механізми виконання передвиборчих обіцянок закладені лише у третині програм кандидатів у мажоритарних округах, а їх фінансовий аспект прописаний лише в 7% програм. Перелік конкретних законопроектів, які майбутній парламент має намір подати у Верховній Раді, наявний лише у 27,5% проаналізованих програм» [145, с. 39].

У загальному вимірі, періоду демократичного транзиту українського суспільства притаманні багатовимірні прояви криз, серед них: криза ідентичності, легітимності, розподілу та проникнення. Л. Кияниця, акцентуючи увагу на політичному аспекті кризового розвитку українського суспільства, виділяє три потенційні змінні предмету дослідження: дезорганізуючий вплив радянської соціальної структури; динаміка гіпердиференціації та дедиференціації соціуму; вплив постмодернізаційних процесів на суспільно-політичні інститути та практики. До потужних політичних криз, що відбувалися в незалежній Україні, дослідник відносить: «1) рух «Україна без Кучми» 2000–2001 років, спричинений зникненням журналіста Г. Гонгадзе; 2) «Помаранчева революція» 2004 року, 3) Євромайдан 2013–2014 років і подальший російсько-український збройний

конфлікт на Кримському півострові і Донбасі; та 4) трансформація української політичної системи 2019 року після приходу до влади В. Зеленського» [83, с. 42].

На переконання Г. Зеленько, кризи політичного розвитку – це не унікальне явище для України, а характерна риса всіх транзитних суспільств. Водночас швидкість їх подолання залежить виключно від політики кожної окремої країни. У політичній науці такі кризи розглядаються як прояв кризового синдрому модернізації. Жодна з них не виникає у вакуумі – вони є наслідком поєднання об'єктивних і суб'єктивних, внутрішніх та зовнішніх впливів. До об'єктивних належить рівень політичної зрілості суспільства, зокрема його політична культура та свідомість. У державах, що переходять від авторитаризму до демократії, ці аспекти часто недостатньо розвинені через історичні обставини, що ускладнює їхню здатність до сталого політичного розвитку. Науковиця потенціал суспільства у подоланні криз політичного розвитку пов'язує, передусім, з особливостями політичної еліти та характером рішень, що ухвалюються. У тому випадку, якщо політична еліта діє стратегічно, керуючись національними інтересами, країна має високі шанси подолати кризовий синдром модернізації. В іншому випадку, коли рішення ухвалюються на основі принципу політичної доцільності, держава опиняється у стані перманентних безрезультатних політичних змін, застрягаючи в сірій зоні демократичної інституціоналізації. В Україні це проявляється через постійне створення нових структур – антикорупційних органів, контрольних інституцій, а також безперервні реформи судової системи, управління державою чи політичного устрою в цілому. Однак через відсутність системного підходу ці зміни не приводять до якісного прориву в суспільному житті. Нові ініціативи часто нівелюються усталеними політичними практиками, створюючи ситуацію, коли країна ніби рухається по колу: зміни відбуваються, але реального розвитку не спостерігається [71, с. 56-57].

Якщо послуговуватись класичною періодизацією політичного транзиту, яка у свій час була запропонована З. Бжезінським, то Україна мала пройти три етапи суспільно-політичних перетворень.

Перший етап – це період демократизації суспільного життя та кардинальної трансформації політичної системи. Головним завданням цього етапу є демонтаж існуючої влади та впровадження основ демократії, що передбачає відмову від однопартійної системи, розвиток політичного плюралізму та процеси приватизації.

Сутність другого - полягає у закріпленні змін в політичній системі та впровадженні економічного реформування. До завершення цього етапу суспільство має досягти консенсусу щодо цілей і механізмів реформування, забезпечити ефективну взаємодію між гілками влади, а також між владою та громадянським суспільством. Політичні сили повинні не лише змагатися за підтримку виборців і формування уряду, а й реалізовувати власні реформи, спрямовані на подолання соціальної напруги.

Третій етап передбачає політичну консолідацію суспільства та початок економічного зростання. Ключовими ознаками цього періоду є стабілізація партійної системи, зменшення кількості політичних партій, а також посилення ролі громадської думки як впливового політичного чинника. На цьому етапі зміцнюється громадянське суспільство, розширюється соціальна база демократичних сил, а ринкові механізми, сформовані раніше, починають функціонувати на повну потужність. Водночас національна економіка має подолати кризові явища та продемонструвати позитивну динаміку ключових макроекономічних показників [23].

До початку повномасштабної війни українська держава за основними показниками пройшла перші дві фази транзиту та наблизилася до третьої. Однак через зростання соціальної нестабільності, прояви авторитарних та олігархічних тенденцій у владі, а також негативні зовнішні впливи цей етап не був реалізований. Як наслідок, не вдалося досягти необхідного рівня

стабільності політичного режиму, соціально-економічної ситуації та демократичної консолідації суспільства .

Привертаючи увагу до суперечливих наслідків демократичного транзиту, Г. Щедрова зазначає, що «сам процес демократичного транзиту сповнений ризиків, які, з одного боку, є рушієм змін, з іншого, в умовах додаткових системних криз можуть спровокувати тривалу стагнацію демократичного транзиту як такого. Це матиме віддзеркалення у відсутності або браку системних рішень та дій щодо трансформації формування цілей державної політики, правової бази, системи та форм управління інститутами влади, нестабільності прямих і зворотних зв'язків з інститутами громадянського суспільства. Вважаючи виборність органів влади одним із основних принципів демократичності і не враховуючи вище згадувані кризи легітимності та міжінституціональних відносин, держава ризикує обмежити свій прогрес виключно електоральною демократією» [245, с. 9-10].

З огляду на вищесказане, зосередимо увагу на ключових аспектах політичних трансформацій, зокрема їхній суперечливості, адаптації, модернізації та стабілізації. Політичні зміни в Україні являють собою складний і нелінійний процес, що поєднує як переваги, так і недоліки, характерні для транзитивних країн. Варто детальніше розглянути суперечливі аспекти політичних трансформацій в Україні, які є типовими для держав, що перебувають у процесі демократичного переходу влади.

Характеристики молодих демократій на думку науковців часто виглядають непослідовними та невизначеними. Так О. Стойко наголошує, що «перехідні суспільства лише перейняли деякі зовнішні атрибути демократії (вибори, формально демократичну конституцію та багатопартійну систему), уникаючи реалізації на практиці таких її принципів як верховенство права, поділ влади тощо. Ці відхилення від очікувань класифікувалися як «неліберальні демократії» або як «демократії зі зламаним хребтом, а їх вивчення започаткувало у політологічній літературі новий напрям,

пов'язаний із «якістю демократії» та державного управління нових держав» [201, с. 150]. Проблемою є також завищені та нереалістичні очікування громадян щодо миттєвого вирішення усіх проблем суспільства за рахунок проголошення демократії. Існував значний дисбаланс між усвідомленням своїх прав та нових можливостей і розумінням відповідальності та обов'язків. Не всі вважали за потрібне приймати участь у політичних виборах, виявляти активність у вирішенні важливих громадсько-політичних проблем, долучатися до суспільно важливих ініціатив чи розвивати свою політичну культуру.

Головною умовою стабільності перехідної політичної системи за С. Гантінгтоном [268] та Дж. Нельсоном [269] є баланс між політичною активністю громадян та функціональністю суспільно-політичних інститутів. На їхню думку, головною причиною політичної нестабільності в перехідних суспільствах є конфлікт між високим рівнем мобілізації та залученості громадян, з одного боку, і слабкою організацією та недостатньою інституціоналізацією – з іншого. Унаслідок цього прискорена модернізація, руйнуючи старі політичні інститути, не сприяла розвитку, а навпаки – призводила до політичної невизначеності та стагнації. Виходячи з цього, дослідники дійшли висновку, що лише сильний політичний режим, здатний підтримувати суспільний порядок, може гарантувати успішність реформ і збереження цілісності країни. Таким чином, ефективні інститути є ключовою умовою для успішної модернізації та демократизації.

Протидія зовнішнім та внутрішнім викликам, подолання суперечностей політичного транзиту можуть бути здійснені лише функціональними, ефективними політичними інститутами. Аналізуючи специфіку демократичного транзиту, Г. Топчіу визначає: «У 1991 р. Україна здобула незалежність і вступила на шлях формування нової демократичної держави. Але, незважаючи на регулярні вибори і демократичну Конституцію, процес транзиту до сих пір залишається незавершеним. Ключовою проблемою є

інституційні чинники – несформованість, неструктурованість та неефективність політичних інститутів. Хаотичність інституційного реформування призводить до появи практики політичної дії, що спирається не так на формальні інститути, а як на неформальні механізми. Конкуруючі суб'єкти українського політичного процесу, володіючи політичним потенціалом, вважали за краще реалізовувати свої інтереси в умовах інституційної невизначеності. Сформовані протиріччя між ними перешкоджали досягненню консенсусу з приводу оптимального положення інститутів влади, без якого неможливе формування стабільної політичної системи» [217, с. 33-34]. Таким чином, суперечливість політичної трансформації українського суспільства проявляється у двох ключових аспектах: з одного боку, формується та розвивається система демократичних політичних інститутів, а з іншого – політичні дії часто керуються неформалізованими практиками у відносинах. На основі цього автор визначає специфіку політичного розвитку України як домінування неформальних практик у поведінці учасників політичного процесу та недостатньо розвинену відкриту двосторонню комунікацію між громадянським суспільством і владою.

Подолання цих суперечностей у політичній системі є ключовою умовою забезпечення суспільної стабільності, сприяння громадській консолідації та ефективного проведення демократичної модернізації країни. В даному контексті необхідно зазначити, що «характерною рисою політичної модернізації є диференціація політичної структури або інституціалізація, яка передбачає формування розгалуженої мережі соціально-економічних, політичних та інших інститутів сучасного суспільства, спрямованих на забезпечення стабільності й соціального порядку. Означений процес розвивається через удосконалення (осучаснення) традиційних інститутів, які в процесі модернізації суттєво змінюють свої функції та характер діяльності, а також через формування нових, сучасних соціально-економічних та

управлінських інститутів, а також шляхом індустріалізації» [193, с. 29].

Важливими критеріями рівня інституціоналізації суспільства є спроможність соціально-політичної системи реагувати на сучасні виклики, її автономність та рівень соціальної диференціації суспільних груп. Крім того, значущу роль у демократичній модернізації політичної системи відіграє розвиток громадянського суспільства, ефективність державних інститутів та стабільність правових норм, «забезпечення широкої участі громадян у суспільно-політичному житті, використовуючи переваги інформаційного суспільства, тобто утвердження активної публічної політичної діяльності. Остання в більшості сучасних демократичних держав забезпечує здатність влади до мобілізації людських і матеріальних ресурсів задля вирішення суспільно значущих суспільно-політичних завдань» [193, с. 29].

Таким чином, модернізація влади передбачає комплекс глибоких змін, зокрема: удосконалення політичних та управлінських інститутів, підвищення їхньої ефективності у забезпеченні суспільних і державних інтересів, створення в межах політичної системи механізмів для активної участі громадян у політичному житті, що забезпечує реальне народовладдя. Крім того, важливими аспектами є запровадження прозорих процедур ухвалення політичних та управлінських рішень, а також усунення причин корупції, зокрема на політичному рівні.

Реалізація модернізаційних реформ в економічній, політичній та соціально-культурній сферах України ускладнювалася системними ризиками. Як визначає В. Горбатенко, основними ризиками, що супроводжують модернізацію суспільства перехідного типу, є суперечність між традицією та сучасністю; домінування культурно-історичних і соціально-політичних факторів над економічними; персоніфікація влади та політичних еліт; деструктивні наслідки конкуренції політичних партій у процесі становлення багатопартійної системи; надмірна централізація або, навпаки, хаотичний розвиток відцентрових тенденцій. Конфліктний і кризовий потенціал

модернізації, як зазначає вчений, відображається у таких явищах: «провали модернізації» – процеси архаїзації, анархізації та криміналізації суспільства; «пастки модернізації» – загрози популізму, технократизму, націоналізму тощо; «часткова модернізація» – паралельне співіснування традиційних і раціональних моделей поведінки та соціальної орієнтації; «форсована модернізація» – штучне пришвидшення реформ без урахування готовності суспільства та політичної спроможності до їх реалізації [53, с. 29].

У контексті дослідження впливу цивілізаційних викликів на політично-владні відносини в Україні влучними видаються думки Т. Ляшенко про те, що сучасний світовий порядок характеризується низкою широкомасштабних криз, але найбільш критичним проявом яких для України стала повномасштабна військова агресія РФ. Складні виклики створюють сприятливе підґрунтя для артикуляції популістських ідей та електорального успіху відповідних партій. Ці тенденції підтверджують висновок про те, що кризовий сценарій є ключовою основою для виникнення або відновлення популізму [2, с. 186-187].

Для закріплення досягнень політичної модернізації Україна повинна впроваджувати стабілізаційні заходи та забезпечувати гармонійний баланс усіх суспільних систем, зокрема й державної влади. В. Горбатенко визначено, що «демократична політична система повинна сформувати взаємопов'язану інституціональну мережу, наділену стійкими, здатними до самовдосконалення елементами і відповідним персоналом. Уникнути багатьох ризиків дозволить цілеспрямоване формування середнього і малого бізнесу з рівнем доходів, який дасть змогу задовольняти не лише фізіологічні потреби громадян, а й потреби у безпеці, повазі та самовираженні. З метою мобільного реагування на можливі ризики необхідно відпрацювати механізми ефективного запобігання конфліктним і кризовим ситуаціям. Політичні ризики можна суттєво знизити через задіяння засобів бюджетних та позабюджетних фондів для завоювання і підтримання довіри у громадян й

іноземних інвесторів» [52, с. 68].

Ефективна модернізація влади в Україні довгі роки гальмувалася через відсутність суспільної консолідації та ціннісний розкол у регіональному й геополітичному вимірах. Цікавою є думка Є. Головахи та Н. Паніної, які вважають, що на процеси адаптації здійснює великий вплив «криза цінностей», яка призводить до появи амбівалентної свідомості, тобто поєднання протилежних позицій, думок, оцінок політичних явищ і процесів в свідомості однієї людини. Дослідники зазначають, що часто люди потерпають від прихованої амбівалентності, коли на свідомому рівні вони декларують одну політичну позицію, проте на глибшому, менш усвідомленому рівні схиляються до протилежної точки зору. Такий тип свідомості називають мозаїчно-амбівалентним. Для демократично налаштованої особистості цей внутрішній конфлікт проявляється у розбіжності між демократичним ідеалом та реальними темпами демократизації. Це може спонукати її до прагнення прискорити зміни будь-якими засобами, зокрема тими, що походять із тоталітарної практики – наприклад, боротьбою з так званими "ворогами демократії". Амбівалентна особистість більше відповідає перехідному стану суспільства, ніж послідовний прихильник демократії, який має чітке, несуперечливе розуміння демократичних норм. В умовах подвійної інституціоналізації така амбівалентність є закономірним явищем, оскільки вона відображає суперечливу природу соціальних норм та правил у перехідний період [50, с. 19].

Зважаючи на взаємозв'язок між адаптацією та стабілізацією в процесі політичних змін, варто підкреслити, що політичні інститути відіграють активну роль в адаптації. Їхня функція полягає в налагодженні взаємодії між людьми, групами та спільнотами в суспільстві, а також у реагуванні на суспільні зміни. Таким чином, інститути діють як своєрідні «правила гри», встановлені для регулювання соціальної взаємодії. «Структурно-

організаційні елементи політичної системи і, передусім, державу з її численними інституціональними формами (установами), варто розглядати у якості об'єкту адаптації з боку дійових осіб соціального і політичного життя (суто суб'єктів або, точніше, акторів/агентів політики). В процесі такої адаптації актори/агенти пристосовують нові організаційні й нормативні форми інститутів для власних потреб та інтересів, «привласнюють» та використовують їх завдяки відповідним адаптаційним поведінковим моделям і практикам, що сприяє модифікації первісних змістовних і функціональних характеристик відповідних запозичених інститутів та вкоріненню їх у певну систему інституціонального порядку» [200, с. 13-14].

На думку В. Горбатенка, для успішної стабілізації демократичних змін в Україні необхідно розробити дієві способи розв'язання криз ідентичності, легітимності, проникнення, участі та розподілу [52]. Щодо подолання кризи ідентичності, дослідник вважає за необхідне створення інституційної системи, яка б допомогла відійти від традицій та установок авторитарного минулого. Натомість, слід сформувані ціннісні та нормативні основи демократичного політичного ладу. Важливим аспектом є також формування ідентичності, що базується на адекватному співвідношенні групового та особистісного рівнів національної самосвідомості, наповненої змістом модернізаційних цілей суспільства.

У питанні кризи легітимності першочерговими завданнями є: формування прошарку активних громадян, готових до впровадження модернізаційних реформ, та підвищення довіри до них шляхом залучення широкого кола громадян до політичної діяльності; формування національної інтелектуальної еліти, вирішення суспільно-політичних конфліктів через соціальне партнерство та активну комунікацію між владою та громадянським суспільством; розробка нової модернізаційної ідеології, боротьба з корупцією та непрофесіоналізмом в адміністративно-бюрократичному апараті, а також створення чіткої системи політичної відповідальності.

Актуальність проблеми легітимності влади, як зазначає О. Новакова, визначається тим, що «особливість сучасного етапу формування функціональної ефективності інститутів влади полягає у тому, що завдання, які стоять перед суспільством є надзвичайно складними і багатоплановими, їх результативне виконання неможливе лише за рахунок участі вузького кола правлячої еліти, об'єктивно необхідною є мобілізація зусиль усього суспільства, а відповідно – налагодження співпраці влади та громадян» [143, с. 33]. Отже, робить висновок дослідниця, ключову роль у процесах легітимації влади відіграє їхня комунікативна природа, яка формується у публічному просторі під впливом громадської думки. Ефективним механізмом легітимації сучасної політичної системи є активна комунікативна взаємодія в суспільстві, що сприяє формуванню та поширенню громадської думки, а також вираженню та узгодженню суспільних позицій, переконань і прагнень.

Для поступового подолання кризи участі в українському суспільстві необхідно вирішити такі питання: забезпечити активне висловлення та об'єднання суспільних інтересів групами, орієнтованими на стабільні та практичні соціально-економічні потреби громадян; розробити ефективні способи відстеження та розв'язання актуальних проблем та викликів; гарантувати чесну конкуренцію між політичними силами.

Щоб запобігти кризі проникнення, потрібно: позбутися монополії на власність та владні ресурси; перейти від формального встановлення демократичних норм до реального зміцнення демократії; подолати вузькокорпоративні інтереси окремих фінансово-промислових груп; провести децентралізацію влади та реформувати місцеве самоврядування.

У науковій літературі питання подолання кризи розподілу в Україні пов'язується з розвитком малого та середнього бізнесу, формуванням середнього класу та забезпеченням захисту законних інтересів підприємців і споживачів. Так, В. Горбатенко наголошує на необхідності підвищення

конкурентоспроможності економічних суб'єктів на внутрішньому та зовнішньому ринках, а також створення рівних умов для реалізації основних прав і обов'язків [52, с. 62-63]. Учені відзначають, що послідовна демократизація політико-владних відносин є ключовим механізмом розв'язання кризових явищ політичних трансформацій, однак її реалізація у національному контексті ускладнюється історичною спадщиною радянського періоду та соціально-економічними кризами.

Цікавими для нашого дослідження є висновки О. Куценко про особливості формування демократичного суспільства в Україні. Дослідниця наголошує, що становлення формально-процесуальної моделі демократії в Україні до середини 1990-х років не було природним наслідком тривалого історичного розвитку громадянського суспільства чи його боротьби за власні права та свободи. Натомість демократичні інститути виникли переважно як результат вольових рішень тогочасних еліт, які, впроваджуючи законодавчі механізми, часто керувалися власними прагматичними цілями, що не завжди збігалися з істинними демократичними цінностями. Відповідно до концепції переходу до ліберальної системи та ринкової економіки, такий інституційний зсув мав на меті забезпечити чітке розмежування ключових сфер суспільного життя. Основним очікуваним результатом цих змін мало стати остаточне розділення владних повноважень і власності, а також відокремлення політичної діяльності від безпосереднього адміністрування та бізнес-інтересів [113, с. 22-23]. На думку науковиці, формування характеристик демократичного режиму в Україні обумовлено низкою чинників, що виникли в період трансформації. Першочергове значення мала внутрішня слабкість та виражена політична розбіжність серед елітних груп, яка простежувалася ще з моменту здобуття незалежності. Ця ситуація супроводжувалася жорстким суперництвом приватних структур за можливість контролювати урядові рішення. Водночас на більшості керівних посад тривалий час залишалися представники старої адміністративної системи, що зумовило певну тяглість

колишніх методів управління. Сукупність цих та інших чинників зрештою призвела до глибокої кризи довіри громадян як до обраного політичного курсу, так і до нових демократичних інституцій та їхніх очільників [113, с. 22-23].

Ми дотримуємося думки, що утвердження демократичних принципів у сфері політико-владних відносин в Україні слід розглядати не як самоціль, а як дієвий механізм забезпечення прогресивного національно-державного розвитку та зростання суспільного добробуту. Принципово важливо, щоб демократизаційні процеси генерували конкретні позитивні зміни і не зводилися до формальної риторики. Недотримання цієї умови призводить до зниження суспільної підтримки демократичних перетворень, девальвації самої сутності демократії та підриву довіри до політичних суб'єктів, що апелюють до демократичних ідеалів.

С. Бульбенюк визначає, що «провідною метою проведення системної трансформації є формування в Україні такої системи суспільно-політичного устрою, яка становила б собою втілення соціополітичних потенцій нації, її культурних і ментальних особливостей та була б здатна розвиватися відповідно до ключових тенденцій загальноцивілізаційного суспільного поступу. Остаточний етап демократизації має знаменуватися утворенням оригінальної національної суспільно-політичної моделі. Реалізація вищезазначених завдань системної трансформації стає можливою лише за умов врахування національної специфіки та досвіду здійснення суспільно-політичних перетворень в країні» [29, с. 68].

Демократична трансформація владно-політичних взаємодій передбачає запровадження нових процедур, норм та механізмів реалізації суб'єктно-об'єктних відносин у сучасному політичному житті України. Так, М. Олійник доводить, що «для втілення у життя демократичних норм та принципів формування політичних рішень, необхідна наявність таких компонентів: поступове оновлення еліт та шляхів їх рекрутування під

впливом зміни поколінь; остаточне інституційне оформлення правлячої еліти та громадянського суспільства; оптимізація взаємодії влади та суспільства в поєднанні з підвищенням якості та ефективності органів місцевого самоврядування, підвищення авторитету судових органів; звуження можливостей політичних лідерів ухвалювати одноосібні політичні рішення; встановлення критеріїв відбору, призначення і відставки вищих посадовців; подальший розвиток політичного плюралізму, багатопартійності, недопущення монополії елітних груп на політичну інформацію тощо» [147, с. 91].

Демократизація політико-владних відносин – це складний стадіальний процес, який потребує корекції та «роботи над помилками» в залежності від нових чинників й умов розбудови Української держави. На думку Н. Латигіної напрямками інтенсифікації демократичних перетворень в сучасній Україні виступають:

– по-перше, впровадження принципу поділу влади, що передбачає злагоджену співпрацю та незалежне виконання своїх конституційних функцій виконавчою, законодавчою та судовою гілками влади. Дослідниця підкреслює, що «у будь-яких позаправових вимірах демократія веде до хаосу, сваволі та анархії, а самі закони, за умови відсутності демократичних інститутів чи неефективної їх діяльності, перетворюються на абстрактні гасла та політичні прокламації, як це сталося в Україні» [115, с. 59];

– по-друге, втілення принципів конституціоналізму (в роботі держави) та верховенства права (у визначенні та розподілі функцій, основних видів відповідальності політиків за їхні рішення та наслідки);

– по-третє, «демократичні структури можуть вважатися консолідованими за умови, якщо вони виконують функції підтримання порядку та управління. Солідаризм у суспільстві має брати свої початки у сфері центральних конституційних органів та політичних інститутів, адже саме вони найбільш суттєво впливають на процес виникнення політичних

партій та об'єднань. Консолідація у діях політичних інститутів як умова солідарності суспільства, що реформує структуру політичних відносин, дає можливість контролювати баланс управлінської системи, її функціональну оптимальність» [115, с. 59-60].

Демократичні зміни в Україні відбувалися повільніше, ніж у країнах Балтії, Центрально-Східної Європи. Це призвело до розчарування громадян у здатності наявних політичних сил досягти консолідованої демократії, впровадити європейські стандарти таких перетворень. У цьому контексті І. Милосердна стверджує, що темпи демократичних перетворень в Україні можна охарактеризувати як затяжні. Те, що сучасний український політичний транзит не повною мірою відповідає класичним концепціям «демократичного переходу», свідчить про наявність значних труднощів у процесі реформування політичної системи. Саме ці труднощі й зумовили уповільнений характер демократичних змін. Серед ключових перешкод можна виділити відсутність попереднього досвіду демократичного переходу. З інституційної точки зору Україна належить до тих держав, де реформи починалися практично з нуля. Вона вступила на шлях системних змін у вкрай складних умовах – глибокої соціально-економічної кризи, яка спричинила руйнування промисловості, гіперінфляцію та різке падіння рівня життя населення. Крім того, в країні не було сформованих демократичних традицій і досвіду функціонування демократичних інститутів [131, с. 74].

Необхідно зауважити, що значну роль у процесах демократизації політико-владних відносин відіграють політичні еліти, які мають напрацювати стратегію перетворень, забезпечувати їх виконання законодавчо та проявляючи політичну волю, а також демонструючи елітарність через цивілізовані зразки політико-управлінської діяльності.

На думку О. Кройтор, «демократизація передбачає особливий спосіб формування політичної еліти, яка розділяє демократичні цінності та є носієм державницької ідеї. В умовах демократії народ є не просто населенням а

селектором політичної еліти. Тому успішність реформ у державі перед усім залежить від якості селектора, адже політичні лідери та партії у боротьбі за голоси виборців перестають бути артикулятором політичних ідей, вони перш за все ретранслюють думки мас. З огляду на це суспільство в умовах відходу від комуністичної ідеології мусить змінити свої ціннісно-просторові орієнтації» [104, с. 216-217].

Натомість, як вважає В. Козьма, особливістю розподілу владного ресурсу в Україні є концентрація владних повноважень у руках вузького кола осіб, а також наявність як офіційних, так і неформальних центрів ухвалення політичних рішень. Важливу роль у процесі підготовки та ухвалення рішень відіграють аналітично-інформаційні підрозділи та служби, які займаються обробкою документів та інформації, безпосередньо доповідають керівникам або мають доступ до створених документів. До впливових груп також входить значна кількість напівелітних, неелітних та непрофесійних осіб, яких зазвичай називають «близьким оточенням». Ця модель формування політичної еліти простежується як по вертикалі – у вищих ешелонах регіональної влади, так і по горизонталі – в інших центрах політичного впливу, зокрема в уряді, парламенті, центральних апаратах політичних партій та громадських рухів [93].

Можна стверджувати, що непрозорі, непідзвітні громадськості центри прийняття політичних рішень не сприяють демократизації політико-владних відносин. Вони стають підґрунтям для політичної корупції, некоректного лобізму та інших зловживань у системі владних відносин.

У зв'язку з цим, вітчизняний дослідник Д. Горбач на момент написання своєї наукової праці у 2003 році відзначав такі якості політичного класу України: «політичний та економічний консерватизм, схильність до авторитарних і командно-адміністративних методів, кругова порука, кланові зобов'язання... Замість ринкової економіки маємо її мафіозно-олігархічний варіант. Реальна демократія та громадянське суспільство існують у

зародкових формах» [55, с. 198]. Продовжуючи вищезначену логіку І. Чернюк констатує, що «важливою рисою української еліти є специфіка формування влади. Вона фактично формується не через природну легальну боротьбу політичних сил, а в надрах адміністративно-виконавчих структур; через це більшою мірою суб'єктами політичної активності виступають державні службовці, а не політичні діячі. Сам процес розбудови партійної системи, що відзначався особливою активністю у 1990-х рр., відбувався під контролем тодішньої адміністративно-господарської еліти» [234, с. 156-157].

Саме занепад соціальних ліфтів пояснює прихід до влади осіб, які не проявили себе ні як публічні діячі, ні як ефективні менеджери, але завдяки своїй приналежності до фінансово-промислових груп отримали легітимність у владних структурах. Наслідком такого механізму формування еліт стало послаблення політичних інститутів, які, у свою чергу, породжували нові неефективні структури. Це призвело до деградації політичних партій, імітації вираження суспільних інтересів, блокування соціальних ліфтів, зміщення центру законотворчості з парламенту до Адміністрації Президента, а також до знецінення ролі місцевого самоврядування на користь державних адміністрацій [165, с. 154-155].

З початком повномасштабної російської військової агресії вимоги до політичного керівництва набули нових вимірів. Як слушно вказує Т. Ляшенко: «Єдність та рішучість правлячого класу, а також підтримка громадськості, відіграють критичну роль у забезпеченні успішного протистояння зовнішнім загрозам. Політична конкуренція та національна солідарність є двома ключовими аспектами демократичного суспільства. Вони являють собою важливі складові, що визначають характер та розвиток суспільства» [2, с. 185-186]. Погоджуємося із висновком науковиці про те, що повномасштабна російська агресія «спричинила тимчасову консолідацію українського політикуму навколо зовнішньополітичних пріоритетів. Однак війна не нівелювала системних дефектів істеблішменту: кадрові ротації та

антикорупційні заходи часто є лише реактивною відповіддю на вимоги міжнародних партнерів, тоді як правлячий клас залишається закритою системою, що функціонує на основі особистих зв'язків» [2, с. 201-202].

Соціальний запит на відповідальну та ефективну національну еліту в умовах цивілізаційних випробувань все зростає. За слушним визначенням Ю. Шайгородського, «важливим аспектом реалізації потенційних можливостей здійснення суспільних реформ мають стати якісні характеристики нового покоління українських політиків: принциповість та чесність, відкритість та прозорість діяльності, чим уможлиблюється довіра громадян та суспільна консолідація у досягненні мети; політична відповідальність та професіоналізм, здатність адекватно реагувати та адаптуватися до змін в політичному середовищі; лідерство та соціальна емпатія до проблем та потреб громадян; інноваційність та креативність – здатність до інновацій та креативних рішень у сфері політичного та державного управління тощо» [236, с. 31].

Досліджуючи питання оновлення політико-владної еліти в Україні, В. Горбатенко окреслює проблеми, що заважають оновленню політичної еліти України. Зокрема, йдеться про формування нових цінностей – «імператив Макіавеллі змінити на імператив Канта»: формування культури соціальної згоди, відповідальності політичної еліти і громадянського суспільства; забезпечення легітимного відтворення політико-владної верхівки, розвиток конкуренції у середовищі державних службовців; подолання корупції; усвідомлення загальнонаціонального інтересу [51, с. 29-33].

На нашу думку, за останні майже двадцять років деякі риси політичного класу України зазнали змін. Вплив олігархічного капіталу на ухвалення політичних рішень дещо зменшився, політичний простір частково демократизувався завдяки появі нових партій, таких як «Слуга народу». Крім того, місцеві еліти стали більш політично незалежними та економічно

спроможними завдяки реформі децентралізації, яка, хоча ще не завершена, але вже показала помітні позитивні результати. Загалом, після Помаранчевої революції та Революції Гідності рівень розвитку демократії в українському суспільстві значно підвищився, сформувалися своєрідні запобіжники від авторитарних практик у політичній діяльності.

Зокрема, як зазначає Т. Ляшенко, головним джерелом формування Верховної Ради України протягом тривалого часу були представники державно-бюрократичних структур. Так, до Верховної Ради VIII скликання потрапило 34% представників попередніх каденцій та 24% - управлінців. У той же час, 80% складу Верховної Ради IX скликання становили нові депутати, переважна більшість яких не мають чиновницького або апаратного досвіду. Для інших партій, що отримали парламентські мандати, було притаманне рекрутування «традиційних» представників політикуму. Певною особливістю в практиках рекрутування політичної еліти в демократичних країнах був прецедент активного залучення військових до передвиборчих кампаній. Після Революції Гідності та розгортання російської військової агресії в Східних регіонах та Криму ключовими фігурами в політиці стали представники збройних сил, волонтерських організацій та громадські активісти. Більшість політичних партій залучали саме їх до верхніх позицій своїх виборчих списків. З великою ймовірністю можна вважати, що подібні тенденції збережуться і після завершення війни та відновлення виборчого процесу [123, с. 226].

На сучасному етапі в Україні політичні еліти формуються через виборне представництво, відбір за професійною компетентністю, призначення за заслуги, а також через кумівство та неформальні домовленості. Водночас значна частина громадян продовжує вірити в популістські обіцянки та покладати великі надії на сильного лідера. За результатами опитувань, 57% українців вважають, що саме президент несе відповідальність за всі процеси в країні [73].

Оновлення владних еліт і зміна політичних поколінь стали можливими завдяки черговим президентським і достроковим парламентським виборам 2019 року. Вони відкрили шлях до державної та регіональної політики новим обличчям, зокрема тим, хто раніше залишався осторонь «вікна можливостей», але скористався новими тенденціями та зміг потрапити до інститутів влади. Важливу роль у цьому процесі відіграли електоральні практики партії «Слуга народу». Її провідне гасло полягало у повному «перезавантаженні» влади. Було запропоновано альтернативні шляхи рекрутування у «велику» політику для людей із нереалізованим потенціалом у сфері політичного управління. На зміну традиційному «патрон-клієнтському» механізму добору високопосадовців, що домінував у центральній і місцевій владі з 1991 року, було впроваджено відкриті ліфти, які мали створити рівні можливості для всіх, що прагнуть долучитися до державного управління. Як визначає О. Зорич, такий підхід мав як переваги, так і недоліки. Зокрема, запровадження вертикальних каналів рекрутування часто базувалося на принципі рандомізації – фактично випадкового добору кандидатів із мінімальним досвідом у державному управлінні та обмеженими компетенціями у сфері регіональної політики. Це створило передумови для посилення реваншистських настроїв серед представників колишніх політичних еліт. У результаті, сучасний український політикум стикається з серйозними викликами, особливо в умовах повномасштабної війни росії проти України [72, с. 20].

Разом з тим, війна та необхідність протистояння агресору, створили нові об'єктивні можливості для перетворення громадянського суспільства та його інститутів на повноправного суб'єкта суспільно-політичних відносин. Це створило нові механізми та інструменти потрапляння до складу політичної еліти громадянських активістів, водночас змінюючи традиційну модель її формування, в якій ключову роль відігравали політичні партії та фінансово-промислові групи. На думку В. Яремчука, можна стверджувати,

що після завершення війни в Україні відбудеться суттєва трансформація політичної еліти. Цей процес передбачає як оновлення й ротацію політичних лідерів у ключових державних та суспільних інститутах, так і зміну балансу впливу між цими структурами. Досвід, набутий українським суспільством у роки війни, суттєво вплине на подальше формування політичної еліти [251, с. 34-35]. Такої ж позиції дотримується і Т. Ляшенко, зазначаючи, що невідповідність інтересів правлячого класу запитам суспільства та міжнародних партнерів створює загрозу стабільності країни. Водночас війна сформувала унікальний запит на суб'єктність громадянського суспільства, яке сьогодні виступає головним джерелом політичних змін, створюючи передумови для «формування нового політичного покоління» [Цит. за: 2, с. 203].

Таким чином, можна зазначити, що політичні трансформації в Україні відзначаються нестабільністю, зокрема через спроби окремих сил здійснити авторитарний реверс, що спричинило масові протести 2004 та 2013–2014 років. Крім того, періодичне зниження підтримки демократичних реформ серед населення свідчить про їхню недостатню ефективність у покращенні рівня життя громадян. Це підтверджує необхідність подальшої демократизації на новому якісному рівні, орієнтованої не лише на формальні зміни, а й на реальні результати. Адже формальна демократизація лише посилює суспільне розчарування в неефективних демократичних інститутах та політичних силах, що декларують прихильність до демократичних цінностей.

Аналіз політичних трансформацій в Україні свідчить про їхню суперечливість, адаптивність, модернізаційні тенденції та потребу в стабілізації. Для подолання суперечностей у політичній системі та переходу до її стійкого розвитку необхідна глибока політична модернізація. Вона має включати: оптимізацію політичних та управлінських інститутів; підвищення їхньої ефективності відповідно до суспільних і державних інтересів;

створення механізмів реальної громадянської участі в ухваленні політичних рішень; забезпечення прозорості влади та ліквідацію передумов для корупції, зокрема політичної.

Разом з тим, усвідомлюючи суперечливий та багатовимірний характер демократичного транзиту українського суспільства, важливо зазначити, що за останні роки в Україні відбулися суттєві соціально-політичні зрушення, які обумовлюють вихід на якісно новий рівень трансформації політичного режиму. Серед таких передумов можна назвати:

- відновлення парламентсько-президентської форми правління, для якої притаманне розширення сфери компетенції парламенту, більш рівномірному розподілу політичних ресурсів між інститутами влади та, відповідно, реалізації принципу стримувань і противаг в системі управління державою;

- проведення реформи децентралізації влади та розширення повноважень місцевого самоврядування, що сприяло підсиленню регіональної еліти та політичної конкуренції;

- прийняття Виборчого кодексу, зміст якого передбачає запровадження пропорційної виборчої системи з відкритими регіональними списками, що стимулює політичні партії до розширення територіального представництва та створення реальної соціальної бази, сприяє оновленню правлячої еліти;

- підсилення та активізація громадянського суспільства, консолідація системи цінностей та зовнішньополітичних орієнтацій громадян, закріплення євроінтеграційних стратегій, що сприяє розширенню кола суб'єктів формування політичного порядку денного, прийняття та реалізації державно-політичних рішень.

3.2. Напрями забезпечення ефективності політичної влади в умовах сучасних цивілізаційних змін та викликів

Ефективність політичної влади полягає у її здатності досягати

поставлених цілей і виконувати свої функції у політичній системі суспільства, задовольняючи очікування та вимоги громадян. Основними критеріями ефективності влади є ціледосягнення (наскільки успішно влада вирішує основні завдання держави та суспільства); результативність управління (оперативність та якість прийняття та реалізації політичних рішень, а також оптимальність використання наявних ресурсів; задоволення потреб (ступінь, в якому політика влади відповідає інтересам та потребам більшості суспільних груп, які вона представляє); стійкість системи (здатність влади забезпечувати стабільний розвиток та функціонування політичної системи і громадянського суспільства в цілому). На думку Т. Пояркової «функціональність будь-якої політичної системи – це здатність верифікувати системні загрози та створювати ефективні алгоритми їх подолання на базі відповідних інститутів і структур, яке забезпечується двома безперервними протилежними процесами – зростанням внутрішнього різноманіття та зведенням цього різноманіття до певної цілісності» [170, с.166].

Останні десятиріччя соціально-політичного розвитку українського суспільства принесли немало позитивних змін, що відбувалися під тиском громадянського суспільства. Можна говорити про демократизацію та децентралізацію влади, зменшення впливу фінансово-промислових груп на прийняття рішень, вдосконалення виборчого процесу, збільшення політичної самостійності та економічної спроможності місцевих громад, тощо. В цілому напередодні широкомасштабної російської агресії в Україні було створене підґрунтя для початку демократичної консолідації суспільства.

Подальша розбудова демократичної, правової, незалежної України потребує визначення напрямів подолання дисфункцій політичної влади та політико-владної адаптації для умов інтеграції України в європейський простір. Як підкреслюють автори дослідження «Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії», кожна політична

система, незалежно від її стійкості, на різних етапах свого існування зіштовхується з нестабільністю. Головна відмінність полягає в тому, наскільки ефективно вона здатна протидіяти зростанню дисфункцій та запобігати кризам. Існує два можливі сценарії розвитку: політичний процес або усуває дисфункції, сприяючи зміцненню системи, або ж призводить до її руйнування. Стійкі політичні системи мають ширші ресурсні й організаційні можливості для подолання дисфункцій, що, своєю чергою, стимулює їхній подальший розвиток. У нестійких системах, де адаптивні механізми слабші, дисфункція окремої підсистеми може спричинити масштабну кризу [163, с. 129].

Вітчизняна політична система відноситься до нестійких та знаходиться під впливом низки ризикогенних факторів. У зв'язку з цим, сучасні цивілізаційні зміни вимагають від політичної влади України швидкої реакції на конфліктогенні чинники, професійних управлінських рішень, відмови від тіньових, кланово-олігархічних механізмів здійснення державно-владних повноважень.

Залежно від типу та особливостей політико-владної системи можуть використовуватись різноманітні засоби й технології подолання дисфункцій політичних та структурно-функціональних відносин. К. Ключев виділяє шість шляхів стабілізації політичної системи, які було вироблено політичною практикою для попередження внутрішньополітичних конфліктів:

1) соціальне маневрування, сутність якого полягає у перерозподілі певної частини суспільних здобутків в інтересах опозиційних еліт та прошарків суспільства. Справедливість такого розподілу визначається розмірами суспільного продукту, рівнем соціальної і політичної напруженості, гнучкістю та професіоналізмом політичного керівництва тощо;

2) політичне маневрування включає в себе систему заходів щодо узгодження різних інтересів в межах стійкого політичного пакту, на основі

якого фактично функціонуватимуть інститути влади;

3) політичне маніпулювання, що представляє собою спрямований на свідомість громадян вплив, частіш за все через масмедіа. Оскільки більшість медіа контролюється домінуючими фінансовими та політичними колами, то вони об'єктивно забезпечують збереження існуючого політичного порядку;

4) інтеграція в політичну систему контреліт, що дозволяє послабити їх роль інтегратора суспільного невдоволення;

5) послаблення опозиції за рахунок упереджувальних ініціатив у заходах опозиції, викриття корисливих мотивів у діяльності опозиційних сил, нейтралізація їх лідерів та ін.;

6) силовий тиск, який може виявлятися в різних формах – «від встановлення відкритої диктатури, спрямованої на насильницьке викорінення негативного ставлення до системи, до застосування опосередкованих методів тиску. При цьому влада дотримується таких норм права, як оголошення надзвичайного стану, репресії, заборона опозиційних партій тощо. Якщо силовий тиск не виходить за розумні межі, він сприймається без зайвого опору» [88, с. 153].

Відповідно, у демократичних країнах, в Україні зокрема, шостий шлях подолання дисфункцій влади не є прийнятним ані з правової, ані з політичної точок зору. Досвід останніх українських революцій засвідчив, що вітчизняне суспільство не готове змиритись з поверненням до авторитаризму у будь-якій формі.

Вочевидь, державно-владні органи мають діяти виключно в межах правового поля, посилювати комунікацію з громадянським суспільством, бути більш відкритими, що сприятиме подоланню інституційних дисфункцій владної системи у цілому. Вітчизняна влада має не лише покращити якість законотворчої діяльності, але й реалізовувати принцип верховенства права на практиці. Одним з бар'єрів реалізації верховенства права в українському суспільстві є необґрунтоване використання принципу «політичної

доцільності» політичними силами в конкурентній боротьбі, непоодинокі випадки ігнорування правових норм при прийнятті та реалізації політичних рішень. Ю. Шемшученко наголошує, що «міркування політичної доцільності не є підставою для прийняття закону з порушенням відповідної процедури, не у відповідності з чинною Конституцією України» [239, с. 34].

Обґрунтовуючи дану позицію, Ю. Калиновський та Є. Мануйлов підкреслюють, що «застосування принципу «політичної доцільності» не повинно розбалансовувати політико-правові відносини у державі, порушувати базові політико-правові цінності та норми. Державотворчий процес як такий передбачає створення чітких правових норм та процедур, які становлять фундамент політичних, економічних, духовних відносин у країні» [79, с. 27].

Коли політичні рішення ухвалюються, керуючись лише політичною доцільністю, країна опиняється в ситуації «політичних змін без політичного розвитку», фактично застрягаючи на етапі інституціоналізації демократії. В Україні це проявляється у створенні нових контрольних та антикорупційних органів, постійному реформуванні судової системи, державного управління чи політичного устрою загалом. Проте відсутність системного підходу не дозволяє досягти суттєвого прориву в реформах, оскільки нововведення часто втрачають свою ефективність через усталені політичні практики. Як наслідок, країна ніби рухається по замкненому колу: зміни відбуваються, але реального розвитку не відбувається [103, с.309].

Наступним напрямом подолання дисфункцій політичної влади є посилення відповідальності її суб'єктів за результати своєї діяльності. Державницька й професійна політична сила має не тільки пропонувати шляхи суспільних змін, а й брати на себе відповідальність за їх реалізацію. Т. Тарасенко доводить, що інститут відповідальності залишається ключовим елементом забезпечення легітимності публічної влади в умовах її сучасної організації та функціонування. З одного боку, це формує новий вимір

політичної відповідальності, але водночас існує ризик, що демократизація владно-управлінських відносин може призвести до її розпорошення. Це може сприяти уникненню відповідальності з боку влади через закріплення процедур, які фактично дозволяють посадовцям маніпулювати механізмами відповідальності. Водночас демократизація процесу ухвалення та реалізації управлінських рішень змінює сам зміст політичної відповідальності та способи її забезпечення. Якщо раніше головний акцент робився на відповідальності влади за свої дії як умові її збереження, то нині все більше уваги приділяється відповідальності за реалізацію суспільних інтересів та загального блага. На думку науковця, ця концепція ґрунтується на веберівській теорії, згідно з якою політик несе відповідальність не лише за ухвалені рішення, а й за його ефективне впровадження [207, с. 79-80].

Безумовно, політична влада має нести відповідальність за свою діяльність у правовому, громадсько-політичному та моральному вимірах. Інститут політичної відповідальності потребує свого подальшого розвитку у вітчизняних реаліях, оскільки нормою для українського політичного поля стала поява популістських, безвідповідальних політичних сил, які фактично сприяють дисфункціям у владно-управлінській системі.

Для посилення відповідальності влади перед суспільством та підвищення рівня її ефективності, а отже подолання системних дисфункцій важливо подолати політичну корупцію. Як зауважує, М. Мельник, «кінцевим результатом діяльності політичних корупціонерів є конвертація політичного і владного ресурсу, яким вони володіють, у матеріальні цінності та іншу особисту вигоду. Отже, по суті, від інших корупціонерів вони відрізняються лише одним – обсягом і масштабністю владних можливостей для самозбагачення та отримання інших вигод» [128, с. 68].

Здобуття влади, зазначає дослідник, чи політичного впливу корупційними методами здебільшого відбувається під час створення інститутів державної влади та інших структур політичної системи. Крім того,

це може здійснюватися через перерозподіл владних повноважень шляхом ухвалення нових законів або нормативно-правових актів. Зокрема, це може виражатися в наділенні певних посадових осіб чи органів повноваженнями, які суперечать Конституції або їхньому правовому статусу. Фактично, мова йде про незаконне привласнення влади шляхом призначення на ключові політичні та державні посади лояльних осіб, створення владної системи не на ґрунті норм права та демократичних цінностей, а на особистій відданості та політичному примусі. У такій ситуації державні й політичні інститути, зберігаючи формальний суспільний статус, фактично використовуються в інтересах окремих осіб чи політичних груп. Це проявляється в ухваленні парламентом законів, вигідних лише окремій політичній силі, прийнятті урядом рішень на користь певних бізнес-структур, а також у розподілі міською радою землі чи майна на користь «потрібних» осіб або організацій [128, с. 68].

По суті політична корупція призводить не просто до дисфункції влади, а веде до поступового руйнування всієї системи володарювання демократичного характеру – джерелом влади перестає бути народ, її фундаторами виступають олігархічні клани, фінансово-промислові групи, кримінальні структури тощо.

Науковці стверджують, що У XVIII столітті сформувалися дві основні концепції корупції. Перша – концепція «інституційного руйнування» – розглядала корупцію як фактор, що призводить до занепаду політичного режиму. Друга – схематична концепція – визначала корупцію як отримання чиновниками грошових коштів чи хабарів в обмін на неправомірне використання своїх повноважень. Г. Гегель вважав, що будь-яка частка державної влади, яку привласнює окрема особа, є втратою для загальної влади. Американський президент Т. Рузвельт наголошував, що жоден народ не може вважатися цивілізованим, доки зберігається різниця між викраденням влади та викраденням грошей [97, с. 175-176].

Політична корупція – це складне багатопланове явище подолати яке можливо лише системними зусиллями правового, виховного, контрольно-регламентуючого, публічно-комунікаційного та суто політичного характеру. В. Юрікова, спираючись на думки експертів, пропонує наступні шляхи подолання політичної корупції: рівноправні, відкриті демократичні чесні вибори, що забезпечують об'єктивність результатів; ефективний контроль громадян над діяльністю інститутів влади та медіа; незалежна та ефективна судова система, яка гарантує права і свободи громадян, виступає дієвим запобіжником корупції; диференціація сфер функціонування бізнесу та політики; вкорінення нульової толерантності до корупції в свідомості та діяльності громадян [247, с. 102].

Ефективність боротьби з корупцією є ключовою детермінантою успіху європейської інтеграції України. Це було підтверджено у січні 2024 року, коли Єврокомісія розпочала офіційний скринінг українського законодавства. Специфікою нинішнього етапу є впровадження «антикорупційного мейнстримінгу» – інноваційного підходу, за якого антикорупційні критерії інтегровані в усі без винятку блоки переговорного процесу. Таким чином, прозорість та добросовісність розглядаються не як окремий напрям, а як наскрізна вимога для кожного розділу майбутнього членства [80].

Високий запит на антикорупційні реформи залишається константним складником українських суспільних настроїв. У період 2022–2024 рр. боротьба з корупцією стабільно посідала місце у чотвирці пріоритетних державних перетворень. Станом на 2024 рік 92% громадян ідентифікували корупцію як ключову внутрішню загрозу, що за рівнем небезпеки поступається лише військовій агресії. Ретроспективний аналіз свідчить про стійке неприйняття корупції суспільством: протягом останніх десятиліть показник занепокоєння цією проблемою коливався в межах 89–94%, що підтверджує її системний характер у сприйнятті населення [197; 198].

Результати загальнонаціонального моніторингу «Стан корупції в

Україні 2024», проведеного в межах програми «Долучайся!», фіксують позитивну динаміку в антикорупційній свідомості громадян. Починаючи з 2015 року, спостерігається стійке зростання частки населення з нульовою толерантністю до корупційних проявів. Суттєва кількість респондентів висловлює готовність активно захищати свої права під час взаємодії з державними службовцями. У структурі суб'єктів протидії корупції громадськість посідає провідне місце – її роль позитивно оцінюють 74% опитаних, що значно перевищує показники довіри до медіа (38%) та державних інституцій (32%) [198].

У контексті визначення внутрішніх і зовнішніх детермінант актуалізації проблеми протидії корупції держава реалізує системну та послідовну політику у відповідній сфері. Це підтверджується, зокрема, положеннями звіту Європейської комісії щодо розширення Європейського Союзу стосовно України, оприлюдненого 30 жовтня 2024 року. У вказаному документі констатовано, що «Україна продемонструвала високий рівень інституційної стійкості та стала відданість європейському інтеграційному курсу, а також загалом виконала антикорупційні рекомендації, сформульовані у попередньому звіті» [284].

Серед позитивних результатів відзначено інституційне посилення антикорупційних органів, удосконалення процедур досудового розслідування, кримінального переслідування та здійснення правосуддя у справах про корупційні правопорушення високого рівня, а також відновлення функціонування системи електронного декларування та запровадження нормативно-правового регулювання лобістської діяльності [284].

Водночас Європейська комісія наголошує на необхідності переходу України від переважно тактичних антикорупційних заходів, які забезпечують лише обмежені результати, до формування та реалізації цілісної стратегічної антикорупційної політики. Системність у виявленні, запобіганні та усуненні корупційних проявів у різних сферах суспільних відносин забезпечується,

зокрема, Антикорупційною стратегією та Державною антикорупційною програмою на 2023–2025 роки. Європейська комісія акцентує увагу на таких ключових складових антикорупційної політики, як відновлення обов'язку політичних партій подавати фінансову звітність для перевірки до Національного агентства з питань запобігання корупції, посилення заходів з протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, реалізація судової реформи та реформування Конституційного Суду України, удосконалення процедур приватизації й корпоративного управління, а також оновлення законодавства у напрямі підвищення відповідальності за порушення правил фінансування.

Особливої актуальності в умовах трансформації антикорупційної політики України, що здійснюється у контексті євроінтеграційних зобов'язань та функціонування державних інституцій в умовах воєнного стану набуває концепція конструктивного запобігання корупції. Вітчизняна антикорупційна практика тривалий час характеризувалася домінуванням стримувальних механізмів, орієнтованих на кримінально-правове переслідування, інституційний контроль і посилення відповідальності за корупційні правопорушення. Попри безперечну необхідність таких заходів, їхня ефективність виявляється обмеженою за відсутності сталих соціальних і поведінкових передумов доброчесної діяльності, що зумовлює потребу у доповненні стримувальної моделі елементами конструктивного запобігання.

У цьому контексті концепція конструктивного запобігання дозволяє переосмислити пріоритети державної антикорупційної політики України шляхом зміщення акценту з виключно репресивних заходів на формування сприятливого інституційного середовища та стимулювання активної участі суспільства у протидії корупції. Зокрема, положення Антикорупційної стратегії та Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки концептуально узгоджуються з ідеями конструктивного запобігання, оскільки передбачають не лише посилення спроможності антикорупційних

органів, а й розвиток механізмів запобігання корупційним ризикам у публічному управлінні, удосконалення процедур публічних послуг і розширення можливостей громадського контролю.

Перший напрям політики конструктивного запобігання – заохочення дотримання морально-етичних норм – у національному контексті знаходить відображення у впровадженні кодексів етики державних службовців, механізмів запобігання конфлікту інтересів, а також у розвитку інституту викривачів корупції. Водночас ефективність цих інструментів значною мірою залежить від рівня їх реального застосування, сприйняття у професійному середовищі та наявності дієвих гарантій захисту осіб, які добросовісно повідомляють про корупційні практики.

Другий напрям – розширення можливостей для колективних дій – є особливо релевантним для України з огляду на активну роль громадянського суспільства у процесах антикорупційних реформ. Інституціоналізація громадського контролю, залучення громадських організацій до формування антикорупційної політики, розвиток відкритих даних і публічних консультацій створюють передумови для колективного формулювання суспільного запиту на добросовісність. Разом із тим збереження фрагментованості взаємодії між державними органами та громадянським суспільством свідчить про необхідність подальшого усунення інституційних і процедурних бар'єрів для такої участі.

Третій напрям конструктивного запобігання – формування інституційних механізмів, що усувають потребу у «функціональній» корупції, є критично важливим для українських реалій, де корупційні практики нерідко виникають як реакція на надмірну складність адміністративних процедур або неузгодженість правового регулювання. У цьому аспекті цифровізація публічних послуг, зокрема розвиток електронного врядування, запровадження прозорих процедур добору кадрів на основі меритократичних принципів, а також спрощення регуляторних

механізмів розглядаються як інструменти довгострокового зниження корупційних ризиків.

Таким чином, інтеграція концепції конструктивного запобігання корупції у систему антикорупційної політики України дозволяє забезпечити її більшу цілісність, орієнтацію на довгостроковий результат і відповідність європейським стандартам належного врядування. Застосування цього підходу створює теоретичне підґрунтя для переходу від фрагментарних антикорупційних заходів до системної моделі запобігання корупції, у межах якої правові, інституційні та соціальні механізми взаємодіють як взаємодоповнювальні елементи єдиної політики [270, с. 7-9].

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що концепція конструктивного запобігання корупції є теоретично обґрунтованим і перспективним підходом до вдосконалення антикорупційної політики України. Її застосування дозволяє подолати обмеженість виключно стримувальних механізмів протидії корупції та забезпечити перехід до комплексної моделі, орієнтованої на довгострокові результати.

Принциповим аспектом у визначенні напрямків політико-владної адаптації для умов інтеграції України в сучасний простір є усвідомлення безальтернативності демократичного розвитку нашої держави. На переконання експертів, у вітчизняному політико-правовому просторі досі не визначено, яка національна модель демократії є пріоритетною і складові яких концепцій демократії вона має поєднувати та у якій пропорції. Консолідована позиція щодо такої моделі відсутня як у нормативно-правових актах, так і програмних документах провідних політичних партій. Більше того, на сьогодні це питання навіть не дискутується політичною елітою, яка у цьому випадку мала би бути позитивною референтною групою. Разом з цим, на думку Т. Андрійчук, «ознаки сучасного стану політичної системи в Україні свідчать про впровадження на практиці окремих елементів ліберальної, елітарної, плюралістичної та деліберативної концепцій демократії.

Відповідно, для розвитку цих елементів важливим є формування ціннісного підґрунтя хоча б у вигляді такого «мінімального набору», як визнання важливості політичної активності та зацікавленості, рівності прав і свобод, плюралізму, довіри до опонентів, діалогу і компромісу» [5, с. 267-268].

Вочевидь, у сучасній політичній науці представлена значна палітра моделей демократії елементи яких могли б бути цілком адаптативними для України. Так, з точки зору Л. Герасіної, у державно-політичних практиках країн усталеної демократії значного поширення набули моделі ліберальної та неоліберальної демократії, яка передусім зосереджується на механізмах представницького правління (Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, А. Камю). Основна ідея цієї моделі полягає не стільки у владі більшості, скільки в захисті прав і свобод меншин, а також у функціонуванні уряду, який ухвалює рішення та відповідає за них. Неоліберальні концепції (Ф. Ешер, Ф. Хайек, М. Олсон) демократизацію розглядають переважно як розширення можливостей громадської участі та підвищення рівня суспільної відповідальності. У цій моделі демократія є невід'ємною складовою цивілізованого суспільства, а її цінності нерозривно пов'язані з людським буттям, слугуючи орієнтирами формування поведінки окремих громадян та соціальних груп, принципами захисту та реалізації власних інтересів [43, с. 11].

Дослідниця наголошує, що кризи, конфлікти та виклики, з якими стикається Україна, роблять таку модель європейської демократії привабливою для нас через її ключові принципи – верховенству права, конституціоналізму та обмеженню політичного домінування. Неоліберальна демократія передусім забезпечує захист прав і свобод особистості, підтримує свідоме громадянство та активне суспільство, яке в Україні вже продемонструвало здатність до самоорганізації та самоврядування. Важливо і те, що для України залишаються актуальними неоліберальні ідеї правової держави, чіткого розподілу владних повноважень як по горизонталі, так і по вертикалі, політичного плюралізму, незалежності громадянського

суспільства від державного контролю, захисту приватної власності та свободи підприємництва, а також обмеження примусу більшості щодо меншості [43, с. 11].

У нашому дослідженні ми ведемо мову саме про екстраполяцію елементів моделей демократії, їх творчий синтез заради вироблення власної оптимальної моделі, прийнятної для України. Врахування національної специфіки є базовим чинником політико-владної адаптації до умов інтеграції України в сучасний простір, оскільки на думку фахівців спроба перенесення окремих моделей демократії не призвела до бажаного результату.

В цьому контексті В. Гапоненко зазначає, що демократія як політичний ідеал має загальнолюдську цінність. Водночас важливо розуміти, що її теоретичні принципи застосовуються в контексті конкретної політичної сфери та історичного періоду. Натомість просторові обмеження притаманні лише ліберальній теорії демократії. Це зумовлює потребу у формуванні нової етики демократії та прав людини на міжнародному рівні, а також у розробці альтернативних підходів до етнонаціональної політики. Ідея існування єдиного універсального зразка демократичного режиму є міфом, що нав'язується масовій свідомості та інколи має руйнівні наслідки. Західні механізми утвердження демократії часто виявляються неефективними в перехідних суспільствах через відсутність історичного досвіду функціонування демократичних інститутів, слабкість громадянського суспільства та низький рівень політичної культури. Однак це не привід відмовлятися від демократичних цінностей чи вважати проміжні політичні режими незмінними. Навпаки, це стимул до пошуку унікальних моделей досягнення демократичного ідеалу, з урахуванням національних особливостей кожної країни [40, с. 170]. Дослідниця підкреслює, що «стандартизовані рецепти демократизації політичної системи можуть не спрацювати на іншому національному ґрунті. Кожний з різновидів політичних інститутів доводить на практиці як свої переваги, так і слабкі

сторони. Тому вибір типу інституційного дизайну істотно залежить від суспільних особливостей. В ідеалі становлення нових політичних інститутів має відбуватись на основі вже існуючих суспільних відносин» [39, с. 209].

У свою чергу Ю. Калюжна доводить, що «спроби імплантувати готові демократичні моделі, які успішно працюють в сталих демократіях, видаються нездійсненими із-за специфічних особливостей національної політичної культури та української ментальності, історичного досвіду, напівзаходів в діяльності політичної влади... В новітній історії українського державотворення був досвід радикальних демократичних перетворень: «Помаранчева революція» (2004 р.) та «Революція Гідності» (2013 р.), проте на заваді реалізації «українського демократичного проекту» стали «легітимаційні кризи» та відсутність ефективної «легітимаційної політики», що раз у раз нівелювали демократичні досягнення сучасної України» [81, с. 98].

На нашу думку, вищезначені історичні події (при наявності певних суперечливих аспектів) навпаки стали важливими віхами демократизації українського суспільства та української влади, сприяли залученню широких верств населення до політико-владних та державотворчих процесів. Головними загрозами щодо впровадження та розвитку демократичної моделі влади в Україні є агресивне зовнішнє втручання з боку РФ та непослідовність й недостатній професіоналізм вітчизняного політичного класу щодо відстоювання національних інтересів українського народу. Необхідно зазначити, що Революція Гідності надала поштовх процесам деконцентрації та децентралізації влади в Україні, що актуалізувало дискусії у науковій спільноті щодо можливостей втілення субсидіарної демократії на вітчизняних теренах.

Зокрема, Т. Панченко наголошує, що «орієнтація на субсидіарну демократію корисна для перехідних, трансформаційних суспільств, у тому числі українського суспільства. Хоча вони, на відміну від західних

демократій, менш занурені у глобальні політичні процеси, концентруючись на вирішенні питань внутрішньої політики, орієнтація на субсидіарну демократію доречна з точки зору оптимізації територіальної організації влади та залучення громадськості у творення публічної політики на місцевому, регіональному та національному рівнях. Більш того субсидіарна демократія цілком відповідає уявленням про «організоване суспільство», у якому поєднується демократія, соціальна держава й принципи гуманізму» [151, с. 114]. На думку дослідниці основна перевага субсидіарної демократії полягає в перетворенні інтересів людини в безумовний пріоритет соціально-політичного розвитку суспільства. Тож «субсидіарна демократія для українського суспільства – це передусім деконцентрація й децентралізація влади в поєднанні з громадською самоорганізацією» [15, с. 115].

Отже, модель субсидіарної демократії (базові її компоненти) цілком відповідає українським традиціям громадоцентризму, а її реалізація сприятиме активізації демократизації влади на регіональному та місцевому рівнях. Принципи субсидіарної демократії є співзвучними з практикою місцевого самоврядування у країнах ЄС, що дозволить Україні органічно інтегруватись у європейський політичний простір. Необхідно наголосити, що в сучасній політичній практиці демократичних держав громадянська участь розглядається як невід'ємний елемент системи політичних відносин. Політична участь інституціолізована та формалізована в документах Європейського Союзу та ООН [42]. На думку Р. Балабана, участь – це ключовий соціально-політичний процес, який сприяє як легітимації політичної системи, так і зміцненню суспільної гармонії, формуванню громадянської самосвідомості та відчуття належності до політичного суспільства, тісно пов'язаного з державою. Державно-політичні інститути не існують ізольовано чи автономно, а взаємодіють із суспільством, що надає йому суб'єктності та підкреслює його значущість [103, с.189].

Демократичне суспільство створюється та функціонує в процесі

співпраці та спільної дії громадян, рівень якої визначає суспільний розвиток. В даному контексті значним науковим потенціалом володіє модель сформульованої А. Лейпгартом співгромадської демократії. Вчений визначає, що дана модель «передбачає таку організовану взаємодію основних «одиниць» (етнічних, релігійних чи культурних спільнот, котрі складають політію), за якої жодна з них не опиняється протягом тривалого часу в стані, який може бути розцінений, як ізоляція» [Цит. за: 26, с. 42].

Така організація суспільно-політичних відносин найбільш придатна до багатоскладових суспільств, де політичні суперечності і соціальні «розломи» значною мірою співпадають з соціальними конфліктами та суперечностями. Суспільно-політичні асоціації створюються на підставі репрезентації інтересів певних сегментів суспільства, а політична влада створюється на основі коаліції. «Обов'язковим атрибутом політичного процесу є наявність опозиції. За існування досить широкої коаліції інтереси різних груп реалізуються можливістю взаємного вето на рішення, що ухвалюються» [26, с.43].

Протягом останнього десятиліття в Україні сформовано базовий інституційний фундамент для залучення громадян до державного управління. Важливу роль у цьому процесі відіграє Національна асамблея України (заснована у 2014 р.), яка консолідує зусилля громадського сектору для адвокації прав громадян. Паралельно, за підтримки міжнародних партнерів, триває розробка механізмів фінансової стабільності сектору через Національний фонд розвитку громадянського суспільства. Особливого значення набула цифровізація інструментів участі. Оновлення урядових регламентів (2015, 2023 рр.) дозволило перевести громадські обговорення у дистанційний формат, що критично важливо для прифронтових регіонів (наприклад, Сумщини). Проте ефективність цих механізмів стримується низькою поінформованістю населення та недоліками місцевої нормативної бази. Крім того, попри успіх локальних краудсорсингових проєктів («Smart

Cities», «Нова країна»), на загальнодержавному рівні основним інструментом залишаються електронні петиції. Їхній вплив, однак, є обмеженим через виключно рекомендаційний статус результатів розгляду [199, с.32-38].

Як визначають аналітики Національного інституту стратегічних досліджень, така ситуація «породжує питання непрозорості обігу електронних петицій і не сприяє суспільній довірі до цієї практики та її результативності. Пов'язані з використанням електронних петицій ризики політичних маніпуляцій та профанації демократичного суспільного діалогу почасти можливо нейтралізувати у разі прийняття окремого Закону України, який мав би детально регламентувати функціонування інституту електронних петицій» [199, с. 27-28].

Окрім електронних петицій в Україні необхідно активніше впроваджувати інші елементи е-демократії, засоби якої розширили б можливості громадян впливати на владу: контролювати її дії, боротись з неефективною діяльністю владно-управлінського апарату тощо. Відповідно модель е-демократії значно спрощує й активізує інтеграцію України в сучасний світовий демократичний простір.

В умовах розвитку інформаційного суспільства в Україні необхідно активніше впроваджувати модель е-демократії, засоби якої розширили б можливості громадян впливати на владу: контролювати її дії, боротись з неефективною діяльністю владно-управлінського апарату тощо. Відповідно модель е-демократії значно спрощує й активізує інтеграцію України в сучасний світовий демократичний простір. Фахівці акцентують увагу на розвитку таких форм та складових електронної демократії, «як е-участь, е-середовище, е-вибори, е-референдуми, е-ініціативи, е-голосування, е-звернення, е-петиції, бюджет участі тощо. Наступний, найвищий, рівень розвитку е-демократії можна охарактеризувати назвою smart демократія (розумна демократія). Сутність смарт-демократії полягає в об'єднанні електронних (цифрових) та людських систем у віртуальному середовищі з

використанням систем штучного інтелекту, аналізу даних, прогнозування, блокчейну (токенізація), цифровізації законотворчої діяльності (croudlaw) та ін. з метою реалізації та забезпечення принципів народовладдя» [191, с. 82-83].

Розглядаючи напрямки подолання дисфункцій політичної влади в умовах високої динаміки сучасних цивілізаційних змін та викликів, необхідно повернутися до проблеми функціональної спроможності інститутів влади. Головним завданням трансформації української влади є підтримка взаємодії демократичних інститутів навіть у жорстких межах воєнного часу. Попри загальну стабільність системи, роль Верховної Ради суттєво змінилася: через дію закону «Про правовий режим воєнного стану» та наявність у залі стабільної лояльної більшості, парламент став частиною посиленого президентського ресурсу.

Це призвело до ситуації, де законодавча гілка влади значною мірою підпорядкована потребам оперативної централізації. Однак така модель створює небезпечний прецедент: необхідна сьогодні концентрація влади в руках Президента може перетворитися на стійке домінування над Радою і в мирний час. Крім того, імідж парламенту та влади загалом страждає від внутрішніх чинників – корупційних скандалів та недостатньої кваліфікації окремих представників, що підриває довіру виборців до інституцій, які мали б забезпечувати демократичний баланс [183, с. 32].

В той же час, «разом з проявами недостатньої спроможності державних інституцій, корупції, браком професіоналізму і необхідних якостей з боку деяких урядовців, загрожує поступовим зменшенням рівня довіри потенційних виборців до чинної влади, створює значні виклики для політичних перспектив Президента та його команди» [183, с. 33].

Досвід українського державотворення свідчить, що роль інституту президентства в системі державного управління країни традиційно визначалася політичною кон'юнктурою. Це залежало як від намірів окремих

політичних сил, так і від конкретних політичних подій на різних етапах історії України. Політична кон'юнктурність у визначенні повноважень президента призвела до розбалансованої системи державного управління, у якій президент фактично знаходиться над гілками влади. За умов однопартійної більшості у парламенті, як це сталося в чинному скликанні, глава держави отримує максимально зосереджену владу. З одного боку, це створює передумови для швидкого ухвалення рішень і реформування держави. З іншого – надмірна концентрація влади обмежує вплив різних суспільно-політичних груп на державні процеси, що становить загрозу демократичному розвитку. В умовах воєнного стану така конфігурація влади дозволяє оперативно вирішувати нагальні проблеми й видається виправданою. Проте вона не може слугувати основою для звичайного політичного процесу, тому в майбутньому необхідно коригувати як систему правління, так і сам інститут президентства в Україні [155, с.13].

Навіть в умовах війни український парламент зберіг свою функціональність. Депутати від усіх політичних сил об'єднувалися задля прийняття стратегічних рішень щодо оборони та шляху до ЄС. Продуктивність роботи суттєво зросла: якщо раніше в середньому приймали 227 законів на рік, то лише за перший рік великої війни цей показник сягнув 386, а загальна кількість ухвалених документів перевищила тисячу [2, с. 46].

За висновками експертів у 2024 році прозорість роботи українського парламенту значно покращилася. Пленарні засідання Верховної Ради транслюються, хоча й у записі через безпекові міркування. На офіційному вебпорталі парламенту знову оприлюднюється інформація, яка з початком повномасштабного вторгнення була недоступною. У Верховній Раді зберігається прагнення досягнення консенсусу при ухваленні рішень. Політичні сили демонструють готовність до діалогу, що підтверджується відновленням зустрічей керівництва парламенту та представників усіх фракцій і груп.

Серед недоліків було виділено відсутність публічного порядку денного пленарних засідань Верховної Ради України, що обмежує прозорість роботи парламенту та ускладнює громадський контроль над ухваленням рішень. Така практика, яка триває з початку повномасштабного вторгнення, хоч і виправдана безпековими міркуваннями, все ж зменшує рівень відкритості законодавчого процесу. Водночас необхідно знайти механізми, які б дозволяли громадськості попередньо ознайомлюватися із законопроектами, запланованими до розгляду у Верховній Раді.

Додаткове занепокоєння викликає недостатня координація між парламентом та урядом, особливо в контексті законодавчої адаптації до стандартів ЄС. Враховуючи значний обсяг нормативних актів, які потребують ухвалення, ефективна взаємодія між цими двома гілками влади є критично важливою. Адже саме уряд виступає ключовим ініціатором законопроектів, спрямованих на євроінтеграційні міжнародні зобов'язання України [155, с. 14-20].

Водночас, абстрагуючись від суто кількісних показників, можна стверджувати, що в більшості випадків Верховна Рада України функціонувала радше як механізм формального ухвалення законодавчих рішень, ніж як самостійний центр їх формування. Зазначене положення частково підтверджується статистичними даними щодо реалізації права законодавчої ініціативи основними суб'єктами законодавчого процесу – Президентом України, народними депутатами та Кабінетом Міністрів України. Станом на кінець лютого 2023 року було ухвалено 88% законопроектів, внесених за ініціативою Президента України, 45% законопроектів, поданих народними депутатами, та лише близько третини (34%) законопроектів, ініційованих Кабінетом Міністрів України [182].

Представлені статистичні показники свідчать про наявність внутрішньої суперечливості у взаємодії інститутів державної влади, адже згідно з конституційним розмежуванням повноважень між парламентом та

виконавчою владою саме Кабінет Міністрів України повинен виконувати провідну роль у формуванні законодавчих засад власної діяльності [183, с. 33].

Таким чином, у період воєнного стану Кабінет Міністрів України переважно функціонує у підпорядкованому положенні щодо Президента України та керівництва Верховної Ради, тоді як фактичний центр прийняття рішень у сфері виконавчої влади зосереджується в Офісі Президента України. Водночас саме на уряд покладається основний обсяг відповідальності за наслідки помилкових управлінських рішень і допущені прорахунки [183, с. 36].

На думку науковців Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, для усунення недоліків інституційної спроможності урядів в умовах війни необхідно ініціювати масштабну професійну дискусію щодо внесення змін до чинного законодавства. Оптимальні напрями таких змін включають:

- Подолання дуалізму в управлінні виконавчою владою. Потрібно більш чітко визначити повноваження президента та прем'єр-міністра, щоб уникнути дублювання функцій, яке послаблює виконавчу гілку влади та її центральний орган – уряд.

- Регламентацію діяльності парламентської коаліції. Варто закріпити принцип широкої відповідальності уряду перед парламентською більшістю, що підвищить його підзвітність і сприятиме стабільності уряду та парламенту.

- Вдосконалення механізмів відставки уряду. Запровадження конструктивного вотуму недовіри дозволить ефективніше управляти політичною стабільністю та мінімізує ризики впливу неформальних домовленостей, які можуть шкодити демократичним процесам.

- Обов'язкове затвердження парламентом урядової програми або її річного звіту. Це гарантуватиме річний імунітет уряду, захистить його від

постійної загрози відставки та створить умови для реалізації довгострокових реформ, політик і стратегій.

- Зменшення неформального впливу олігархів на діяльність уряду. Для цього слід запровадити максимально інклюзивні та прозорі процедури ухвалення політичних рішень і формування державної політики. Такі зміни дозволять покращити функціонування виконавчої влади, забезпечити її стабільність та підвищити ефективність державного управління, як під час війни, так і в період повоєнного відновлення [155, с.28-29].

Незважаючи на те, що кількісні індикатори діяльності інститутів державної влади в умовах воєнного стану можуть свідчити про наявність певного рівня інституційної ефективності, оцінка їхньої репутаційної спроможності та рівня суспільної довіри характеризується неоднозначністю. На початковому етапі повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України спостерігався високий рівень патріотичної мобілізації суспільства та консолідації громадян навколо державницьких цінностей. Водночас результати емпіричних соціологічних досліджень засвідчують збереження відносно високого рівня громадської підтримки діяльності інститутів, органів та структур, що здійснюють функції у сфері національної безпеки й оборони (табл.3.1).

Таблиця 3.1

**Рівень довіри українців до суспільно-політичних інститутів
(2024 р.).**

Суспільно-політичний інститут	Рівень довіри (%)
Збройні Сили України	96
Добровольчі батальйони	86
Волонтерські організації	85
Державна прикордонна служба	76

Міністерства оборони України, Служби безпеки України	67
Громадські організації	61
Церква	60
Президент України	59
Голови міста (селища, села), в якому живе респондент	54

Складено за [148].

Водночас загальнонаціональне опитування громадської думки, здійснене Київським міжнародним інститутом соціології у період з 26 травня по 5 червня 2023 року, засвідчило, що більшість українців – 73% респондентів – підтримують ідею оновлення центральної влади після завершення війни. За словами виконавчого директора КМІС А. Грушецького, «хоча підтримка дій центральної влади перед початком 2022 року поступово знижувалася, після широкомасштабного вторгнення населення розставило пріоритети, і зараз ми бачимо загалом високу підтримку зусиль влади для досягнення перемоги. Однак це не скасовує бажання українців оновити владу після завершення війни. Запит на оновлення парламенту й уряду – відчутний» [89].

Зазначену тенденцію також підтверджують дані соціологічних опитувань, згідно з якими протягом першого року повномасштабної війни рівень підтримки Верховної Ради зріс утричі та досяг 35%. Водночас у 2024 році цей показник набув від’ємного значення (–38,5%). Паралельно фіксується високий рівень недовіри громадян до інститутів державної влади, зокрема до посадових осіб (76%), політичних партій (76%), судової системи (70%), Кабінету Міністрів України (65,5%) та органів прокуратури (62%). Рівень довіри до посадовців і державних та місцевих органів влади визначається громадянами через оцінку ефективності їхніх дій у розв’язанні актуальних проблем під час війни. Найбільш схвальну оцінку отримали зусилля щодо зміцнення обороноздатності, міжнародної підтримки

України, забезпечення роботи інфраструктури, ліквідації наслідків атак на енергетичні об'єкти, а також допомога біженцям, вразливим групам населення, боротьба зі злочинністю та підтримка правопорядку. Водночас соціальна справедливість, економічна діяльність і відновлення житлового фонду отримали переважно критичні оцінки [2, с.63; 90].

У контексті аналізу проблем формування репутаційної спроможності Верховної Ради важливими є дані експертного опитування співробітників Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, яке було проведене навесні 2024 року [155]. Метою дослідження було оцінити значущість та рівень застосування парламентом інструментів неелекторальної легітимації – тобто механізмів, які можуть підтримувати довіру до Верховної Ради в умовах неможливості проведення виборів.

Результати опитування демонструють значний розрив між важливістю цих інструментів і реальним рівнем їх використання. Наприклад, міжнародне визнання парламенту експерти оцінили як важливе на рівні 87,4%, проте його фактична реалізація склала лише 52,2%. Аналогічні диспропорції спостерігаються і за іншими критеріями: міжнародна активність – 79% важливості проти 38,7% застосування, дотримання законодавчих процедур – 88,2% проти 26,9%, формування та контроль уряду – 87,7% проти 19,5%, співпраця з громадянським суспільством – 78,6% проти 13,7%, зв'язок з виборцями – 76,2% проти 7,3%, депутатська доброчесність – 87,3% проти 5,8% тощо. Таким чином, експерти фактично визнають ефективним лише один із 11 механізмів – міжнародне визнання парламенту. Для решти інструментів рівень реалізації в 2–15 разів нижчий за очікуваний. Найбільші розриви спостерігаються у сферах депутатської доброчесності (15-кратна різниця), репрезентативності парламенту (12-кратна), зв'язку з виборцями (10-кратна) та ефективності законотворчої діяльності (8,5-кратна) [155, с. 20]. Ці дані свідчать про майже повне вичерпання Верховною Радою ресурсів своєї легітимності і не лише через завершення терміну каденції, а й у зв'язку

із падінням підтримки з боку громадян.

Формуванню суспільної недовіри до функціонування інститутів державної влади, зокрема, сприяють надмірна закритість процесу ухвалення рішень, фактичне нівелювання конституційного права законодавчої ініціативи народних депутатів, які не належать до більшості, практика ухвалення окремих законодавчих актів без належного попереднього обговорення, а також резонансні випадки корупції та зловживання владними повноваженнями. Очевидно, що в умовах правового режиму воєнного стану об'єктивно обмежуються можливості розвитку політичного плюралізму та рівної конкурентної взаємодії політичних сил, що є фундаментальною передумовою демократичного розвитку. Водночас особливої ваги набуває необхідність для суб'єктів владних повноважень утримуватися від використання передбачених законодавством обмежень, зумовлених воєнним станом, з метою концентрації владних ресурсів та усунення політичних конкурентів [183, с. 34-35].

Ключовим завданням є зміцнення інституційної спроможності держави. Варто наголосити, що цей аспект є одним із пріоритетів Національної програми відновлення України. Це свідчить про усвідомлення владою важливості цього питання. Під інституційною спроможністю держави розуміється ефективність виконання державними органами своїх функцій та досягнення відповідних результатів. Очевидно, що в умовах війни держава не може і не повинна виконувати всі функції, які вона мала до її початку. Тому необхідно провести їх перегляд та оптимізацію, що можна розглядати як своєрідну санацію державного управління. Важливо, навіть попри військовий стан, продовжувати реформування політичної системи та зміну «правил гри», які відбувалися впродовж останніх восьми років. Наразі спостерігається посилення інституту президентства та фактичне оновлення політичного поля, що є природним для періоду війни. Однак це знову актуалізує дискусію щодо оптимальної моделі влади – президентської чи

парламентської. Важливо не допустити концентрації влади та ризику авторитаризму, щоб уникнути помилок, які в минулому призводили до масових протестів. У сфері внутрішньої політики критично важливо запобігти поверненню до довоєнних політичних практик шляхом завершення інституціоналізації влади. Це передбачає створення чітких і прозорих правил через ухвалення процесуальних законів для державних органів. Адже подолання політичної корупції та підвищення ефективності державного управління можливе лише шляхом зміни правил, що унеможливають старі негативні практики [103, с. 314-315].

Дисфункції політичної влади є серйозним викликом для держави, особливо в умовах глобалізації, технологічного розвитку, економічної нестабільності, соціальних протестів та воєн. Висока динаміка змін у сучасному світі вимагає від політичних систем ефективних механізмів адаптації та подолання кризових явищ. Основними напрямками подолання дисфункцій політичної влади є наступні:

1. Інституційні реформи та підвищення інституційної спроможності влади.
2. Підвищення прозорості та підзвітності влади через відкриті дані, електронне врядування та громадський контроль.
3. Вдосконалення антикорупційної політики та механізмів запобігання зловживанню владою.
3. Розвиток цифрової трансформації політичної влади. Впровадження електронного урядування та цифрових платформ для комунікації влади з громадянами.
4. Посилення громадянського суспільства та демократії. Розширення можливостей для участі громадян у прийнятті політичних рішень (наприклад, електронні петиції, референдуми).
5. Гармонізація внутрішньої політики з глобальними трендами сталого розвитку, екологічної політики та цифрової трансформації.

6. Подолання політичної поляризації та кризи довіри. Відновлення довіри до влади через чесні вибори, незалежні ЗМІ та ефективну комунікацію з суспільством.

Таким чином, політико-владні трансформації в сучасній Україні є багатовимірним процесом, що охоплює як зміни в структурі управління державою, так і реформування політичних інститутів у відповідь на внутрішні та зовнішні виклики. В умовах війни відбувається посилення виконавчої влади, що обумовлено необхідністю швидкого реагування на безпекові загрози. Водночас, зберігається прагнення до демократичних стандартів, зокрема через зміцнення антикорупційних механізмів, прозорість ухвалення рішень та євроінтеграційні процеси. Після завершення війни ключовими викликами для української влади стануть повернення до повноцінного функціонування демократичних інституцій, відновлення політичної конкуренції, забезпечення прозорості виборчого процесу та продовження реформ, необхідних для інтеграції в Європейський Союз.

Висновки до третього розділу

Починаючи з 1991 року, Україна переживає період активних політичних змін, спрямованих на демократизацію та утвердження незалежності на міжнародній арені. Проте цей транзитний етап позначився численними кризами, включаючи проблеми з національною ідентичністю, легітимністю влади, духовним станом суспільства та загальними труднощами політичного розвитку. Незважаючи на формування основ демократичного управління, багатопартійної системи та прийняття Конституції, політичні трансформації в Україні характеризуються суперечливістю, необхідністю адаптації, прагненням до модернізації та нестабільністю.

Для досягнення стійкості політичної системи необхідно подолати внутрішні протиріччя шляхом ефективною модернізації влади, що передбачає

реформу інститутів, підвищення їхньої відповідності суспільним потребам, забезпечення реальної участі народу в управлінні, прозорості прийняття рішень та боротьби з корупцією. Низька підтримка демократичних реформ та недовіра до влади, зафіксовані соціологічними дослідженнями, вказують на суперечливий характер політичних змін та необхідність якісно нової демократизації, яка б приносила відчутні результати для суспільства.

Напрями підвищення ефективності політичної влади в умовах високої динаміки сучасних цивілізаційних викликів можна визначити такі: посилення інституційної та функціональної спроможності владно-управлінських структур, збільшення рівня відкритості та взаємодії влади з громадянським суспільством, оптимізація (або створення) механізмів відповідальності суб'єктів політичної влади перед суспільством, системна боротьба з політичною корупцією на всіх рівнях здійснення влади, недопущення привалювання принципу «політичної доцільності» над принципом верховенства права під час прийняття владно-управлінських рішень тощо. Сучасний світ вимагає від політичної влади швидких адаптаційних механізмів та ефективного реагування на виклики. Подолання дисфункцій політичної влади можливе лише за умов комплексних реформ, зміцнення демократичних інституцій, впровадження цифрових технологій та активної участі громадян у політичному житті.

ВИСНОВКИ

Дослідження особливостей і тенденцій трансформації політико-владних відносин в Україні в умовах сучасних цивілізаційних викликів дозволило зробити такі узагальнення.

1. Для осмислення змісту політико-владних відносин досліджено концепти влади, політичної влади, соціальних і політичних відносин. Зокрема політичні відносини розглянуто як один із видів соціальних, що розкривають зв'язки між різними учасниками у політичній сфері. Система політико-владних відносин визначається як сукупність зв'язків між політичними суб'єктами та акторами, що регулюють процеси інституалізації, поділу та реалізації владних повноважень на національному та міжнародному рівнях. Політико-владні відносини мають дуальну природу, поєднуючи формально-інституційний вимір із неформальним аспектом, який охоплює соціокультурні детермінанти (традиції, цінності) та латентні практики (тіньові механізми, персональні мережі, непрозорі механізми прийняття політичних рішень тощо). У науковому дискурсі серед атрибутивних властивостей політико-владних відносин визначають їхній системоутворюючий характер, що детермінує структуру політичної системи і регулятивно-дистрибутивну роль у процесах легітимації та реалізації влади. Цим відносинам притаманна динамічна адаптивність до цивілізаційних викликів через поєднання традиційних та інноваційних моделей взаємодії, а також значний потенціал впливу, що визначає баланс між стабільністю та конфліктністю суспільного розвитку.

Обґрунтовується необхідність застосування міждисциплінарного підходу до вивчення політико-владних відносин, що передбачає синтез методологічного інструментарію політології, соціології, права, комунікативістики та інших суспільних наук. Виокремлено основні методологічні підходи, які застосовуються у сучасній політичній науці для

дослідження політико-владних відносин, а саме: системний підхід, що розглядає владні відносини як частину складної соціально-політичної системи; інституційний та неоінституційний підходи, які дозволяють дослідити формальні та неформальні механізми реалізації влади; аксіологічний, згідно з яким досліджується ціннісна основа оновлення владної взаємодії в умовах цивілізаційних викликів; дискурсивний підхід, що фокусується на дослідженні влади через механізми політичної комунікації та впливу; мережевий підхід, який виявляє форми владної взаємодії в контексті розвитку інформаційно-комунікативних технологій. Застосування цих та інших методологічних підходів сприяє багатовимірному та глибокому розумінню динаміки процесів та відносин.

2. Вивчення класичних і сучасних підходів концептуалізації влади, а також владних відносин актуалізує необхідність теоретичної ревізії наявних підходів відповідно до змін політичного життя та новітніх реалій. Встановлено, що трансформаційний процес політико-владних відносин характеризується як складний, багатоаспектний і багаторівневий, який детермінований сукупністю глобальних, національних і локальних чинників. Ця трансформація безпосередньо впливає на структуру, функції та механізми політичного управління в умовах перманентних змін.

Аналіз дослідження трансформаційних процесів влади в зарубіжній та українській політичній науці дозволив встановити загальні тенденції розвитку сучасних політико-владних відносин, серед яких: посилення ваги геополітичного чинника, криза впливу традиційних політичних суб'єктів, посилення ролі медіа та інформаційно-комунікативних технологій на політичні процеси, зміна механізмів легітимації влади, розширення кола акторів, залучених до прийняття політичних рішень та інші. Окреслені глобальні тенденції доповнюються низкою умов та особливостей, що характеризують політико-владні відносини безпосередньо в Україні та формують унікальний контекст їхнього розвитку. Осмислення наукових

праць вітчизняних дослідників дозволив визначити, що трансформація політико-владних відносин в Україні зумовлена: потребою демонтажу радянських практик у моделях державного управління та прийняття рішень; врахуванням національного контексту як основи для проведення демократичних реформ і необхідністю подальшого реформування основних суспільних сфер; курсом на євроінтеграцію; необхідністю деколонізації політичної свідомості та культури тощо. Особливого значення набувають проблеми пошуку раціональних та узгоджених дій між гілками влади, антикорупційної політики, налагодження партнерства між державою та суспільством, а також збереження демократичних засад в умовах війни. Дослідження наслідків трансформації політико-владних відносин визначило їх амбівалентний характер, що спричиняє як позитивні, так і дисфункціональні ефекти для політичного і суспільного розвитку України.

3. Проведене дослідження дозволило систематизувати та окреслити декілька основних груп чинників, що впливають на трансформацію політико-владних відносин в сучасному світі. Чинники охоплюють як внутрішні, так і зовнішні впливи, що визначають напрям розвитку змін політичної системи, трансформацію її інститутів та владних відносин. Серед внутрішніх чинників, що безпосередньо пов'язані з особливостями розвитку політичної системи певного суспільства запропоновано виокремити: політичні, правові, соціально-економічні, культурно-історичні та соціально-психологічні. Зовнішні чинники, які формуються за межами держави, але мають значний вплив на її політичну систему охоплюють такі групи: глобалізаційні процеси (поширення демократичних цінностей та стандартів безпеки); геополітичні (міжнародні конфлікти та війни, вплив сусідніх держав і великих геополітичних акторів, дипломатичний тиск і санкції); міжнародно-правові зобов'язання та участь у глобальних союзах. Окрему групу становлять технологічні чинники, зокрема розвиток інформаційних і цифрових

технологій, вплив медіа та соціальних мереж на формування громадської думки, кібербезпека й нові виклики для державного управління.

Аналіз загроз і викликів сучасності дозволив визначити сутність цивілізаційного конфлікту як протистояння демократичних цінностей із авторитарними традиціями та тенденціями суспільно-політичного життя. Підкреслено, що збереження та укріплення демократичних інститутів має пріоритетне значення для України, оскільки головний сенс протистояння з агресором є саме захист цивілізаційного вибору на користь демократизації суспільно-політичних відносин, суспільного та політичного життя.

4. Осмислено питання змін політичної суб'єктності в умовах цивілізаційних викликів. З одного боку, політичні відносини набувають гнучкості, що підвищує адаптивність влади і політичних інститутів, з іншого – це також ускладнює контроль і прогнозування їхніх дій. Серед наслідків впливу сучасних цивілізаційних викликів на політичну суб'єктність розглянуто: посилення ролі нових акторів, що здатні впливати на органи державної влади і прийняття політичних рішень; формування нових каналів взаємодії між різними групами акторів; зниження довіри до державних органів влади та поширення популізму; зміна традиційних методів політичного впливу, використання технологій маніпуляції та дезінформації тощо.

В Україні спотсеригається дисбаланс у суб'єктності формальних інститутів (президент, парламент, уряд), посилений умовами воєнного стану. Водночас децентралізація зміцнила роль і розширила повноваження місцевого самоврядування. Високий рівень довіри суспільства до армії, військово-силових структур вказує на зростання їхньої ваги як політичного актора. Виокремлено тенденцію до зміцнення суб'єктності недержавних акторів, зокрема інститутів громадянського суспільства, які виконують функції контролю та доповнюють діяльність держави, зокрема волонтерські об'єднання в умовах війни. Обгрунтовано, що резильєнтність політичної

системи обумовлюється здатністю її складових адаптуватися до нових умов і певної невизначеності через оновлення управлінських механізмів, упровадження інноваційних підходів у процесі прийняття рішень, інтеграцію сучасних технологій, усвідомленість і відповідальність участі тощо. Приділено увагу інструментам, які здатні посилити ефективність політичної влади та управління в Україні.

5. Політичні трансформації в Україні розглянуто як нелінійний процес, якій характеризується низкою переваг та недоліків, притаманних молодим демократіям. Основними параметрами та особливостями політичних трансформацій визначено суперечливість, адаптацію, модернізацію, стабілізацію. Ключовим аспектом трансформаційних процесів є інституціоналізація нових політичних практик через їх легітимізацію більшістю суб'єктів суспільних відносин. Дефіцит ціннісної консолідації, що спостерігався в Україні протягом десятиліть, виступав деструктивним чинником, який нівелював зусилля влади щодо реалізації та закріплення модернізаційних проєктів. У подоланні визначених перешкод важливу роль відіграють політичні еліти. Саме вони мають розробляти стратегію реформ, забезпечувати її законодавче втілення, виявляти політичну волю та демонструвати управлінську компетентність. Війна та необхідність протистояння агресору створили нові можливості для трансформації громадянського суспільства, яке поступово перетворюється на повноправного учасника політико-владних відносин. Це сприяло активнішому залученню представників громадського сектору до політичної еліти, водночас спрощуючи традиційний механізм її формування, що раніше базувався переважно на діяльності політичних партій і фінансово-промислових груп.

6. Виявлення проблем та суперечностей побудови демократичного суспільства в Україні дозволило запропонувати напрями підвищення ефективності політичної влади в умовах високої динаміки сучасних

цивілізаційних змін та викликів. Провідною умовою створення ефективного політичного порядку в демократичному суспільстві є реалізація принципів поділу влади, верховенства права та унеможливлення корупції. Зазначено, що реалізація окреслених принципів в українському суспільстві обмежується викривленням демократичного принципу поділу влад за рахунок надмірної концентрації повноважень та ресурсів в руках президентської вертикалі, використанням принципу «політичної доцільності» та випадками ігнорування правових норм при прийнятті та реалізації політичних рішень.

Серед основних напрямів подолання визначених перешкод є дотримання конституційних гарантій поділу влад, посилення політичної відповідальності кожної з них та боротьба з корупцією. Стимулювання антикорупційної діяльності пов'язується з усуненням системних перешкод для участі громад, бізнесу, громадських діячів та організацій у формуванні та реалізації антикорупційного порядку денного.

Прагнучи підвищити ефективність політико-владних відносин та адаптувати їх до вимог сучасного світу необхідно враховувати, що демократичне суспільство створюється і функціонує в процесі співпраці та спільної дії громадян, рівень якої визначає суспільний розвиток. У цьому контексті актуалізується діяльність, спрямована на децентралізацію влади, розвиток місцевого самоврядування та громадянської участі в процесах прийняття та реалізації державно-політичних рішень. Останнім часом в Україні сформувався інституційний фундамент для участі громадян у державному управлінні. Впровадження сучасних технологій дозволило не лише налагодити сталий діалог між владою та суспільством, а й виокремити активні групи для системної співпраці. Проте ефективність цих процесів часто нівелюється браком прозорості та використанням маніпуляцій, що підриває рівень суспільної довіри.

Як відомо, сила демократичного суспільства залежить від балансу його горизонтальних (ціннісних) та вертикальних (управлінських) вимірів. І, якщо

перше залежить від реалізації громадянських прав, в тому числі і на участь у політичному житті, то друге безпосередньо залежить від інституційної спроможності суб'єктів влади. Забезпечення стабільної взаємодії демократичних інституцій є фундаментальним викликом, який набуває особливого значення під час війни. Саме це стає провідним завданням трансформації владних відносин в сучасному українському суспільстві.

Запропоновано такі практичні рекомендації для підвищення рівня ефективності функціонування політичної системи України в умовах повномасштабної війни:

1. На державному рівні активізувати підготовку інституційної бази для повоєнних виборів, розгорнути експертне обговорення та розробку моделей і правових меж для проведення виборів (парламентських, місцевих, президентських) після скасування воєнного стану. Особливо звернути увагу на проблематику викликів, пов'язаних із мільйонами внутрішньо переміщених осіб і біженців за кордоном, а також безпеки голосування.

2. Інститутам державної влади та місцевого самоврядування активно реалізовувати проекти підтримки антикорупційних і реформаторських зусиль із метою зберегти та посилити антикорупційну інфраструктуру, розвивати конструктивне запобігання корупції та продовжити ключові реформи, враховуючи специфіку воєнного стану. Це може бути підтримка прозорості використання міжнародної допомоги та бюджетних коштів на відновлення, посилення цифрових інструментів для публічного контролю, а також навчання для участі в роботі антикорупційних органів.

3. У частині кадрової та фахової підготовки посилити формування комплексу професійних, управлінських та особистісних компетенцій державних службовців в умовах перманентної невизначеності та безпекових загроз. Максимальна практичність, адаптивність та орієнтованість на кризове управління, відновлення та стійкість – це пріоритетні вимоги до програм підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців в умовах війни.

Зокрема, посилити підготовку в частині формування вмінь приймати швидкі рішення в умовах обмежених ресурсів і постійної зміни обставин, стратегічної комунікації під час криз, навичок протидії дезінформації, пропаганді. Набуває актуальності напрям підготовки фахівців із повоєнного відновлення України, управління деокупованими та прифронтовими територіями, залучення міжнародної допомоги та фінансування. Не менш затребуваними є підготовка держслужбовців для реалізації політики підтримки внутрішньо переміщених осіб, для комунікації з ветеранами, родинами загиблих і зниклих безвісті. Важливою частиною підготовки або підвищення кваліфікації держслужбовців має бути формування стресостійкості, вміння працювати при високому психологічному навантаженні. Окреслені напрями підготовки мають охопити як теоретичні знання, так і практичні тренінги й бути спрямованими на забезпечення стійкості та ефективності державного управління в реаліях сучасних викликів.

4. У сфері освіти розробити та впровадити програми, спрямовані на розвиток громадянської освіти, яка набула особливої актуальності після початку повномасштабної війни, оскільки серед активістів та учасників спротиву, громадських організацій, рухів часто відчувається брак громадянських компетенцій, що може створювати сприятливе середовище для політичних маніпуляцій, деструктивної діяльності окремих сил, спрямованої на послаблення стійкості українського суспільства. У фокусі таких програм можуть бути: медіаграмотність та критичне мислення в інформаційній війні; основи стійкості та кризового управління на рівні громади; демократія, верховенство права та антикорупційна діяльність під час війни; національна ідентичність і європейська інтеграція.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авксентьева Т. Г. Політико-інституціональні трансформації в Україні: полівекторність, невизначеність, нестабільність. *Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна «Питання політології»*. 2010. № 885. С. 77-83. <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/ab404293-6f76-464a-a22c-83b5db8f8149/content>
2. Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни : монографія / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 672 с.
3. Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики. Київ : НІСД, 2024. 31 с. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/analiz-zahroz-natsionalniy-bezpetsi-u-sferi-vnutrishnoyi-0>
4. Андріїв М. М. Поняття та структура компетенції органів публічної влади. *Теорія та практика державного управління*. 2017. Вип. 2. С. 45-53.
5. Андрійчук Т. Розвиток демократії в Україні: вплив політичних цінностей. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2012. Вип. 4. С. 264-274.
6. Андрущенко В. Демократична культура особистості: проблема формування. *Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія*. Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 32. С. 5-9.
7. Андрущенко В. Ідеологічні засади сучасного законотворення в галузі освіти. *Вища освіта України*. 2016. № 1. С. 5-9.
8. Андрущенко В. П. Європейські цінності як основа стабільності і процвітання України. Одинадцяті юридичні читання. *Форма сучасної національної української держави: реалії та перспективи*: матеріали Міжнародної наукової конференції, 21-22 травня 2015 року / ред. кол.:

В. П. Андрущенко, Ю. С. Шемшученко, Б. І. Андрусишин [та ін.]. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. С. 3-5.

9. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть : досвід соціально-філософського аналізу. Київ : Інститут вищої освіти АПН України, 2006. 679 с.

10. Андрущенко В. П. Світанок Європи: Проблема формування нового учителя для об'єднаної Європи XXI століття. Київ : Знання України, 2011. 1099 с.

11. Андрущенко В. П. Українське життя в транзиті. *День*. 2018. 4 травня. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/32152/Ukrainske-%20Zhyttia1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

12. Андрущенко Т. Типологія цивілізацій: класичний і модернізаційний підходи. *Освіта регіону*. 2012. № 1. С. 44-50. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/722>

13. Апончук І.О. Трансформація політичної влади в умовах становлення інформаційного суспільства (Концепція «Метаморфоз влади» Е. Тоффлера). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2014. Спец. вип. С. 353-358.

14. Бабка В.Л. Історична пам'ять як фактор політичного впливу в незалежній Україні: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 – політична культура та ідеологія / НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. 249 с.

15. Бабка В.Л. Політичний вплив: характерні риси та особливості. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2014. Спец. вип. С. 358-366 .

16. Бабкіна О.В., Горбатенко В.П. Між минулим і майбутнім: відповідальність інтелектуалів за соціально-політичні перетворення. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2018. Вип. 24. С. 3-10.
17. Бабкіна О. В. Передумови переходу до демократії: ризики транзитного суспільства. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2015. Вип. 17. С. 3-11.
18. Барановський Ф.В., Шульгач І.Р. Технології інформаційного впливу на прийняття політичних рішень. *Національні інтереси України*. 2025. № 8(13). С. 1082-1094.
19. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 109 с.
20. Бельська Т. Глобалізація як фактор трансформації владно-суспільних відносин. *Публічне управління: теорія та практика*. 2013. Вип.1. С. 72-78.
21. Бжезінський З. Велика Шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи. З англійської переклала Олена Фешовець. Львів-Івано-Франківськ : «Аілея-НВ», 2000. 237 с.
22. Бжезінський З. Стратегічне бачення: Америка і криза глобальної влади / Переклад з англійської Ганни Лелів. Львів : Літопис, 2012. 168 с.
23. Бжезінський З. Фази перетворень. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств [В.Полохало (кер. авт. колективу)]. Київ : Політична думка, 1995. С. 106-114.
<http://litopys.org.ua/polpost/r2a1.htm>
24. Богайчук У.Ю.В. Сутнісні характеристики поняття «влада». *Науковий часопис Національного педагогічного університету*

імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2011. Вип. 5. С. 67-72.

25. Бойко Н. Виборча система України: суспільно-політичний аспект. *Державне управління: теорія та практика*. 2006. № 1. С. URL: <http://www.nbuuv.gov.ua/E-Journals/DUTP/-20061/txts/POLITICHNI/06bnsusa.pdf>

26. Бортников В. Особливості участі громадян в концептуальних моделях демократії. *Політичний менеджмент*. 2003. № 7. С. 38-50.

27. Бохан А. Інтегратори екологічної дипломатії. *Вісник КНТЕУ*. 2016. № 5. С. 19-30. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/14254659813186.pdf>

28. Брило Ю. М. Концепція «Виклик-Відповідь» як основа цивілізаційної мобільності. *Вісник Донецького національного університету*. Серія Б: Гуманітарні науки. 2014. Вип.1-2. С. 397-403.

29. Бульбенюк С. Проблеми демократизації України: теоретичний і прикладний аспекти. *Політичний менеджмент*. 2008. № 3. С. 62-70.

30. Бульбенюк С. Провідні концепції політичної влади. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2011. Вип. 5. С. 47-51.

31. Бульбенюк С. С. Соціопсихологічна природа політичної влади : монографія. Київ: КНЕУ, 2013. 215 с.

32. Бульбенюк С. С. Особливості владно-управлінського дискурсу в інформаційну епоху. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2014. Вип. 14. С. 66-70.

33. Ващенко К. Основні форми і принципи дослідження політичного аналізу й прогнозу. *Політичний менеджмент*. 2007. № 1. С. 165-172.

34. Ващенко К., Корнієнко В. Політологія для вчителя : навчальний посібник для студентів педагогічних ВНЗ. Київ : Вид-во імені М. П. Драгоманова, 2011. 406 с.

35. Вільгушинський М. Категорія «публічна влада» у сучасній інтерпретації: нотатки до наукової дискусії. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzizvru_2013_3_4.pdf.

36. Воронюк Є. В., Ярмош О.В., Айорінде М.Б. Вплив міжнародних організацій на економічну політику країн світу. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2020. № 11. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/11_2020/83.pdf

37. Гаджиєва Д. В. Поняття, ознаки та функції інституту політичного транзиту. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С. 187-193.

38. Гальчинський А. Глобальна криза чи криза глобалізації. *Віче*. 2002. № 1. С. 44-50.

39. Гапоненко В. А. Система інституційних чинників політичної демократизації в Україні : монографія. Київ: КНЕУ, 2020. 311 с.

40. Гапоненко В. Демократія як універсальна модель політичного режиму: міф чи реальність? *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2011. Вип. 4. С. 161-172.

41. Гарбадин А. Еволюція політичного означення влади у концепції Мішеля Фуко. *Вісник Львівського університету*. Серія філософсько-політологічні студії. 2017. Вип. 9. С. 65-72.

42. Генеральна Асамблея ООН. Заохочення та захист усіх прав людини, громадянських, політичних, економічних, соціальних та культурних прав, включаючи право на розвиток. 2014. 11 квітня. URL: https://freeassembly.net/wp-content/uploads/2015/03/UNO-Resolution-Human-Rights-2014_EN.pdf

43. Герасіна Л. М. Європейський вибір України: стратегічний «дрейф» до оптимальної моделі демократії. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2016. Вип. 36. С. 7-14.

44. Герасіна Л. М. Політико-правові практики сучасної соціополітичної реальності: теоретико-праксеологічний синтез. *Український соціум*. 2012. № 4. С. 39-56.

45. Герасіна Л. М. Методологія і прaxeологія досліджень політичних процесів. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2017. № 2 (33). С. 16-28.

46. Гібридна війна: in verbo et in praxi : монографія / за заг. ред. Р. О. Додонова. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 410 с.

47. Глипка А. О. Функції місцевого самоврядування в умовах трансформації політичної системи України. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.* Одеса : Фенікс, 2016. Вип. 58. С. 180-189.

48. Гнатишин М. А. Паризька угода: прогрес в імплементації та торговельні аспекти. *Ефективна економіка*. 2019. Вип. 3. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/3_2019/37.pdf

49. Гнатюк М. М. Міжнародний актор та політична суб'єктність у дискурсі реалістського і ліберального підходів. *Наукові записки НаУКМА*. 2014. Т. 160: Політичні науки. С. 44-48.

50. Головаха Є., Паніна Н. Пострадянська деінституціалізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2001. № 4. С. 5-22.

51. Горбатенко В. Перспективи оновлення політико-владної еліти в Україні. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2012. № 2. С. 29-34.

52. Горбатенко В. П. Політичні ризики: від теорії до практики. *Суспільно-політичні процеси*. 2016. Вип. 2. С. 55-69.

53. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть: монографія. Київ : Видавничий центр «Академія», 1999. 240 с.
54. Горбатенко В. Ціннісні аспекти реформування політичної системи України. *Політичний менеджмент*. 2007. № 3. С. 9-12.
55. Горбач Д. Еволюція української політичної еліти: від партійних босів до босів великого бізнесу. *Наукові записки*. 2003. Т. 22. Ч. II. С. 196-200.
56. Гордон М.В., Оленцевич Н. В., Колеснік І.О. Моделі публічного управління: порівняльний аналіз і пропозиції для України. *Державне управління: удосконалення і розвиток*. 2018. № 3. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/3_2018/43.pdf
57. Даль Р.А. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція / пер. з англ. О. Д. Білогорського. Харків : Каравела, 2002. 216 с.
58. Дем'янчук О. Державна політика і державне управління: політологічні аспекти : монографія. Київ : Факт, 2008. 272 с.
59. Демократія під час війни: залучення громадськості до прийняття рішень на місцевому рівні! Центр розвитку інновацій. 2024. URL: <https://cid.center/democracy-in-time-of-war/>
60. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні : наук. доп. / [Шевченко О. В., Романова В. В., Жаліло Я. А. та ін.] ; за наук. ред. д-ра екон. Наук Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2020. 153 с.
61. Дмитренко М. Цивілізаційні виклики сучасності в контексті концепцій перевлаштування світу. *Political Studies*. 2021. № 2. С.150-169.
62. Довбенко М. Кіотський протокол як перспективне джерело додаткових інвестицій *Вісник Національної академії наук України*. 2009. № 3. С. 26-34.

63. Долженков О.О. Політична та соціальна трансформація: взаємозв'язок та особливості. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С. 40-50.

64. Дубовіч І.А., Булгаков М.Г. Теоретико-методологічні та практичні еколого-економічні та правові засади розв'язання глобальних проблем зі зміни клімату. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 8. Частина 1. С. 67-70.

65. Дячук О.А. Внесок України до глобальної кліматичної угоди. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 1. С. 129-141.

66. Єпур М.В. Транзитний демократичний політичний режим як феномен ХХІ століття. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2020. Том 31 (70). № 1. С. 20-25.

67. Жаровська І.М. Трансформація правової природи державної влади в аспекті процесу денаціоналізації держав. *Європейські перспективи*. 2013. № 10. С. 14-18.

68. Завгородня Ю.В. Деструкція політичної влади, як наслідок конфлікту в транзитному суспільстві. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.* Одеса: Фенікс, 2018. Вип. 62. С. 174-182.

69. Загальна теорія держави і права : підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. М. Цвіка, О. Петришина. Харків : Право, 2010. 584 с.

70. Зберегти та розвинути демократію в Україні: парламент та інші демократичні інституції під час війни / Огляд демократичних інститутів України під час війни. Democracy Reporting International, Реанімаційний Пакет Реформ, Центр політико-правових реформ. 18 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1-pFIveiOQ8uKecUA0atBWwPAMdF7B_k/view

71. Зеленько Г. Кризи політичного розвитку в Україні: причини та зміст. *Політичні дослідження*. 2021. № 2. С. 33-61.

72. Зорич О.О. Нове покоління українського політикуму: особливості формування та функціонування. *Нове покоління українського політикуму в умовах війни та повоєнних суспільних трансформацій: матеріали круглого столу* (Київ, 15 листопада 2022 р.). Київ : Талком, 2023. С. 19-20.

73. Зріз суспільних настроїв українців. Соціологічна група Рейтинг. 25.09.2018. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/monitoring_elektoralnyh_nastroeniy_ukraincev_sentyabr_2018.html.

74. Іванілов О. Принцип альтернативності як чинник функціонування сучасних політичних систем. *Політичний менеджмент*. 2008. № 5. С. 25-35.

75. Інститут архівознавства НБУВ / Архів Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського, ф. 369, оп. 1, спр. 116: Документи про роботу директора Інституту політичних і етнонвціональних досліджень НАН України (звіт на Президії НАН України, поздоровлення з 10 річницею інституту, візитні картки). [1996-2000]-2002. 21 арк.

76. Інститут архівознавства НБУВ / Архів Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського, ф. 369, оп. 1, спр. 22: Суспільні трансформації і політичні науки: підсумки і уроки. Доповідь. 2001. 17 арк.

77. Інститут архівознавства НБУВ / Архів Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського, ф. 369, оп. 1, спр. 34: Роль суспільствознавчих наук у вирішенні проблем здійснення політичної реформи в Україні та наукового забезпечення законодавчого процесу. Тези доповіді. 2004. 12 арк.

78. Іщенко О. Політичні пріоритети трансформування держави. *Політичний менеджмент*. 2005. № 2. С. 78-88. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/PM_11_16.pdf

79. Калиновський Ю. Ю., Мануйлов Є. М. Вплив «політичної доцільності» на буття правових норм та цінностей у сучасному вітчизняному державотворенні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія / редкол. : А. П. Гетьман та ін. Харків: Право, 2018. Том 1. № 36. С. 20-33.

80. Калмиков Д. Непозбувна антикорупція: які вимоги стануть центром переговорів про вступ України до ЄС. *Європейська правда*. 15 січня 2025. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/01/15/7202512/>

81. Калюжна Ю.І. Еволюція легітимаційної політики в політичній системі сучасної України. *Сучасне суспільство*. 2016. Випуск 2 (12). С. 94-101.

82. Канівець Б.А. Спосіб дії понять «виклик» і «відповідь» в історіософії А. Тойнбі. *Вісник Житомирського державного університету*. 2008. Випуск 42. Філософські науки. С. 3-7.

83. Кияниця Л. Теоретичні засади дослідження криз політичного розвитку: український контекст. Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і способи нівелювання : монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленюк (керівник, наук. ред.), Р. В. Балабан, С. Г. Брехаря, Л. Л. Кияниця, О. Ю. Кондратенко, Н. В. Кононенко, Т. М. Ляшенко. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАНУ України, 2022. 352 с.

84. Кіндратець О. Виклики для ліберальної демократії в Європі. *Політичне життя*. 2024. Вип. 4. С. 13-17.

85. Кіндратець О. Проблеми війни і миру в третьому тисячолітті. *Політичний менеджмент*. 2010. № 2. С. 119-127.

86. Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату. Кіотський протокол ратифіковано Законом N 1430-IV (1430-15) від 04.02.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_801#Text

87. Климончук В., Арделі О. Демократичні трансформації у посткомуністичних країнах центрально-східної Європи: інституційний вимір. *Вісник Прикарпатського університету*. Політологія. 2019. Випуск 13. С. 302-309.

88. Ключев К. Г. Шляхи стабілізації політичної системи в аспекті урегулювання політичного конфлікту. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2016. № 11. С. 152-156.

89. КМІС: Більшість українців за оновлення складу парламенту після закінчення війни, 2023. URL: <https://detector.media/infospace/article/212646/2023-06-19-kmis-bilshist-ukraintsiv-za-onovlennya-skladu-parlamentu-pislya-zakinchennya-viyny/>

90. КМІС: Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2024 роках. (2025). URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=6&y=2025>

91. Козирев М. П. Психологія політичної влади. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія психологічна)*. 2017. Вип. 2. С. 44-53.

92. Козирев М. П. Політична психологія : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 648 с.

93. Козьма В. Вплив політичної еліти на процес консолідації демократії. *Український науковий журнал «Освіта регіону. Політологія психологія комунікації»*. 2011. № 4. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/641>

94. Козюк В. Глобалізація та демократія: тернистий шлях взаємозв'язку. *Вокс Україна*. 1 Квітня 2022. URL: <https://voxukraine.org/globalizatsiya-ta-demokratiya-ternistyj-shlyah-vzayemozv-yazku>

95. Кондов К.В. Поняття соціального контролю в соціологічній концепції «зміщення влади» Е. Тофлера. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2018. № 3-4 (38-39). Соціологічні науки. С.74-83.
96. Корженко В.В., Нікітін В.В. Методологічні та евристичні інтенції сучасної концепції Governance. *Державне будівництво*. 2006. № 1. URL: <http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/DeVu/e-book/doc/1/01.pdf>.
97. Кохан Г. Політична корупція як наслідок конфлікту між державою та суспільством. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2008. Вип. 42. С. 173-181.
98. Краснякова А. О. Політична суб'єктність: умови становлення та ознаки розвитку. *Проблеми політичної психології*. 2014. Вип. 1. С. 45-55.
99. Кремень В. Г. Якісна освіта і нові вимоги часу. Педагогічна і психологічна науки в Україні: зб. наук, праць до 15-річчя АПН України: у 5 т. Київ : Пед. думка, 2007. Т. 1.: Теорія та історія педагогіки. С. 11-24.
100. Кремень В. Г., Бінько І. Ф., Головащенко С. І. Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення : монографія. Київ : МАУП, 1998. 92 с.
101. Кремень В. Синергетична модель розвитку освіти як відповідь на виклики сьогодення. *Рідна школа*. 2010. № 6. С. 3-6.
102. Креста І. Політична влада. *Юридична енциклопедія*. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2002. Т. 4: Н-П. URL: http://leksika.com.ua/14430309/legal/politichna_vlada
103. Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і способи нівелювання : монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Р. В. Балабан, С. Г. Брехаря, Л. Л. Кияниця, О. Ю. Кондратенко, Н. В. Кононенко, Т. М. Ляшенко. Київ : ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 352 с.

104. Кройтор О. В. Моделі демократичних переходів та практика їх застосування у пострадянських країнах. *Актуальні проблеми політики*. 2018. Вип. 61. С. 215-226.
105. Кропивницький Р.С. Моделі і особливості державного управління наукою діяльністю державних установ. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 12. С.136-140.
106. Крос К., Гакет Р. Політична комунікація і висвітлення новин у демократичних суспільствах. Перспективи конкуренції [перекл. з англ. Р. Ткачук]. Київ : Основи, 2000. 144 с.
107. Крупчан О. Компетенція центральних органів виконавчої влади. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 2 (29). С. 47-59.
108. Кузенко У. Форми реалізації політичної функції держави: поняття, види. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 230-234.
109. Кузьмін П. Політична діяльність: теоретичні засади та практика сучасної України : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2008. 34 с.
110. Кукуруз О. Взаємодія політики і права у процесі суспільної трансформації в Україні та Республіці Польща : монографія. Київ : «ФОР-Подолін І.В.», 2020. 368 с.
111. Курас І. Ф., Михальченко М. І. Політичні реформи як гасло і реальність модернізації. *Політичні інститути та процеси*. 2016. Вип. 1. С. 94-100.
112. Курас І.Ф. Етнополітика: Історія та сучасність. Статті, виступи, інтерв'ю 90-х років. Київ : ІПіЕНД, 1999. 656 с.
113. Куценко О. Україна у трансформаційних процесах: Quo vadis?. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2007. № 1. С. 18-32.
114. Кучеренко І. М. Трансформація влади в сучасній Україні: моральна й політична специфіка. *Наукові записки Інституту політичних і*

етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України. 2010. № 1. С. 191-200.

115. Латигіна Н. А. Українська демократія сьогодні: спроби і помилки. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2008. Вип. 34. С. 53-62.

116. Левенець Ю. Еволюція політичної влади в Україні. *Вісник Національної академії наук України*. 2011. № 8. С. 3-13.

117. Левенець Ю.А., Онищенко О.С., Михальченко М.І., Майборода О.М. І.Ф. Курас і становлення політології в Україні / Історична і політична наука та суспільна практика в Україні [редкол. Б.Є. Патон, В.М. Геєць, Ю.А. Левенець, В.Ф. Солдатенко та ін.]. Київ : Парламентське вид-во, 2009. 632 с.

118. Литвиненко О. Тотальна війна по-путінські: «гібридна» війна РФ проти України. *Національна безпека і оборона*. 2016. № 9-10(167-168). С. 60-63.

119. Лищур І.М., Гребенюк О.В. Дослідження проблем впровадження пунктів Кіотського протоколу на мезо і макрорівні. *Наукові праці Лісівничої академії наук України: збірник наукових праць*. Львів: РВВ НЛТУ України. 2014. Вип. 12. С. 216-220.

120. Лозовський О. Глобальні демократичні процеси як основа цивілізаційного самовизначення сучасних держав. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2018. Вип. 2 (94). С. 300-311.

121. Лубська В. Глобалізація та вестернізація: взаємозв'язок, взаємозалежність, незалежність чи тотожність понять? *Проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. пр. К.: КиМУ, 2010. Вип. 1. С. 205-218.

122. Лур'є К. В. Вплив децентралізації владних відносин на регіональний розвиток. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2017. № 2. Том 2. С. 80-82.

123. Ляшенко Т. Правлячий клас як продуцент змін у політичній системі. Політична система України: конституційна модель та політичні практики : монографія. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. С. 220-246.

124. Майборода О. Перспективи партнерської моделі взаємодії між державою і суспільством у сучасній Україні: постановка проблеми. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2014. Вип. 3. С. 8-24.

125. Макаренко Є.А. Аналітичні розробки дослідницьких центрів в США у сфері забезпечення національних інтересів держави. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Випуск 107 (Частина І). С. 54-65.

126. Матвеева Л.Г. Транзитивність у правовій сфері: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2016. 42 с.

127. Матвеева О.В. Транснаціоналізація світового політичного процесу в умовах постглобалізації. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Історія, Політологія. 2017. Вип.19. С. 219-225.

128. Мельник М. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії. *Національна безпека і оборона*. 2009. № 7. С. 67-72.

129. Мельниченко Б. Сучасна парадигма публічного управління: практичний вимір для України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 1(29). С. 104-109.

130. Милосердна І. М. Аналітичний огляд концепцій політичної влади та особливості її реалізації. *Актуальні проблеми політики*. 2017. Вип. 59. С. 25-32.

131. Милосердна І. М. Моделі демократичних перетворень в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.: регіональний вимір. *Актуальні проблеми політики*. 2018. Вип. 61. С. 67-76.

132. Мироненко П. В. Державне правління та його трансформації. Суспільно-політичні процеси: наук.-попул. вид. / Громадської організації «Міжнародний інститут гуманітарних технологій» спільно з Громадською організацією «Академія політичних наук». Київ, 2018. Вип. 2(9). С. 56-117.

133. Михальченко М. І. Теоретико-методологічні засади дослідження процесів трансформації сучасних політичних інститутів України. *Політичні інститути та процеси*. 2016. Вип. 1. С. 7-25.

134. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. 488 с. URL: https://ipiend.gov.ua/struktura/viddily/viddil-teorii-ta-istorii-politychnoi-nauky/mykhalchenko-m-i-ukraina-iak-nova-istorychna-realnist-zapasnyj-hravets-ievropy/#_Тoc45099231

135. Мізенцев А.В. Електронне урядування, електронна демократія: підходи до визначень. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 1 (48). С. 64-69.

136. Мілаш І.В. Зміст поняття «адаптивне управління» в сучасних реаліях функціонування вітчизняних підприємств / *Формування ефективної моделі розвитку підприємства в умовах ринкової економіки: тези IV Міжнародної науково-практичної конференції*. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/126.pdf>

137. Мхітарян А. Загальнотеоретична характеристика електронної демократії. *Теорія держави і права*. 2021. №1. С. 188-192.

138. Нагорняк Т.Л., Наталіна Н.О., Польовий М.А. Політична суб'єктність в умовах формування нового світопорядку. *Політологічний вісник*. 2021. № 87. С. 218-240.

139. Наливайко Т. Л. Ідентифікація понятійно-категоріального апарату адаптивного управління. *Економіка та держава*. 2019. № 9. С. 95-102.

140. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз : національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.

141. Національний план з енергетики та клімату на період до 2030 року. <https://me.gov.ua/view/bb0b9ef5-ea96-4b8a-8f2f-471faf32c9df>

142. Неліпа Д. Основні принципи застосування системного аналізу в політології (на прикладі дослідження системи національної безпеки). Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Зб. наук. пр. Львів, 2008. Вип. 23. С. 37-41.

143. Новакова О.В. Комунікативні аспекти формування довіри до влади. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. Випуск 26: збірник наукових праць. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 31-36.

144. Новакова О., Остапенко М. Соціально-політичні чинники формування медіаполітики в сучасній Україні. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2024. Вип. 36, С. 27-35.

145. Новакова О.В. Синдром популізму як виявлення криз сучасної політики. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2017. Випуск 21. С. 36-42.

146. Норми та стандарти поведінки державних службовців: методичні матеріали / Харківська обласна державна адміністрація. Харків, 2020. 41 с. https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/1062/106133/Attaches/normi_ta_standarti_povedinki_derzhavnih_sluzhbovtsiv..pdf

147. Олійник М.О. Моделі демократичних перетворень та особливості демократизації політичного процесу в Україні. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С. 87-94.

148. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, віра в перемогу, ставлення до виборів (березень 2024 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/novyny/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-vira-v-peremogu-stavlennia-do-vyboriv-berezen-2024r>

149. Пал Л.А. Аналіз державної політики / Пер. з англ. І. Дзюби. Київ : Основи, 1999. 422 с.

150. Пампура М. В. Політична трансформація як сучасний різновид процесу розвитку політичної системи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3 (9). С. 3-6.

151. Панченко Т. Принцип субсидіарності у сучасному демократичному розвитку : монографія. Харків : Майдан, 2011. 368 с.

152. Панченко Т.В. Подвійне громадянство в контексті можливостей та перспектив українських мігрантів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Питання політології». 2021. Випуск 40. С.38-49.

153. Панченко Т.В. Субсидіарна демократія в умовах глобалізації та регіоналізації політичного простору. *Політичний менеджмент*. 2009. № 5. С.36 -45

154. Парахонський Б. О. , Яворська Г. М. Онтологія гібридної війни: гра прихованих смислів. *Стратегічна панорама*. 2017. № 1.С.7-16.

155. Пастки інституційної спроможності у системі державної влади в Україні. Аналітична доповідь. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2025. 64 с.

156. Пахарев А. Перспективи української багатопартійності у контексті можливих змін в організації влади. *Політичний менеджмент*. 2003. № 2. С. 57-64.

157. Перепелиця Н.О. Побудова сильної держави в концепції Френсіса Фукуями. *Політичне життя*. 2019. № 3. С. 44-49.

158. Пермінов В. Суб'єкти політичних трансформацій: зарубіжний досвід та українська практика. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2020. № 23(12). С. 87-94.

159. Петренко І.І. Типи, функції, інструментарій та принципи експертно-аналітичної діяльності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Філософія. Політологія. 2012. Вип. 109. С. 61-66.

160. Петренко І.І., Салтовський О.І., Федорченко В.М., Коршук Р.М. Політична суб'єктність та десуверенізація: уроки гібридної агресії Росії проти України. *Регіональні студії*. 2023. Випуск 32. С. 134-139.

161. Пирожков С.І. Цивілізаційний вибір України. *Вісник Національної академії наук України*. 2017. № 1. С. 30-35.

162. Платнер М. Ф. Глобалізація і самоврядування. Демократія: [антологія / упоряд. О. Проценко]. Київ : Смолоскип, 2005. С. 1051-1063.

163. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії : монографія / За заг. ред. д.і.н., проф. А. І. Кудряченка. Київ : НІСД, 2007. 396 с.

164. Політична система України: конституційна модель та політичні практики : монографія / кол. авт.: Зеленько Г. І. (кер., наук. ред.) та ін. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 536 с.

165. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми : монографія. Вид. 2-ге, доп. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 704 с.

166. Політичні проблеми сучасної України: аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. 600 с.

167. Політичні технології в сучасних владних процесах : навчальний посібник / В. Ф. Смолянюк, С. С. Бульбенюк, Ю. М. Манелюк та ін. Київ : КНЕУ, 2021. 328 с.

168. Політологічний енциклопедичний словник / упорядн. В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. Київ : Генеза, 1997. 736 с.

169. Порошук Д. Політична суб'єктність громадських організацій у процесі демократичного транзиту: досвід України. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 60. С. 398-405.

170. Пояркова Т.К. Системні кризові явища в умовах політичної модернізації: історико-політологічний аналіз: дис. ... докт. політ. наук: 23.00.01; М-во освіти і науки України; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. К., 2015. 402 с. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.12/dis_Poyarkova.pdf

171. Прилуцька О. П. Вплив І.Ф. Кураса на процес розвитку вітчизняної соціогуманітарної науки. *Історичні і політологічні дослідження*. 2009. № 2 (42). С. 39-45.

172. Прилуцька О.П. Концептуальні засади розв'язання регіональних проблем у контексті наукових пошуків І.Ф. Кураса та становлення етнополітологічної науки в Україні. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2009. Вип. 44. С. 83-91.

173. Пріоритети забезпечення екологічної безпеки України в умовах російської воєнної агресії : аналіт. доп. / [С. Іванюта, Л. Якушенко]. Київ : НІСД, 2024. 61 с.

174. Прокопенко Л.Л., Рудік О. М., Рудік Н. М. Інституційна система ЄС : навч. посіб. / 2-ге вид., перероб. і доп. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2021. 226 с.

175. Прохоренко Є. К. Молодь як суб'єкт політичних відносин. *«Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в*

реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 281-285.

176. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату. Конвенцію ратифіковано Законом N 435/96-ВР від 29.10.96, ВВР, 1996, N 50, ст.277.

177. Рафальський О.О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 400 с.

178. Рафальський О. О. Освіта як фактор суспільної модернізації. *Освітологія*. 2017. № 6. С. 52-58.

179. Рафальський О.О. Регіоналізм в Україні: проблеми і перспективи. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2010. Вип. 2. С. 22-29.

180. Рафальський О. Сучасні погляди на проблему діалогу цивілізацій. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 3-4(83-84). С. 5-9.

181. Резнік О. Підтримка демократії в Україні під час війни. Аналітична доповідь. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. (2023). URL: <https://dif.org.ua/article/pidtrimka-demokratii-v-ukraini-pid-chas-viyni>

182. Річниця війни: як парламент рік працював в умовах воєнного стану. *Лівий берег*. 24 лютого 2023 р. URL: https://lb.ua/news/2023/02/24/547005_richnitsya_viyni_yak_parlament_rik.html

183. Російсько-український конфлікт: від повномасштабної війни до вирішення конфлікту і повоєнного відновлення. *Національна безпека і*

оборона. 2023. № 1-2 (191-192). URL:
<https://razumkov.org.ua/vydannia/zhurnal-natsionalna-bezpeka-i-oborona>

184. Рудич Ф. Влада в незалежній Україні: методологічний контекст. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 3-4. С. 212-229.

185. Рудич Ф. М. Політична влада і опозиція в Україні: методологічний контекст. *Віче*. 2013. Вип. 17. С. 18-21. URL:
<https://veche.kiev.ua/journal/3841/>

186. Рудич Ф. Політична наука в Україні: стан і перспективи. *Політичний менеджмент*. 2003. № 1. С. 5-18.

187. Руснак О. Підходи до оцінювання ефективності публічного управління: актуальні дискурси сучасності. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. 2024. Вип. 2(74). С. 79-85

188. Сазонов М. Метаморфози влади у контексті глобалізації. *Вісник Харківського державного університету імені В.Н. Каразіна «Питання політології»*. 2003. Вип.592. С. 5-26

189. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків : Фоліо, 2017. 496 с.

190. Семенов Д.Д. Цивілізаційний підхід як метод дослідження багатополосного світу. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. № 3. С.70-76.

191. Семенченко А., Янсонс Я. Концептуальні засади розвитку електронної демократії. *Аспекти публічного управління*. 2020. Том 8. № 1. С. 76-85.

192. Сердюченко Н. Міжнародні угоди із зміни клімату. *Світогляд*. 2008. № 1. С. 32-35.

193. Системні чинники взаємодії політики і управління : наук. розробка / авт. кол.: В. А. Ребкало, Е. А. Афонін, В. А. Шахов та ін.; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова. Київ : НАДУ, 2010. 40 с.

194. Сівак Н.М., Павлун Ю.І. Безпечне природне середовище як елемент національної безпеки України: сучасні виклики, загрози та ризики. *Публічне адміністрування: теорія і практика*. 2012. Вип. 2(24). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2012_2_24
195. Скибун О. Ж. Трансформація традиційних політичних інститутів та процесів під впливом нової цифрової реальності. *Регіональні студії*. 2020. № 23. С.65-70.
196. Смолянюк В. Ф., Крутій В. О. Політична система суспільства в умовах гібридної війни: спрямованість трансформацій. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2019. № 2 (41). С. 70-87.
197. Сологуб І. Які реформи є важливими для українців у 2024 році? *Вокс Україна*. 5 грудня 2024 року. URL: <https://voxukraine.org/yaki-reformy-ye-vazhlyvumu-dlya-ukrayintsiv-u-2024-rotsi>
198. Стан корупції в Україні 2024: сприйняття, досвід, ставлення. URL: <https://hnh.news/8123/korupciya-v-ukrayini-rezultaty-zagalnonacziionalnogo-opytuvannya-2024-roku/>
199. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2023–2024 роках : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2024. 47 с.
200. Степанова Н.Є., Мілюкова А.О. Адаптація запозичених політичних інститутів: деякі питання теорії та пострадянської практики. *Дослідження політичної взаємодії в умовах трансформації суспільства*: збірка наукових праць. Одеса: ОНУ імені І. І. Мечникова. 2013. С. 5-32.
201. Стойко О. М. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; «Логос», 2016. 416 с.
202. Стратегія забезпечення державної безпеки. Затверджена Указом Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377>

203. Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text>

204. Суб'єктність України в сучасному світі: оцінки, стратегії, прогнози. Аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 88 с.

205. Сучасний політичний дискурс з проблеми багатополюсної реструктуризації сучасного світу : монографія / авторський колектив: З. Самчук, В. Левкулич, Ю. Шаповал, О. Чорний, В. Ковалевський; за заг. ред. З. Самчука. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 400 с.

206. Талдикін О. Інформаційний суверенітет та його зміст. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 132-138

207. Тарасенко Т. Визначення політичної відповідальності органів публічної влади (за концепцією О. Сінé). *Jurnalul Juridic național: Teorie și Practică*. 2019. № 6. С. 76–80.

208. Тімашова В. М. Конституювання й функціонування політичної сфери транзитного суспільства: теоретико-методологічний аналіз : дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.01. Київ, 2018. 389 с.

209. Тімкін І., Новикова Н. Політичні партії як суб'єкти процесу політичного управління. *Політичний менеджмент*. 2010. № 4. С. 73-82.

210. Ткаченко В. М. Наука й ідеологія в гуманітарній сфері: до оптимізації суспільно-політичного діалогу. «Україна: контекст світових подій». Аналітичні записки Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»(2017–2019 рр.) / За загальною редакцією член-кор. НАН України, д. і. н., проф. Кудряченка А. І. Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. С. 12-17.

211. Ткаченко В. М. Україна: історіософія самоорганізації. Інститут історії України АН України. Київ : Поліграфічна д-ця Інституту історії України АН України, 1994. 41 с.

212. Ткаченко В. Цивілізаційна ідентичність України: виклик часу. Academia. Terra Historiae. Київ : Ін-т історії України Національної академії наук України, ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», 2020. С. 21-37.

213. Ткаченко В., Реєнт О. Україна: на межі цивілізацій (історико-політологічні розвідки). Київ : Поліграфічна д-ця Інституту історії України АН України, 1995. 162 с.

214. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії: Скорочена версія томів I–VI Д. Ч. Сомервелла. Київ : Основи, 1995. Т. 1. 614 с.

215. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії: Скорочена версія томів VII–XII Д. Ч. Сомервелла. Київ : Основи, 1995. Т. 2. 406 с.

216. Томахів В. Трансформація політичного режиму в незалежній Україні: загальні тенденції, особливості дефініцій. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. 2014. Вип. 19(1). С. 336-342.

217. Топчіу Г. Ю. Трансформація політичних інститутів у контексті політичної реальності України. *Політикус: наук. журнал*. 2019. № 5. С. 33-37.

218. Трач Ю.В. Співвідношення процесів модернізації, вестернізації і глобалізації у сучасному світі. *Культура і мистецтво у сучасному світі*. 2013. Вип. 14. С.101-107.

219. Требін М.П. Війна «гібридна». Політологічний енциклопедичний словник / [уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2015. С. 98-99.

220. Третяк О. Політичні інститути, владні відносини, політичні комунікації та політичні трансформації: контексти взаємодії в класичному поняттєвому просторі публічної сфери політики. *Епістемологічні*

дослідження в філософії, соціальних і політичних науках. 2023. Вип. 6(2). С. 150-157.

221. Усатенко І. Нації та націоналізм у трактуванні І. Валлерстайна. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Сер. Історія. Тернопіль: ТНПУ, 2014. Вип. 1, ч. 2. С. 121-126.

222. Федорчук В.Я. Зміна кліматичних умов світу як глобальний виклик трансформацій владних відносин. *Політичне життя*. 2025. Випуск 2. С. 130-137.

223. Федорчук В.Я. Політичний аспект владних відносин у сучасному вітчизняному науковому дискурсі. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методики викладання соціально-політичних дисциплін*. 2023. Вип. 34. С. 20-28.

224. Федорчук В.Я. Особливості політико-владних відносин в контексті інтеграційних стратегій України. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. Випуск 7. 2025.
<https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/113/57>

225. Федорчук В.Я. Суб'єкт-об'єктний аспект владних відносин за сучасних умов: вплив на політичний процес. *Політикус*. Науковий журнал. 2025. Випуск 1. С. 100-106.

226. Федорчук В.Я. Трансформація владних відносин в українському соціумі під впливом війни. *Політикус*. Науковий журнал. 2024. Випуск 5. С. 120-126.

227. Федорчук В.Я. Political transformations in Ukraine: state and features of development. *Innovative Solutions In Modern Science*. 2024. № 4(64). С. 41 - 57.

228. Фрицький Ю.О. Теоретичні основи співвідношення політики і державної влади в сучасну добу розбудови української держави. *Вісник*

Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2017. № 4. С. 137-146.

229. Фукуяма Ф. Глобалізація безконечна [перекл. з польск. А. Вишняускаса]. *Незалежний культурологічний часопис І*. 2000. № 19. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n19texts/fukujama.htm>.

230. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. Київ : Наш формат. 2019. 562 с.

231. Цокур Є. Політико-правові концепції феномену політичної влади. *Право України*. 2009. № 11. С. 132-138.

232. Чальцева О. М. Політична влада як компонент публічної політики: теоретичне обґрунтування. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Питання політології. 2014. Вип. 25. № 1091. С. 5-9.

233. Чальцева О. Публічні актори: у пошуках суб'єктності. *Evropský politický a právní diskurz*. 2017. Sv. 4, Vyd. 2. С. 14-20.

234. Чернюк І. А. Політична еліта в контексті демократичних перетворень в Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1 (45.1). С. 155-158.

235. Чорна О. Виграти війну і не програти демократію: чи зможе Україна впоратися з цим завданням? *Детектор медіа*. 5 липня 2023 р. URL: <https://cs.detector.media/law-and-money/texts/185519/2023-07-05-vygraty-viynu-i-ne-prograty-demokratiyu-chy-zmozhe-ukraina-vporatysya-z-tsym-zavdannjam/>

236. Шайгородський Ю. Ж. Повоєнні реформи в Україні: виклики для нової генерації політиків. *Нове покоління українського політикуму в умовах війни та повоєнних суспільних трансформацій* : матеріали круглого столу (Київ, 15 листопада 2022 р.). Київ : Талком, 2023. С. 30-33.

237. Шайгородський Ю. Ціннісний вимір політичної реальності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2010. № 5 (49). С. 33-40.

238. Шаповаленко М. В. Посттоталітаризм, посткомунізм... що далі? *Наукові записки НаУКМА*. 2001. Том 19: Політичні науки. С. 17-23.
239. Шемшученко Ю.С. Що є право? Антологія української юридичної думки. В 10 т. / [Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін.]. Київ : Видавничий дім «Юридична книга», 2005. С. 30-46.
240. Шершньов Л. Контури нового світоустрою XXI століття (цивілізаційний підхід) *Kurier* («Курьер»). Нью-Йорк. 2005. URL: <http://personal.in.ua/article.php?ida=145>
241. Ши Джемі. Лекція 2. Кліматичні зміни. НАТО, 15.12.2009. https://www.nato.int/cps/uk/natolive/opinions_84763.htm
242. Шинкарук Л. А., Щодро О. Є., Пірко А. Б. Регулювання русел і протипаводковий захист в умовах глобалізації кліматичних змін. *Вісник НУВГП Серія «Технічні науки»*. 2016. Вип. 3(75). С. 91-97.
243. Шкуропадська Д. Стійкість національної економіки в контексті глобальних викликів. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. № 4. С.84-97
244. Шубін С. П. Структурно-функціональна теорія соціальної дії Талкота Парсонса в політичному маркетинговому аналізі. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]*. Сер.: Державне управління. 2010. Т. 125. Вип. 112. С. 112-120.
245. Щедрова Г. П. Політична криза: структурно-функціональний аспект. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 139 (3). С. 7-11.
246. Щур М. Френсіс Фукуяма про українську демократію і помилкові очікування. *Радіо Свобода*. 4 лютого 2021 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/fukuyama-ukrayina-reformy-democratiya/31085269.html>

247. Юрікова В. С. Політична корупція: сутність та особливості. *30 років незалежності України: досягнення, виклики, перспективи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10 верес. 2021 р.). Київ, 2021. С. 101-102.

248. Юськів Н. В. Механізм державно-владних відносин в аспекті соціального буття. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 68-73.

249. Яковлев Д. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація: монографія. Одеса : Астропринт, 2009. 288 с.

250. Яременко О. Соціальна політика як регулятор взаємовідносин соціальних структур і соціальних інститутів. *Український соціум*. 2002. № 1. С. 9-20.

251. Яремчук В. Д. Громадянське суспільство як середовище формування майбутньої політичної еліти України. *Нове покоління українського політикуму в умовах війни та повоєнних суспільних трансформацій* : матеріали круглого столу (Київ, 15 листопада 2022 р.). Київ : Талком, 2023. С. 33-35.

252. Adoption of the Paris Agreement. The Framework Convention UN on Climate Change. URL: <https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/109r01.pdf>

253. AGENDA 21 United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, June 1992. URL: https://www.un.org/depts/german/conf/agenda21/agenda_21.pdf

254. Beck U. What is Globalization? Polity Press: Cambridge 1999. 208 p.

255. Bell D. The Coming Of Post-industrial Society Basic Books; Reissue edition. 1976. 618 p.

256. Bennett W.L., Segerberg, A. The logic of connective action. *Information, Communication & Society*, 2012. 15(5), 739-768.

257. Climate Change 2001: The science base. Contribution of working group I to the IPCC. The third assessment Report. UNEP/WMO, 2001. 520 p.

258. Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, M. Tignor, E.S. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Löschke, V. Möller, A. Okem, B. Rama (eds.)]. Cambridge University Press. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA, 3056 pp.
259. Diamond L. Economic Development and Democracy Reconsidered. Reexamining Democracy / Eds. G. Marx, L. Diamond. Newbury Park: Sage, 1992. P. 93-139.
260. Enjolras, B., Steen-Johnsen, K. The Digital Transformation of the Political Public Sphere: a Sociological Perspective, in: *Institutional Change in the Public Sphere*. 2022. PP. 99-117. URL: <https://doi.org/10.1515/9783110546330-006>
261. Esposito John. T The Islamic Threat: Myth or Reality? New York: Oxford University Press 3d ed. 1999. 328 p.
262. Fukuyama F. State-Building: Governance and World Order in the 21st Century. Cornell University Press 2004. 160 p.
263. Gurevitch M., Blumler J. The Crisis of Public Communication. Taylor & Francis Group, 2001. 230 p.
264. Huntington S. The Clash of Civilizations and Remaking the World Order (Simon & Schuster). New York, 1996. 368 p.
265. Held D. Democracy: From City States to a Cosmopolitan Order? *Political Studies*. 1992. T. 40. P.13-40.
266. Huntington S. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. University of Oklahoma Press, 1991. 384 s.
267. Huntington S. P. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. University of Oklahoma Press, 1993. 366 p.
268. Huntington S. P. Will more countries become democratic? *Political Science Quarterly*. 1984. Vol. 99. № 2. P. 193-218.

269. Huntington S. P., Nelson G. M. No easy choice: political participation in developing countries. Cambridge: Cambridge University Press, 1976. 202 p.

270. Jackson D., Huss O., Keudel O. Розвиток запобігання корупції в Україні: конструктивний підхід. Bergen: U4 AntiCorruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute, 2024. 30 с. URL: <https://www.u4.no/publications/advancing-anti-corruption-in-ukraine-a-constructive-prevention-approach-ukrainian.pdf>

271. Klymenko L. Choosing Mazepa Over Lenin: The Transformation of Monuments and Political Order in Post-Maidan Ukraine. *Europe-Asia Studies*. 2020. Vol. 72, issue 5. P. 815-836.

272. Lage, D. A., Brant, L. N. C. The Growing Influence of Non-Governmental Organizations: Chances and Risks. *Anuario Brasileiro De Direito Internacional*. 2008. V. 1. P. 79-93. URL: <https://www.corteidh.or.cr/tablas/r27121.pdf>

273. Lipset S. M. The Social Reguisities of Democracy Revisited. *American Socological Review*. 1994. T. 59. P. 2-13.

274. McLuhan M. Understanding Media. The extensions of man. London and New York. 1964.

275. O'Donnell G., Schmitter P., Whitehead L. Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies. Johns Hopkins University Press. 2013. 120 p.

276. Päivärinta T., Sæbø, Ø. Models of E-Democracy. *Communications of the Association for Information Systems*. 2006. № 17. P. 818-843.

277. Pels D. Privileged Nomads: On the Strangeness of Intellectuals and the Intellectuality of Strangers. *Theory, Culture & Society*. 1999. Vol. 16. № 1. P. 63-86.

278. Przeworski A. Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990. Cambridge University Press. 2000. 340 p.

279. Schmitter P. C. The Influence of the International Context upon the Choice of National Institutions and Policies in Neo-Democracies? The International Dimensions of Democratization. Oxford: Oxford University Press, 1996. P. 26-54.

280. Scholte J. A. Globalization. A critical introduction. London: Palgrave, 2000. 361 p.

281. Shiller N. G., Basch L., Blanc-Szanton C. Towards a transnationalization of migration: Race, class, ethnicity and nationalism reconsidered. *The Annals of the New York Academy of Sciences*, 1992, Vol. 645, P. 1-24.

282. Toffler A. Powershift: Knowledge, Wealth, and Power at the Edge of the 21st Century (English Edition) Bantam Books, New York. 1990. 640 p.

283. Toffler A. The third wave. William Morrow and Company, INC. New York. 1980. 544 p.

284. Ukraine 2024 Report. European Commission. Brussels, 30.10.2024. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/1924a044-b30f-48a2-99c1-50edeac14da1_en?filename=Ukraine%20Report%202024.pdf